

GE011

Základy mineralogie a petrologie

Literatura

- Slavík F., Novák J., Kokta J. (1974): Mineralogie.- Academia Praha.
- Pauk F., Bican J. (1976): Mineralogie a petrografie pro posluchače pedagogických fakult.- Učební texty, SPN Praha.
- Pauk F., Bican J. (1978): Praktická cvičení z mineralogie a petrografie.- SPN Praha.
- Babuška V., Mužík M. (1981): Mineralogie, petrografie a geologie.- SNTL Praha.
- Bernard J. H. a kol. (1981): Mineralogie Československa.- Academia Praha.
- Zamarský V., Kudělásková M., Slivka V. (1990, 1998): Mineralogie a petrografie.- Učební texty, VŠB TU Ostrava.
- Bernard J. H., Rost R. a kol. (1992): Encyklopedický přehled minerálů.- Academia, Praha.
- Zimák J. (1993, 1996, 1998): Mineralogie a petrografie.- Učební texty, UP Olomouc.

Literatura

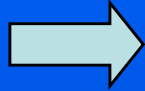
- Zimák J. (1998): Základy mineralogie a petrografie pro zeměpisce.- Učební texty, UP Olomouc.
- Matyášek J. (1995, 1998): Mineralogický systém.- Učební texty, PedF MU Brno.
- Klein C. (2006): Mineralógia.- Oikos-Lumon, Bratislava (slovenský překlad - originál: Klein C. (2002): Manual of Mineral Science.- Wiley and Sons, New York).

Interaktivní a multimediální webové učebnice

- Matyášek J., Suk M. (2007): Přehled minerálů a hornin.-
<http://is.muni.cz/elportal/>
- Vávra V., Losos Z. (2007): Multimediální studijní texty z mineralogie pro bakalářské studium.-
<http://mineralogie.sci.muni.cz/>
- Štelcl J., Vávra V., Zimák J. (2006): Mineralogicko-petrografický exkurzní průvodce po území Moravy a Slezska.-
<http://pruvodce.geol.morava.sci.muni.cz/>
- Štelcl J., Vávra V. (2007): Multimediální mineralogicko-petrografický exkurzní průvodce po území Čech.-
<http://pruvodce.geol.cechy.sci.muni.cz/>
- Zimák J. (2008): Systematická mineralogie.- Vyd. UP Olomouc.

Znalost vlastností minerálů a hornin a jejich využívání stejně staré jako samotná vzdělanost

Minerály a horniny:

- celá hmota Země

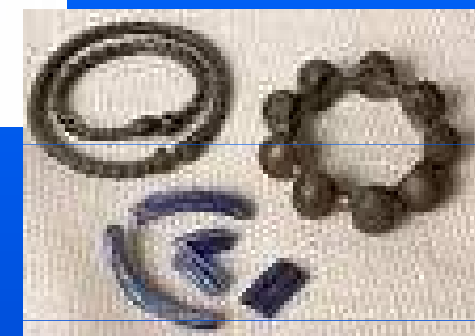
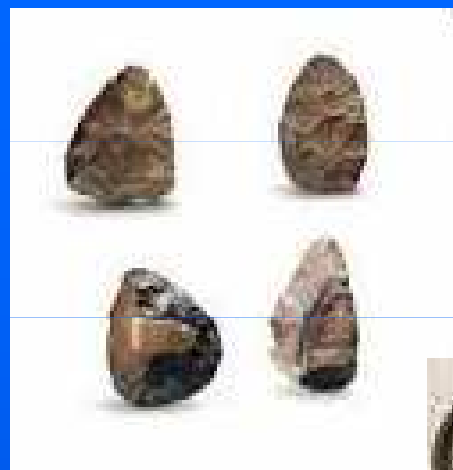
- povrch Země (zemská kůra):
podklad organického života

- zvětrávání hornin a organ. zbytků:
vznik půdy (rostlinstvo)

- významné zdroje energie
(paliva, chemický průmysl, radioaktivní suroviny,
руды, stavební materiály)

Prehistorická společnost – nálezy:

- kamenných nástrojů
- zbraní
- ozdobných předmětů
- rud

Nejstarší kulturní národy - hornictví:

- Číňané
- Babyloňané
- Egypťané
- Řekové

Aristoteles

- práce o dělení rud

Plinius st.

- 4 knihy o minerálech

Theofrastos

- spis „Peri lithón“ („O nerostech“)

Středověká společnost:

- od 2. pol. 15. stol. výrazné společenské změny
- města - růst zbožní výroby
- zvýšená potřeba surovin
  - železo
  - měď
  - cín
  - olovo
  - antimon
  - soli
  - minerální barviva

Georgius Agricola (1494-1555)

- spis „De re metalica“

16.-17. stol: vznik mineralogie jako samostatné vědní disciplíny

Mineralogie = věda zabývající se popisem zevních vlastností, vnitřní strukturou a chemickým složením minerálů, jejich vznikem a přeměnami.

Hlavní úkoly mineralogie:

1. Výzkum stavby a složení minerálů (chemismus, struktura)
2. Výzkum vlastností minerálů (zvýšení jejich praktického využití)
3. Vývoj nových analytických metod (charakteristika minerálů, separace)
4. Podchycení známých minerálů, objev minerálů nových, uspořádání minerálů do jednotného systematického schématu
5. Studium tvorby a stability minerálů v přírodě; laboratorní modelování přírodních podmínek (výroba syntetických nerostů)
6. Využití mineralogických metod a poznatků pro výzkum nerostných surovin a materiálu mimozemského původu

GEOLOGIE

Ložisková geologie

Petrologie

Kosmologie

Geografie

Geochemie

Geofyzika

CHEMIE

MINERALOGIE

FYZIKA

Fyzikální chemie
(termodynamika,
fázové rovnováhy,
kinetika, chemie
povrchů, elektro-
chemie)

Atomová fyzika
(studium a popis elektron. obalů)

Krystalochemie
(chem. vazby, krystalové
struktury, symetrie)

Krystalová fyzika

KRYSTALOGRAFIE

(MATEMATIKA)

Dělení mineralogie – dílčí disciplíny:

1. Všeobecná mineralogie

a) morfologická krystalografie

b) strukturní krystalografie

c) fyzikální mineralogie

d) chemická mineralogie

e) analytická mineralogie

f) syntetická (experimentální) mineralogie

g) genetická mineralogie (část) – ontogenetická/paragenetická

Dělení mineralogie – dílčí disciplíny:

2. Systematická (speciální) mineralogie

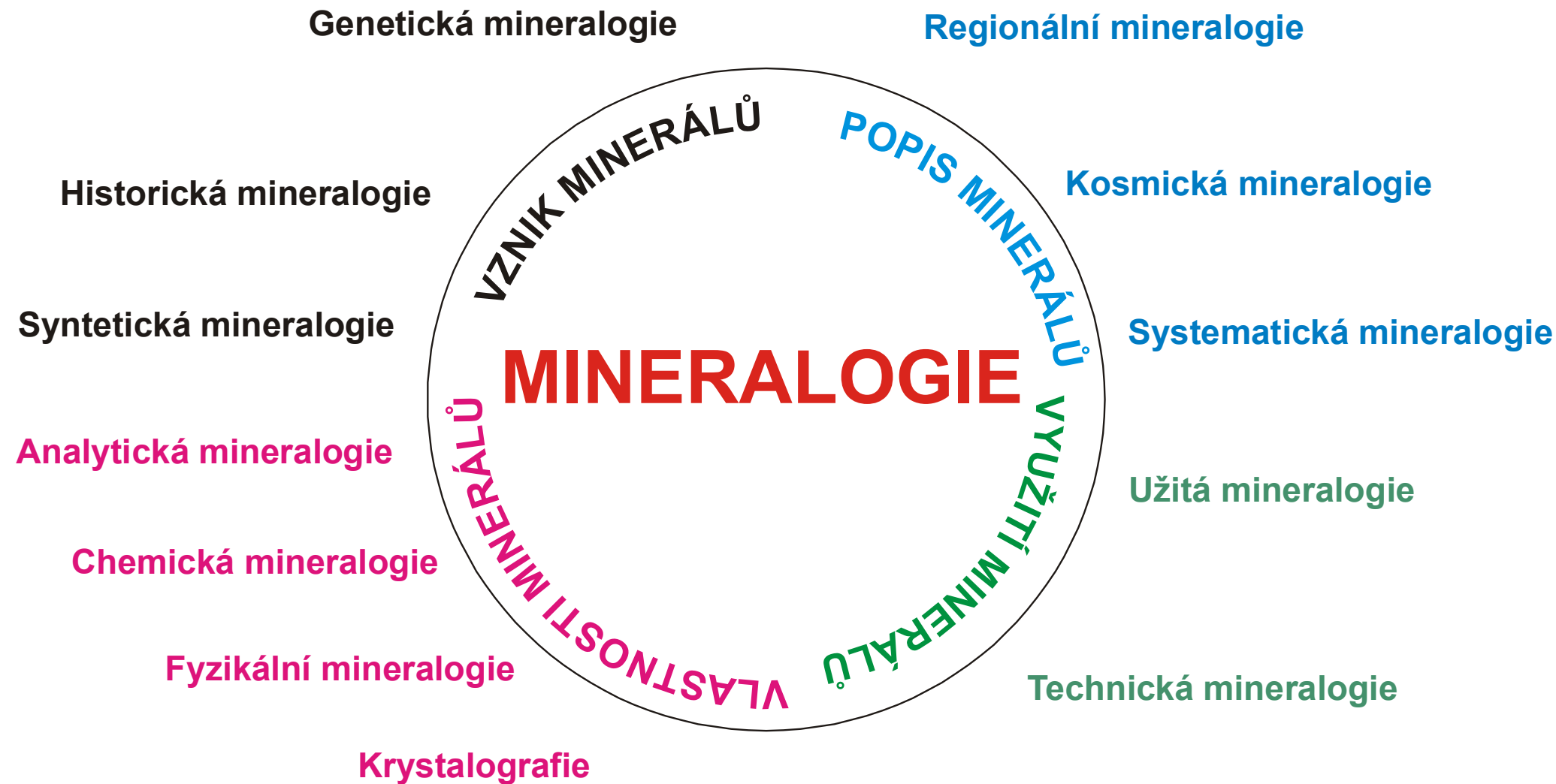
3. Regionální (topografická) mineralogie

4. Historická mineralogie

5. Kosmická mineralogie

6. Užitá mineralogie

7. Technická mineralogie

Minerál (nerost) – anorganická homogenní přírodnina převážně pevného (někdy kapalného) skupenství, která je součástí zemské kůry a vesmírných těles a jejíž složení lze vyjádřit chemickým vzorcem.

Minerální asociace

Nerostná surovina

Látky:

krystalované (omezeny rovnými plochami
– odraz pravidelné vnitřní stavby)

krystalické (vzájemně omezeny nepravidelně)

beztvaré (amorfní)

Krystal

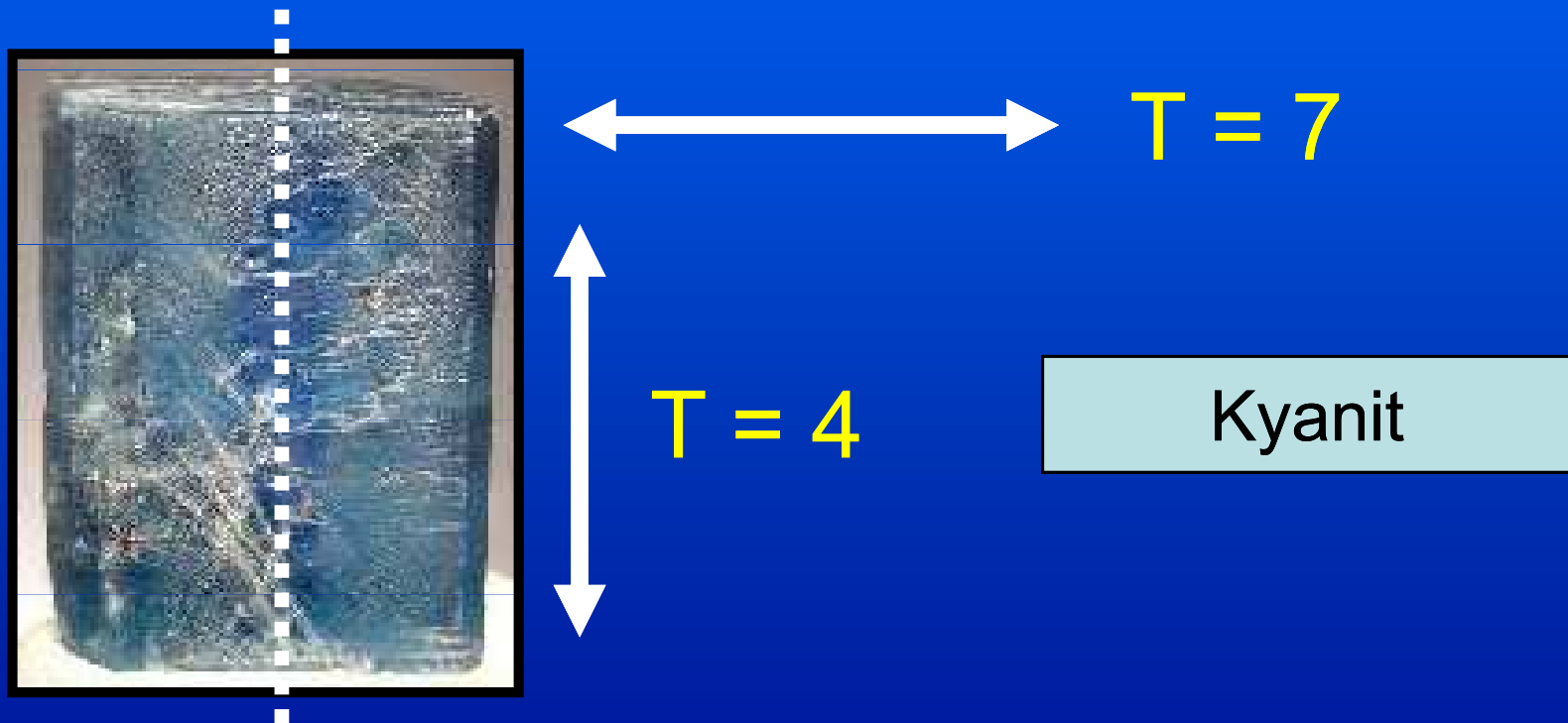
je pevné těleso nebo anizotropní homogenní jedinec, nerost nebo umělá sloučenina se zákonitou vnitřní stavbou, mající určité vztahy ke svému zevnímu tvaru, jehož nejmenší stavební částice nebo jejich skupiny jsou v prostoru pravidelně, periodicky uspořádány.

Anizotropie, homogenita

Anizotropní látky – fyzikální vlastnosti v různých směrech různé (funkce směru).

Anizotropní těleso = homogenní těleso, které má v rovnoběžných směrech stejné fyzikální vlastnosti, v nerovnoběžných směrech má vlastnosti různé.

Homogenní látka – ve všech svých částech stejné chemické složení a stejné vnitřní uspořádání.

Vznik krystalů

a) krystalizací z roztoků/tavenin

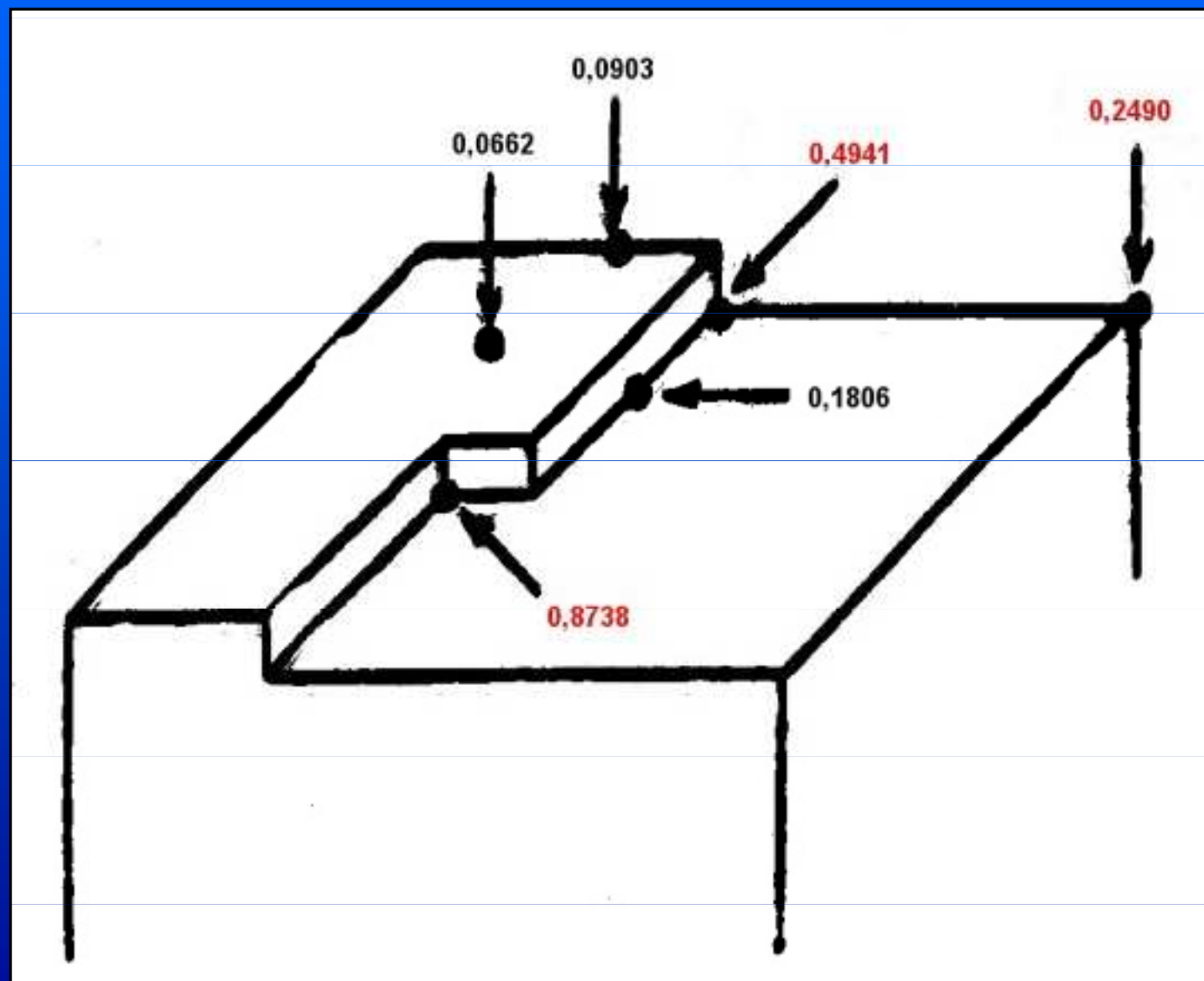
b) usazováním na stěnách dutin z plynných produktů vulkanické činnosti

c) rekrystalizací pevné fáze

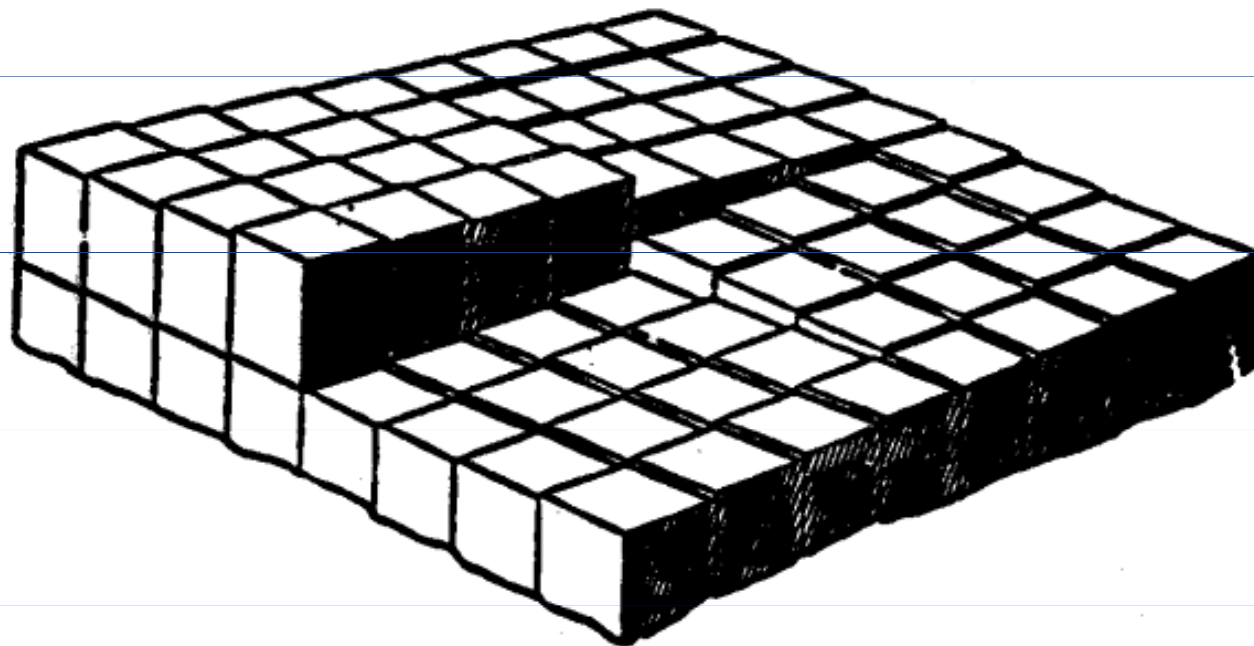
Růst krystalů

Krystalizační centra

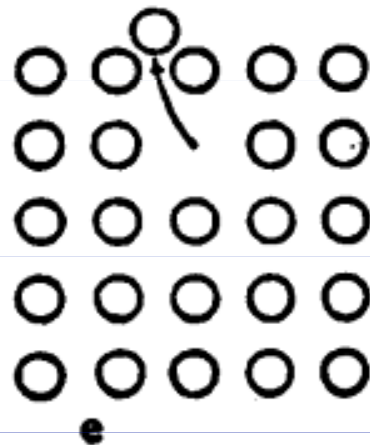
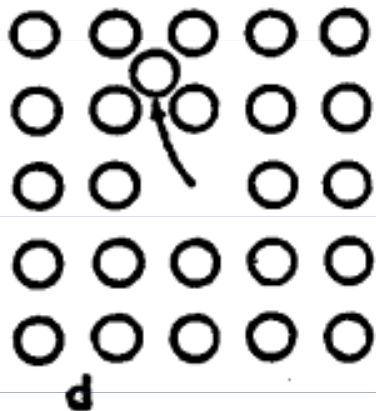
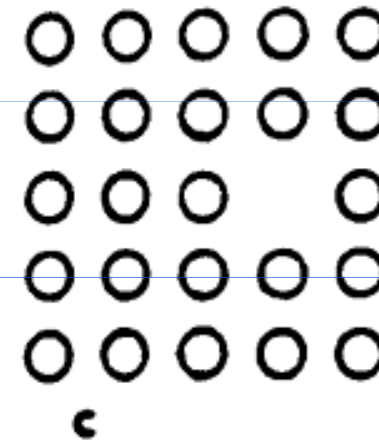
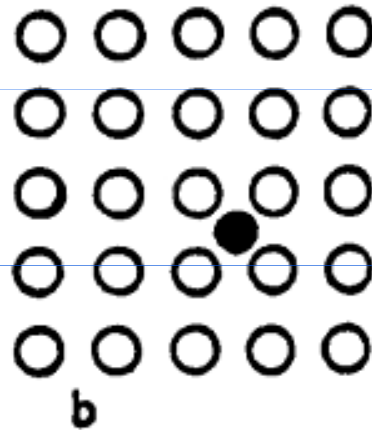
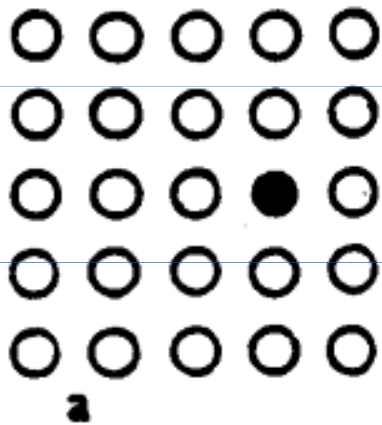
Apozice

Nízké přesycení roztoku - spirálový růst

Ideální a reálný krystal

Poruchy krystalových struktur:

- bodové poruchy
- dislokace
- substituce

Výskyt krystalů v přírodě

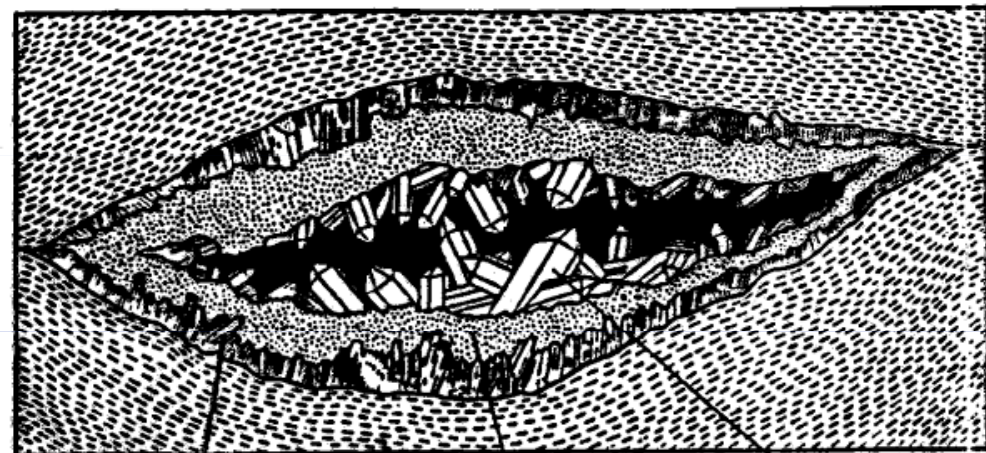
Volné krystaly

Narostlé krystaly (přisedlé):

- drúzy,
- geody,
- shluky

Zarostlé krystaly

Krystalické agregáty

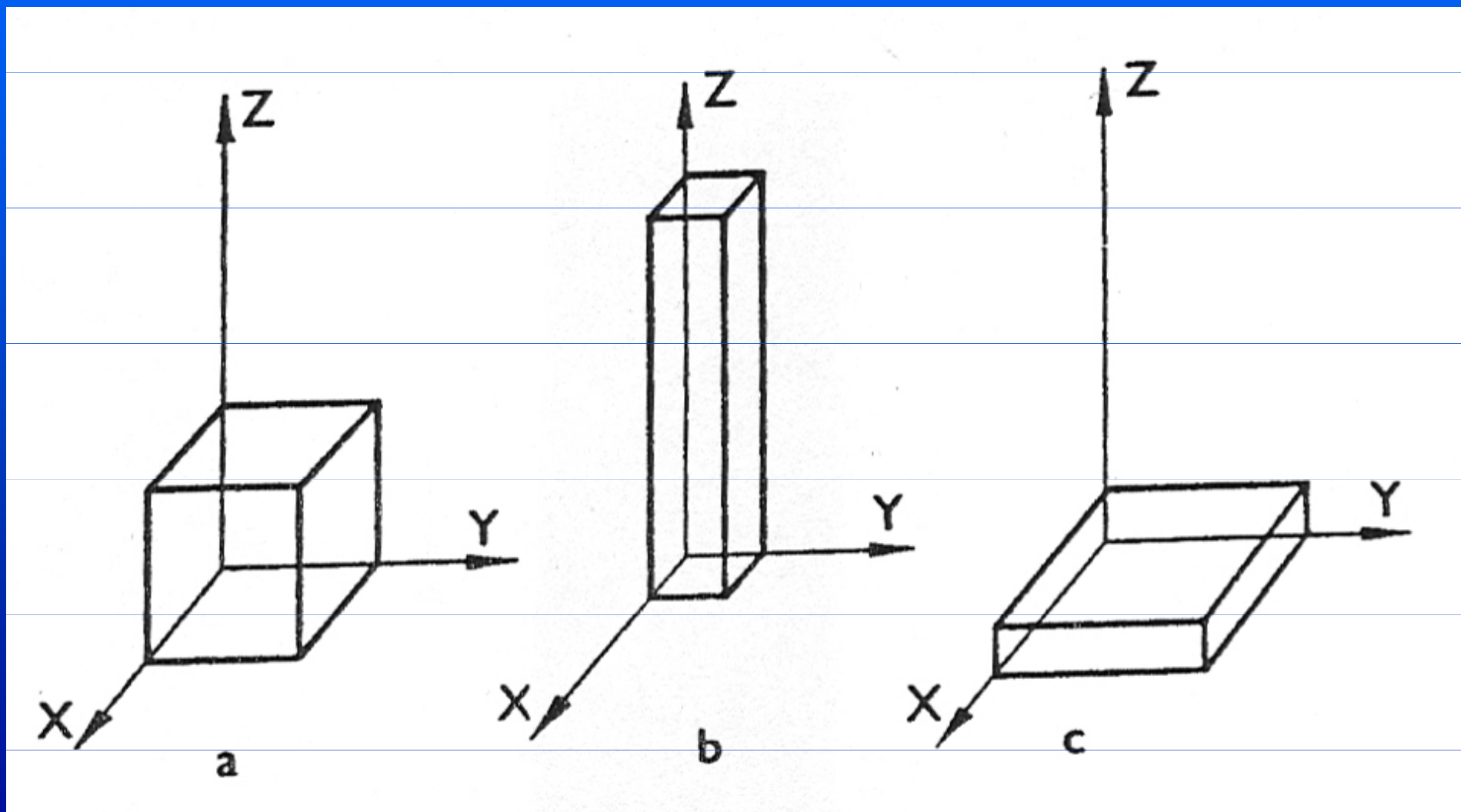
křemen
1. generace

sfalerit

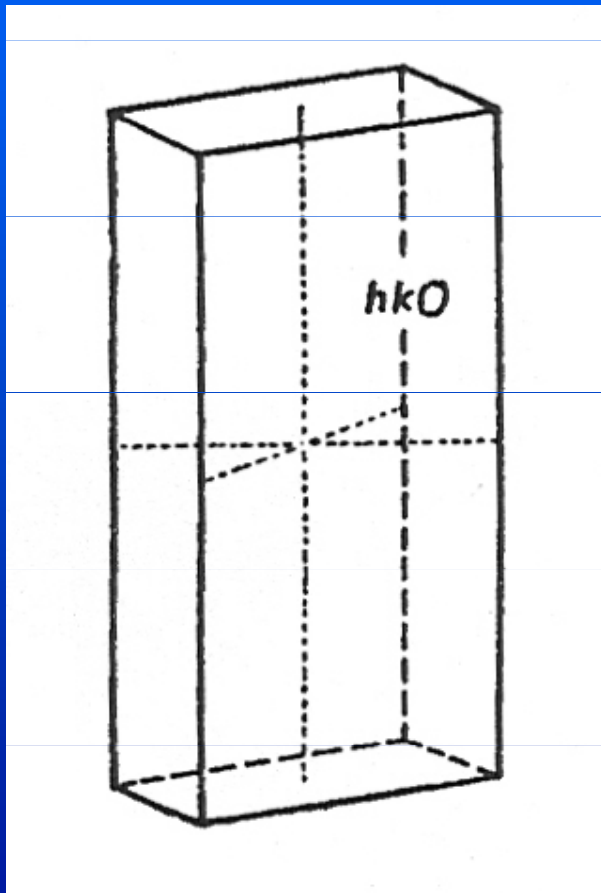
křemen
2. generace

Vývin krystalů

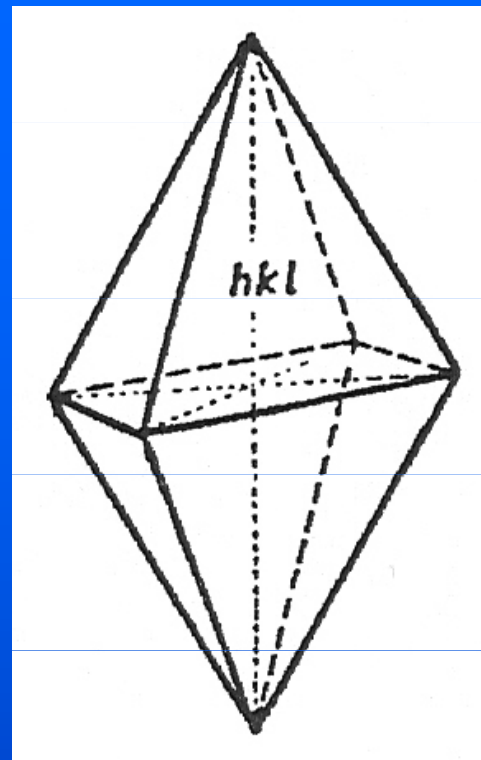
- Krystalový habitus

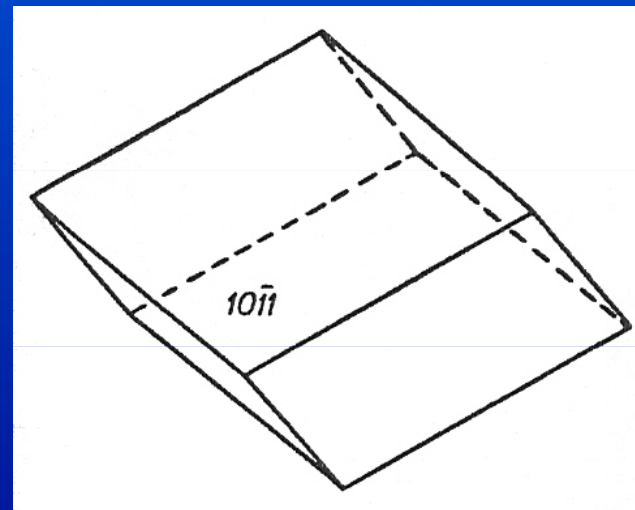
- Krystalový typus

Prizmatický typus

Dipyramidální typus

Romboedrický typus

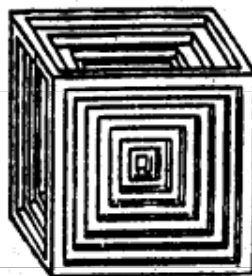
Rychlost krystalizace

Kostrovitý růst

Rýhování krystalových ploch

- změny fyzikálně-chemických podmínek při krystalizaci

a

b

c

Dendrity: rychlá krystalizace (viskózní prostředí)

Krystalová souměrnost

Euler-Descartovo pravidlo

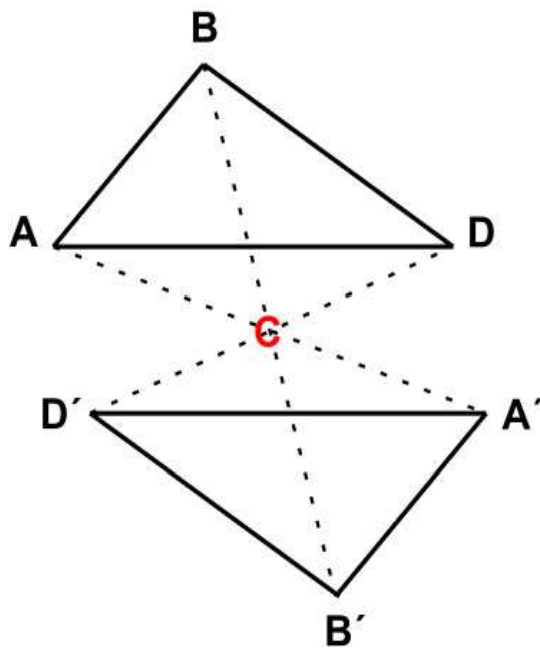
$$P + R = H + 2$$

Prvky souměrnosti

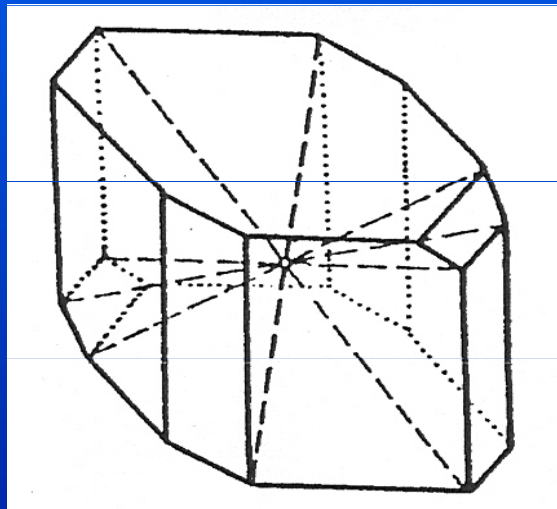
- 1. Střed souměrnosti**
- 2. Rovina souměrnosti**
- 3. Osa souměrnosti**

Střed souměrnosti

Střed souměrnosti (C) = bod od něhož jsou stejnocenné body daného útvaru stejně vzdáleny v opačných směrech.

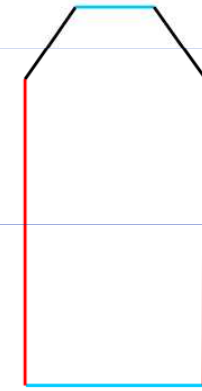
$A = A'$
 $B = B'$
 $D = D'$ } body inverzně souměrné

Ověření středu souměrnosti

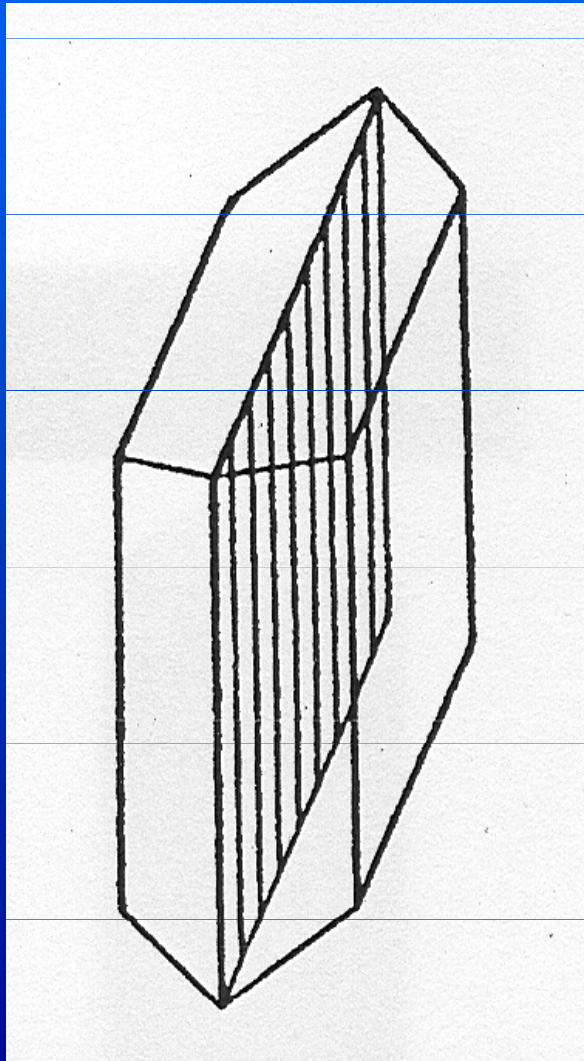
Střed souměrnosti: **ANO**

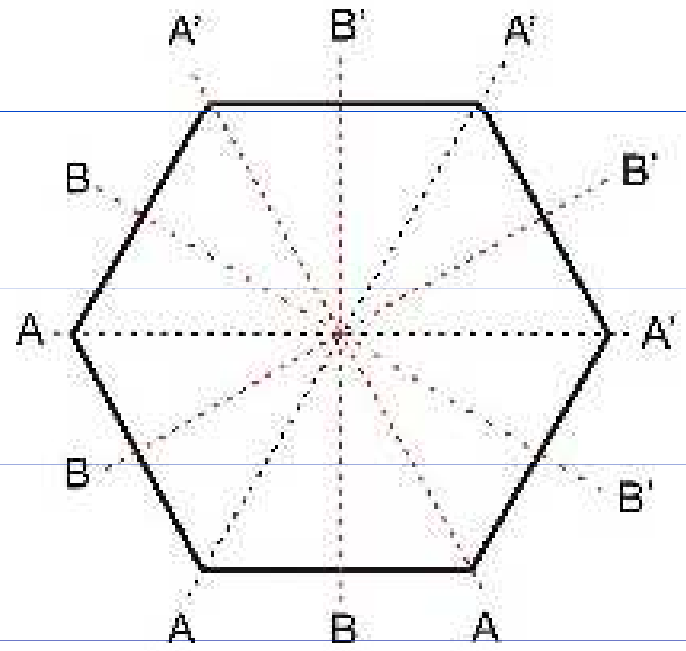
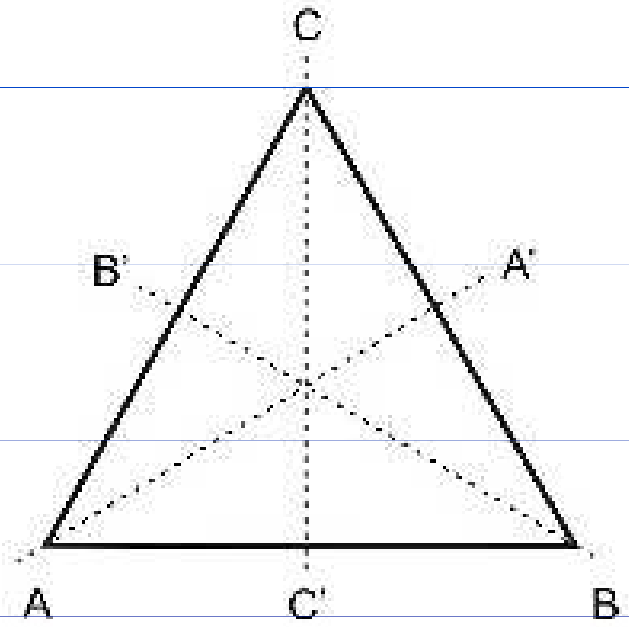
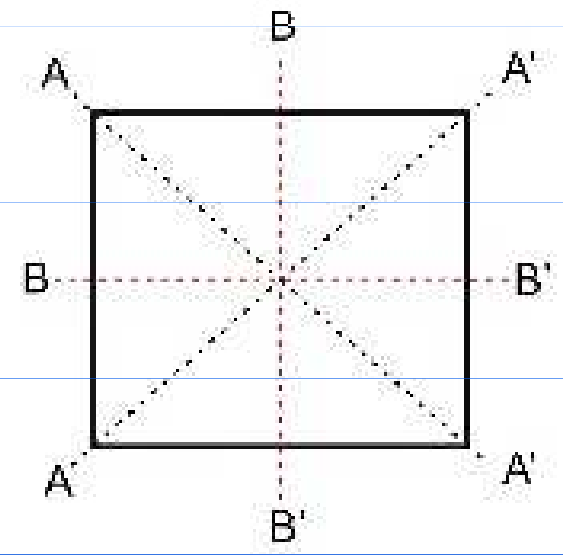
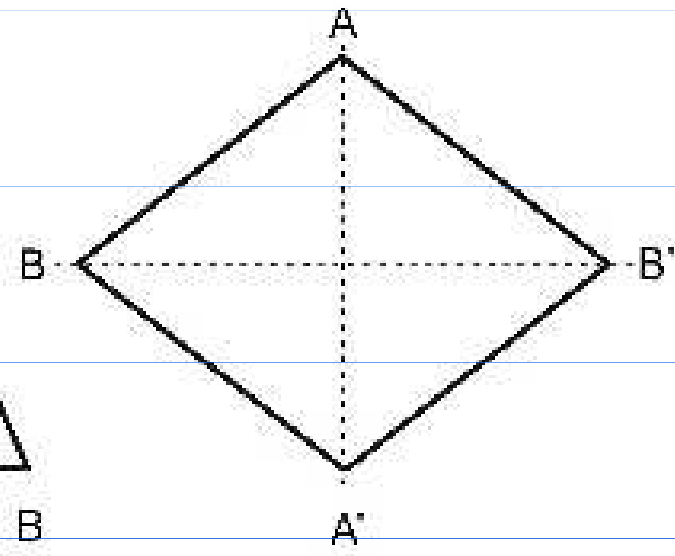
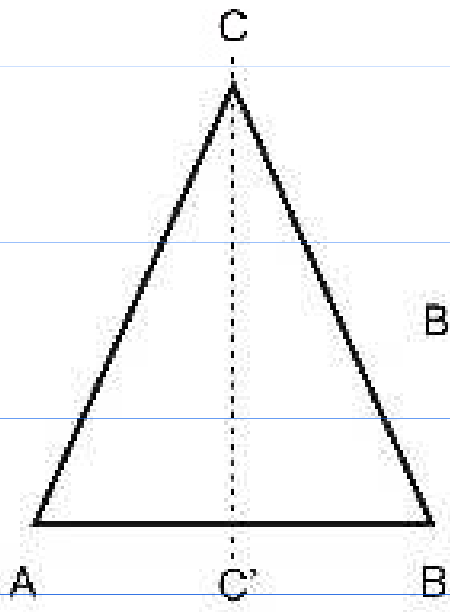
Střed souměrnosti: **NE**

Rovina souměrnosti

Rovina souměrnosti (m) = myšlená rovina, která rozděluje uvažovaný útvar na dvě zrcadlově shodné poloviny.

Rovina souměrnosti prochází vždy středem daného útvaru a je rovnoběžná s plochou krystalograficky možnou.

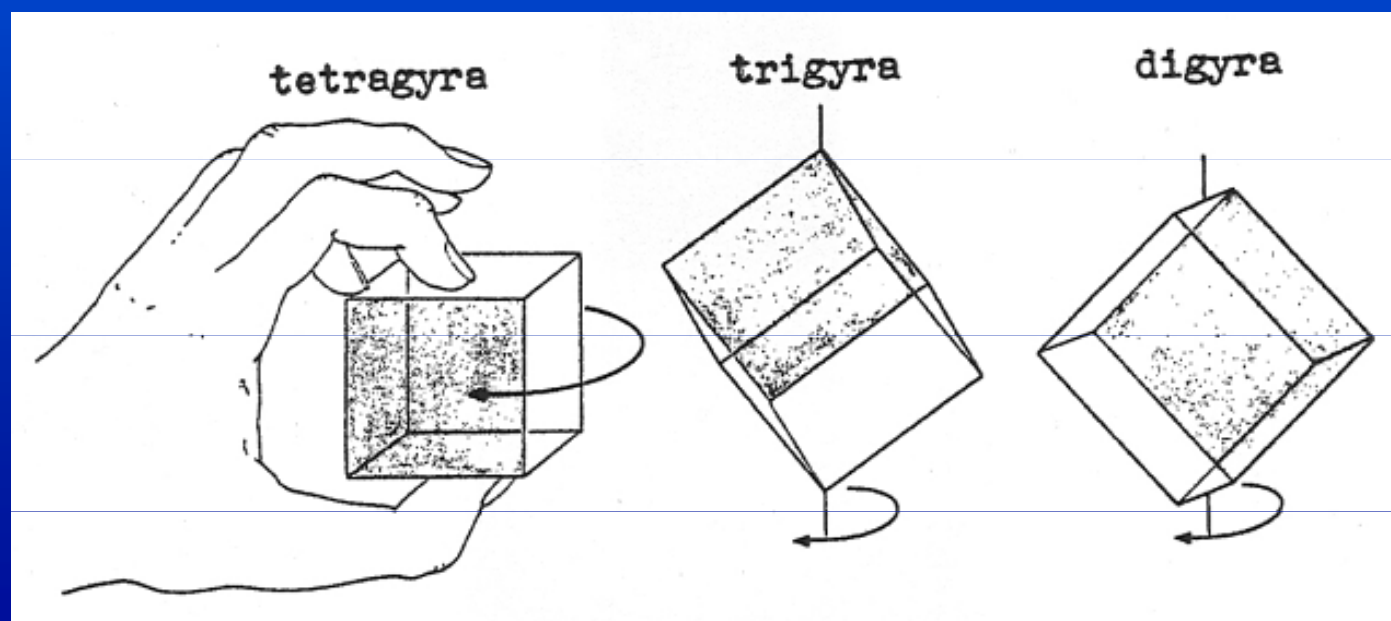
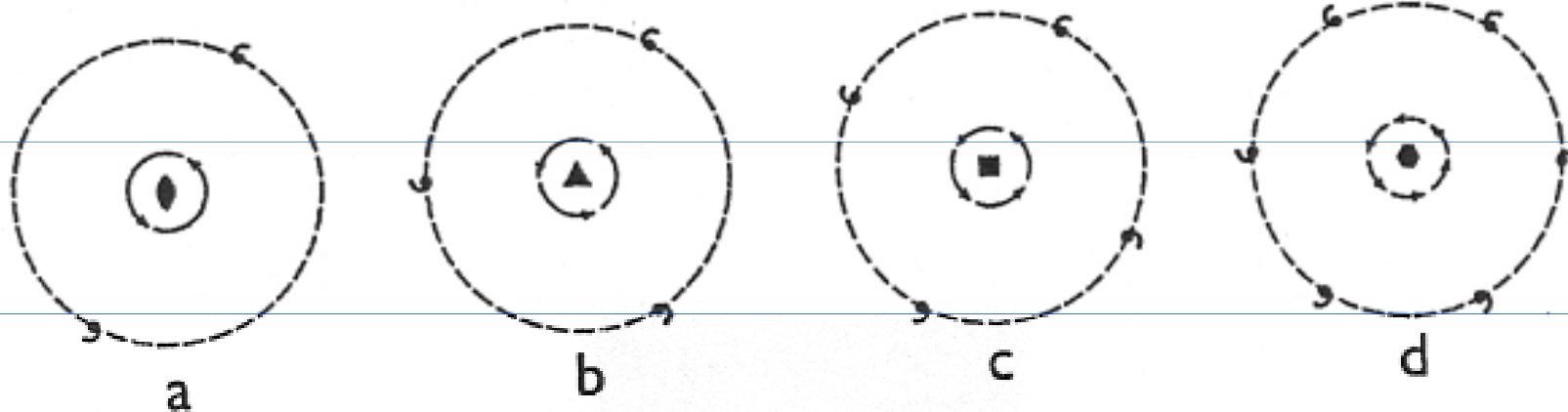
Osa souměrnosti

Osa souměrnosti (gyra) = myšlená přímka vedená středem krystalu, kolem níž můžeme krystal otočit o určitý úhel, abychom jej dostali do polohy shodné s polohou výchozí.

Počet shodných poloh = četnost osy.

Minimální úhel otočky pro danou četnost osy (n): $\alpha = \frac{360}{n}$

Operace s gyrami

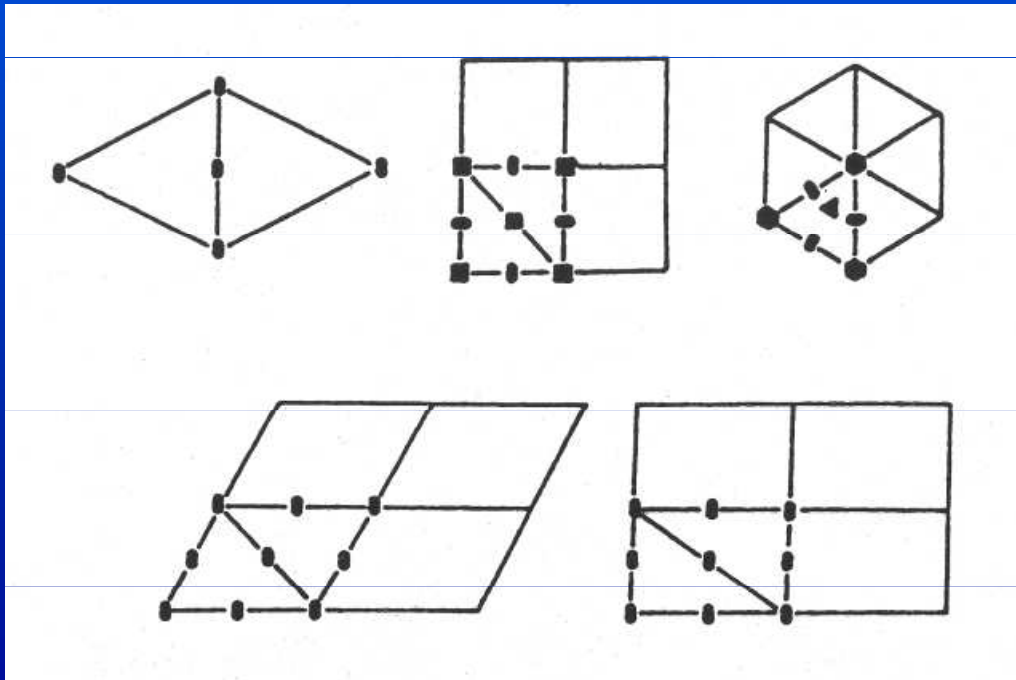

Osy souměrnosti:

- dvojčetné
- trojčetné
- čtyřčetné
- šestičetné

Nepřítomnost výše čtených os souvisí s vnitřním uspořádáním krystalu – s požadavkem homogenity jeho struktury.

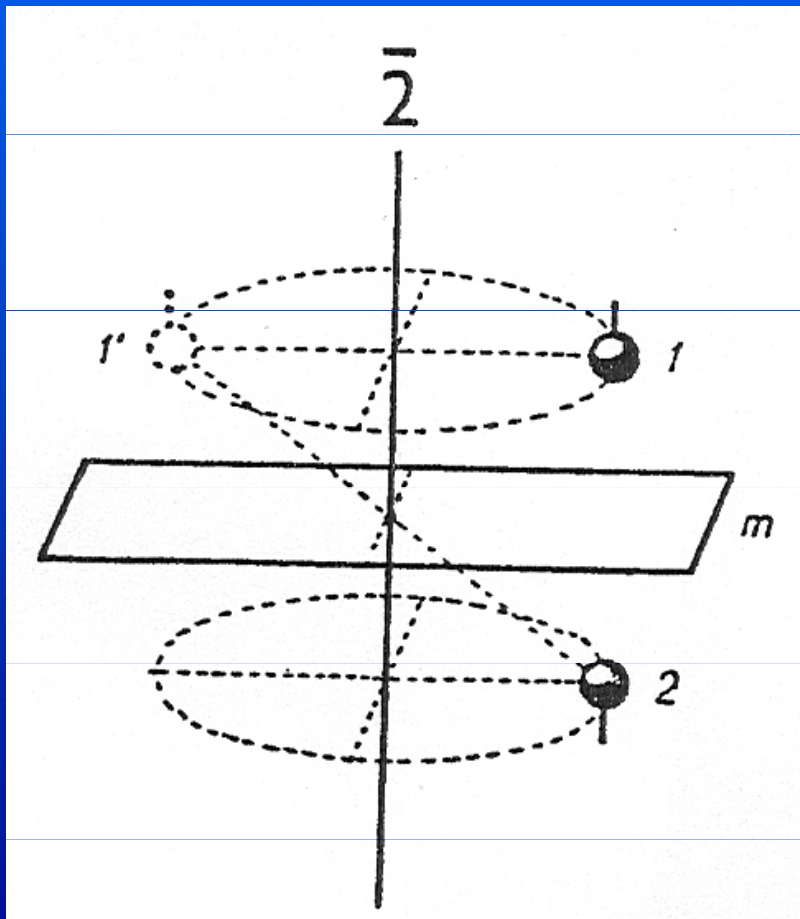

Zachování homogenity (pokrytí strukturních rovin bez mezer) možné pouze u útvarů, které lze rozdělit na vzájemně shodné trojúhelníky.

NÁZEV OSY	OZNAČENÍ OSY	MINIMÁLNÍ ÚHEL OTOČENÍ	DALŠÍ MOŽNÉ ÚHLY OTOČENÍ
ŠESTIČETNÁ HEXAGYRA	g_6 6	$360/6 = 60^\circ$	$120^\circ, 180^\circ, 240^\circ, 300^\circ, 360^\circ$
ČTYŘČETNÁ TETRAGYRA	g_4 4	$360/4 = 90^\circ$	$180^\circ, 270^\circ, 360^\circ$
TROJČETNÁ TRIGYRA	g_3 3	$360/3 = 120^\circ$	$240^\circ, 360^\circ$
DVOJČETNÁ DIGYRA	g_2 2	$360/2 = 180^\circ$	360°

Složená souměrnost

Inverzní osa souměrnosti – gyroida: spojení osy souměrnosti a středu souměrnosti

$$\bar{1} = C$$

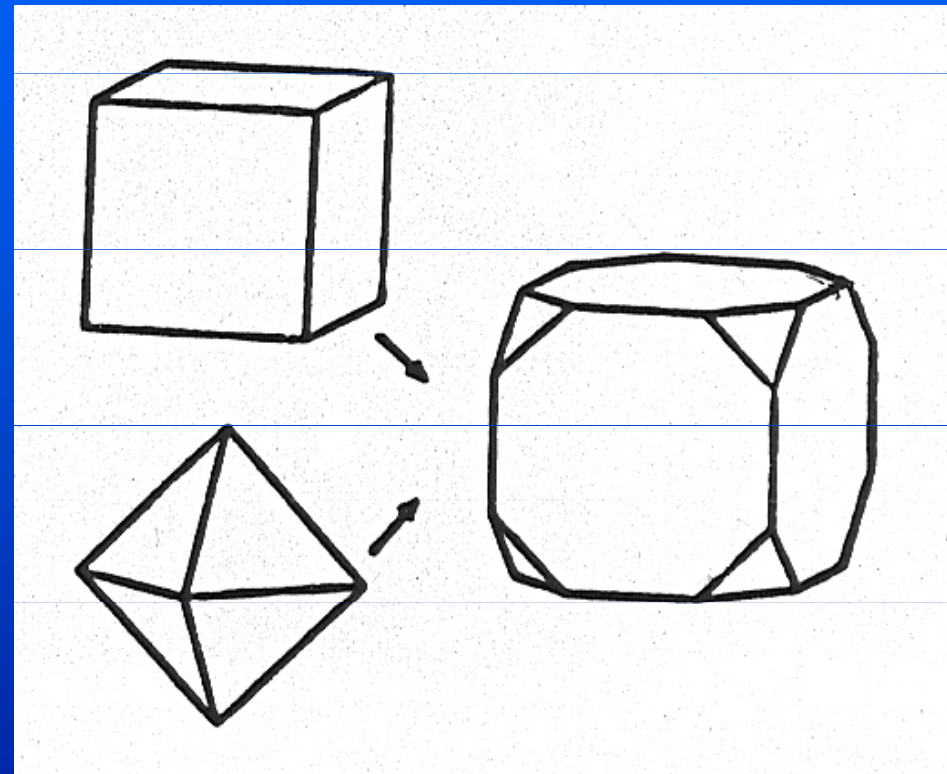
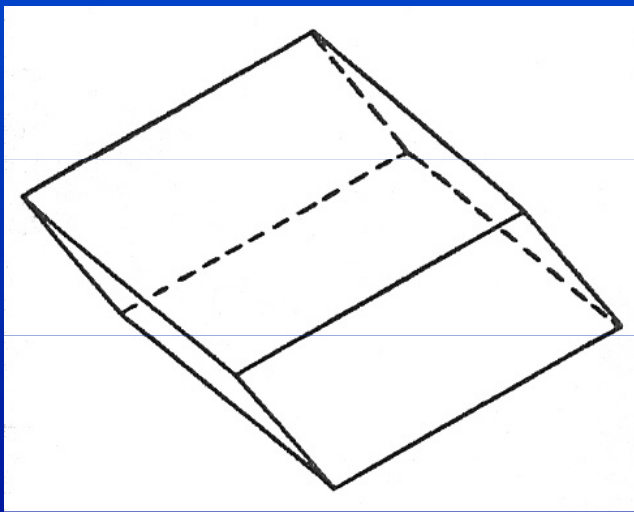
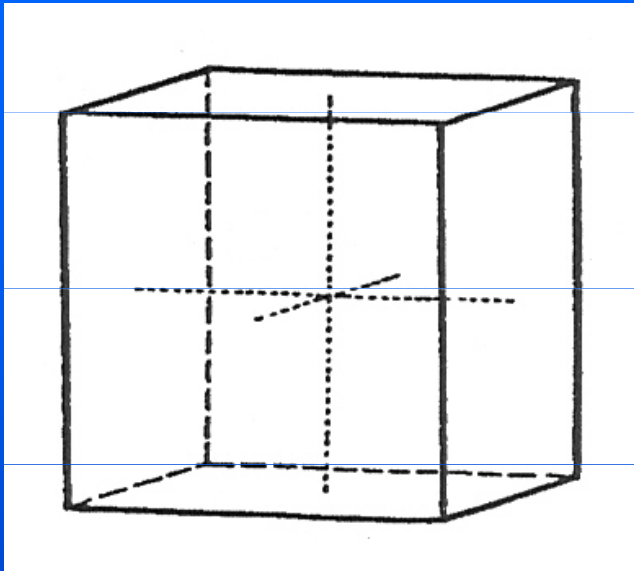
$$\bar{2} = m$$

$$\bar{3} = 3 + \bar{1} \quad (3 + C)$$

$$\bar{4}$$

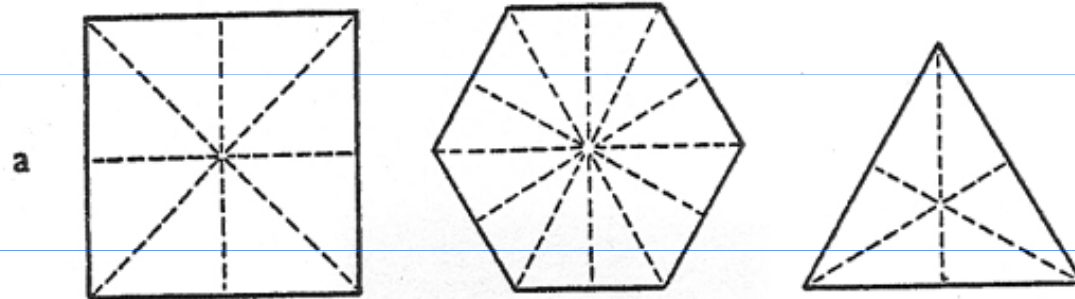
$$\bar{6} = 3/m$$

Jednoduchý tvar a spojka

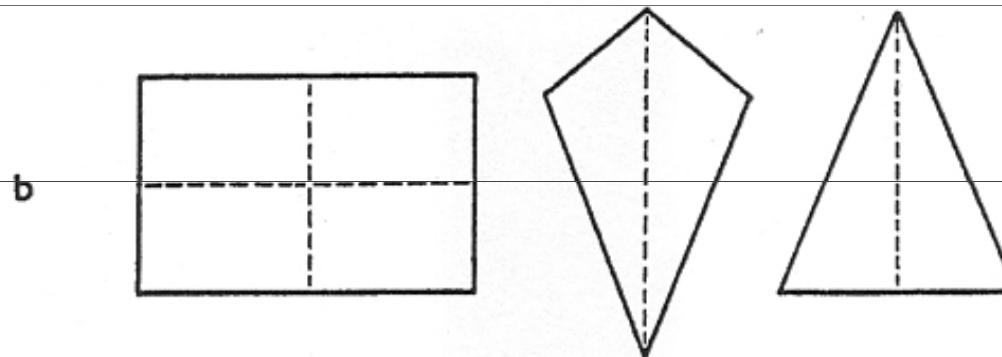

Typy krystalových ploch (podle tvaru)

a) Plochy pravidelné

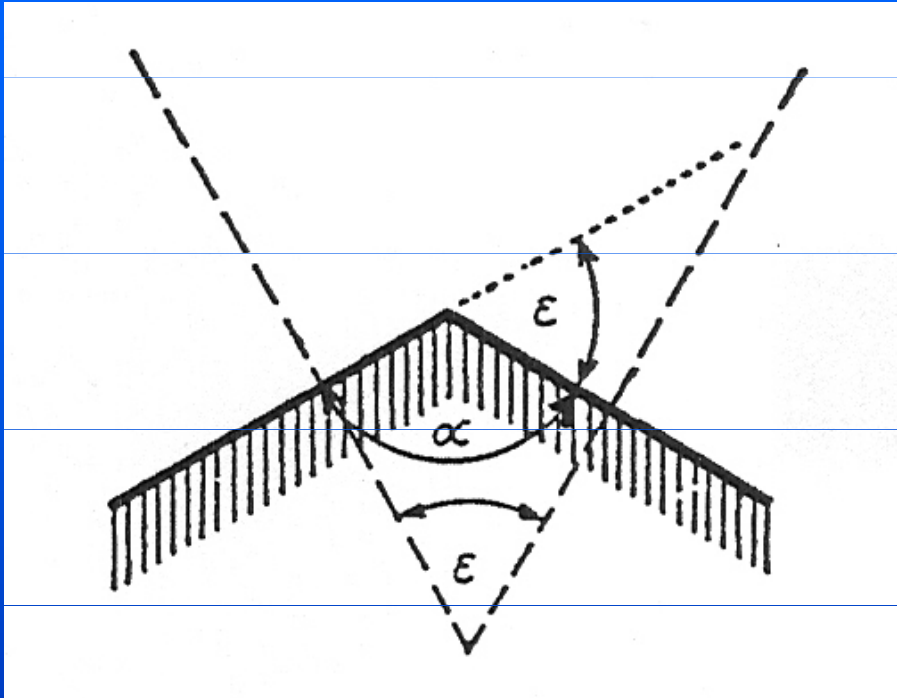
b) Plochy souměrné

c) Plochy nesouměrné

Poloha krystalových ploch (velikost úhlu hrany)

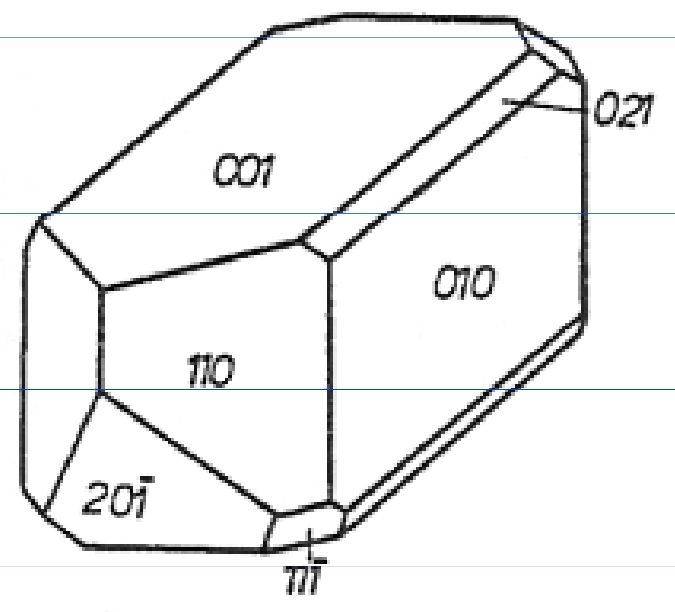
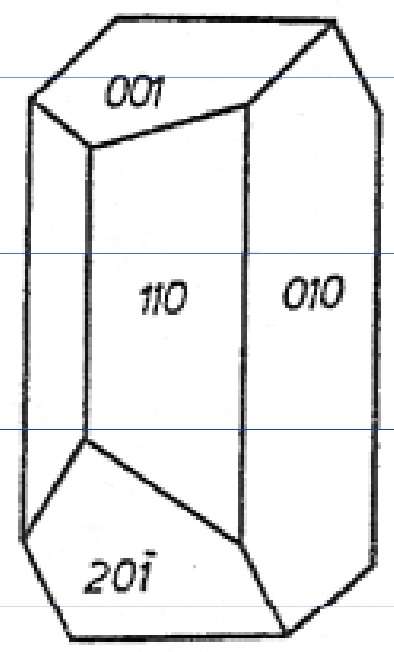
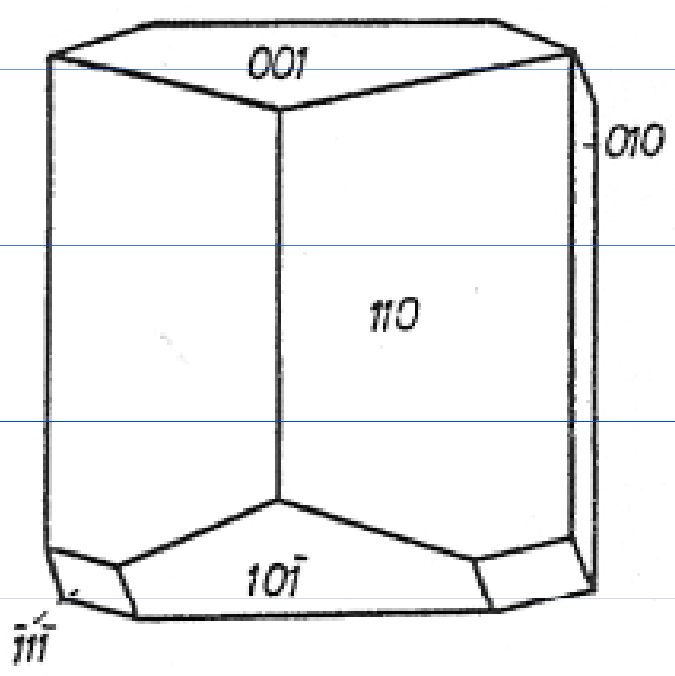

Zákon stálosti úhlu hran
(1669 – Nicolas Stensen)

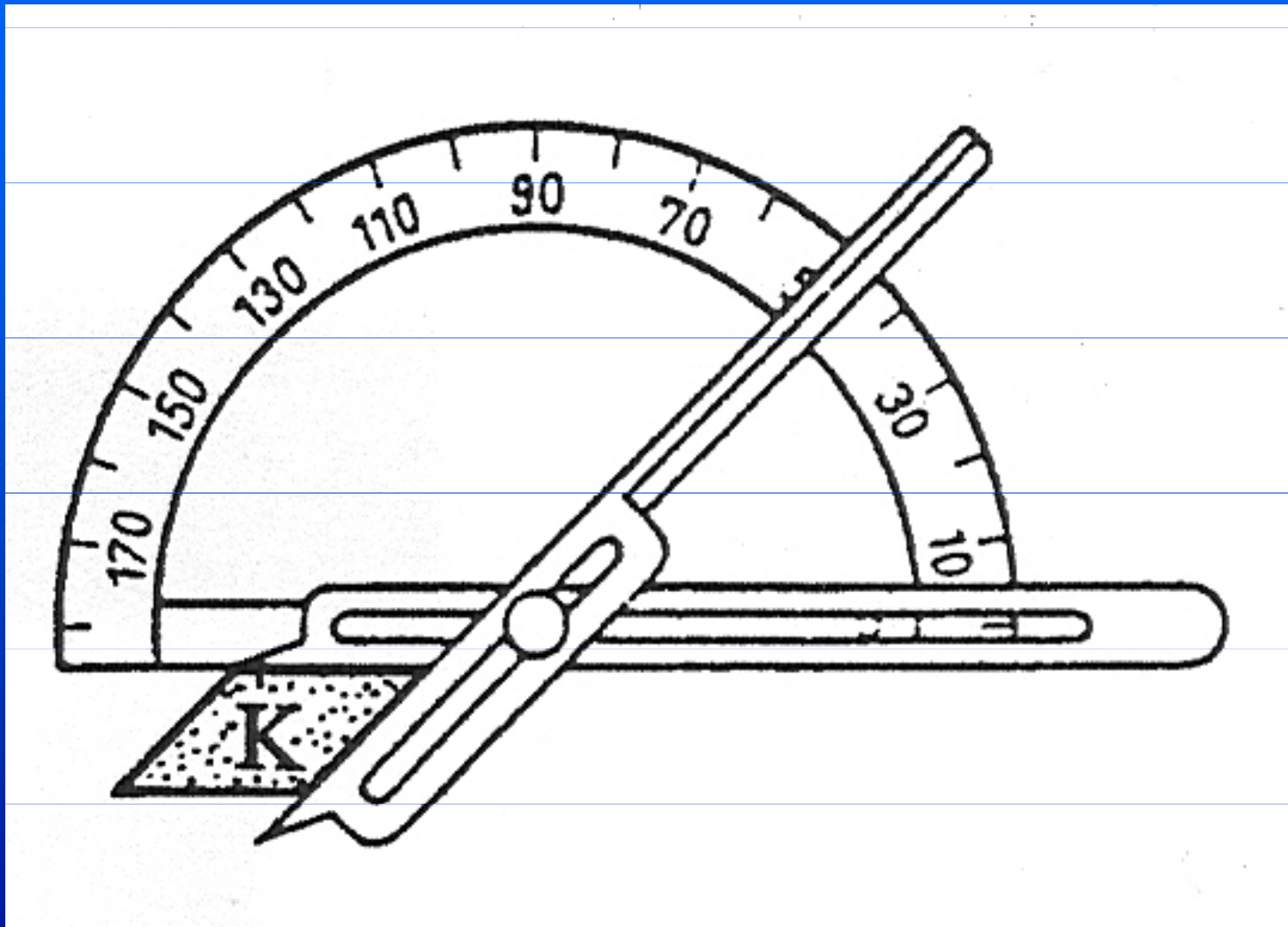

Na všech krystalech téže látky svírají sobě odpovídající plochy vždy stejné úhly.

Stejnocenné krystalové plochy na různých krystalech určité látky svírají při stejných teplotních a tlakových (termodynamických) podmínkách vždy stejný úhel krystalových hran.

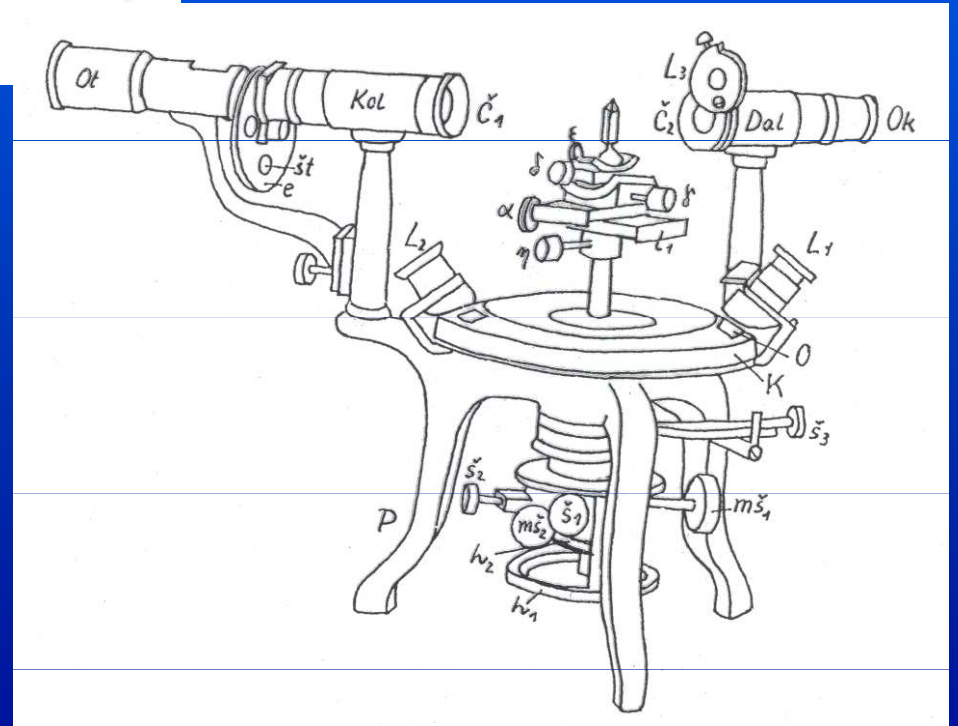
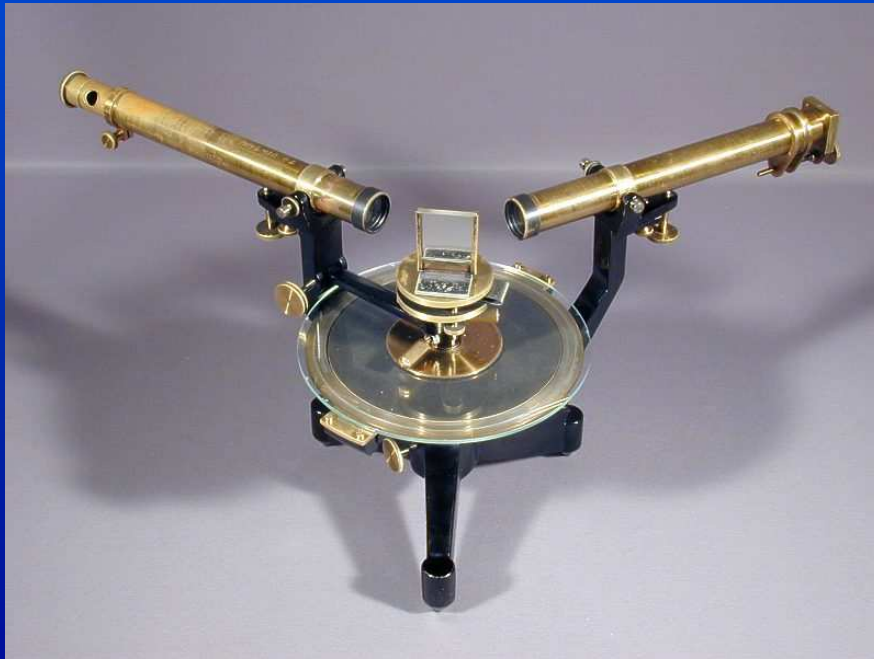
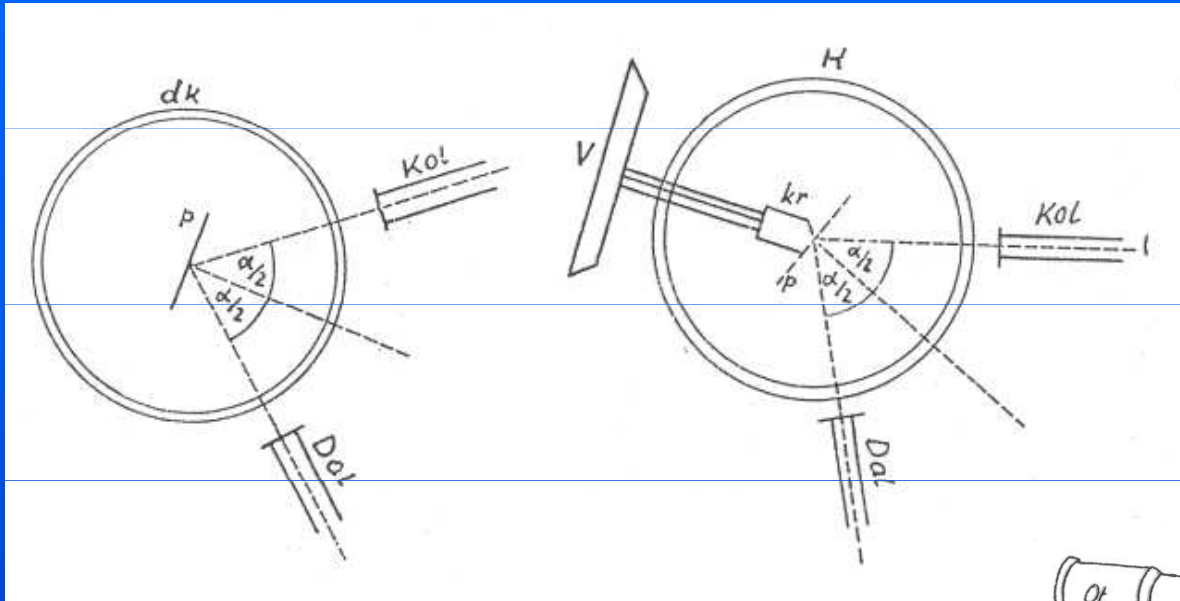
Měření velikosti úhlu hrany - goniometry

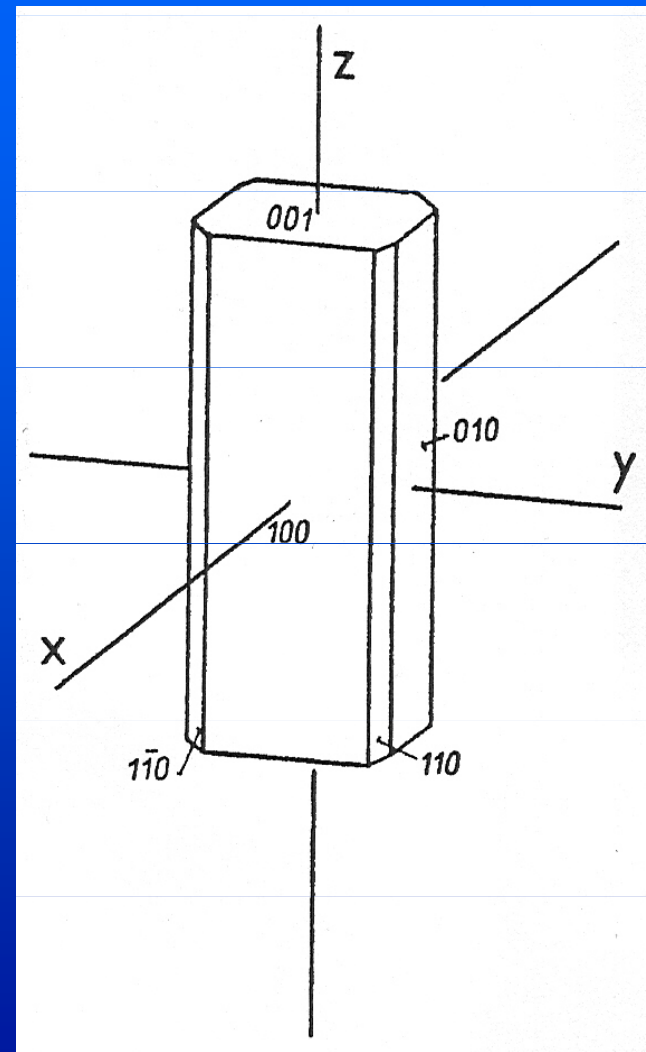
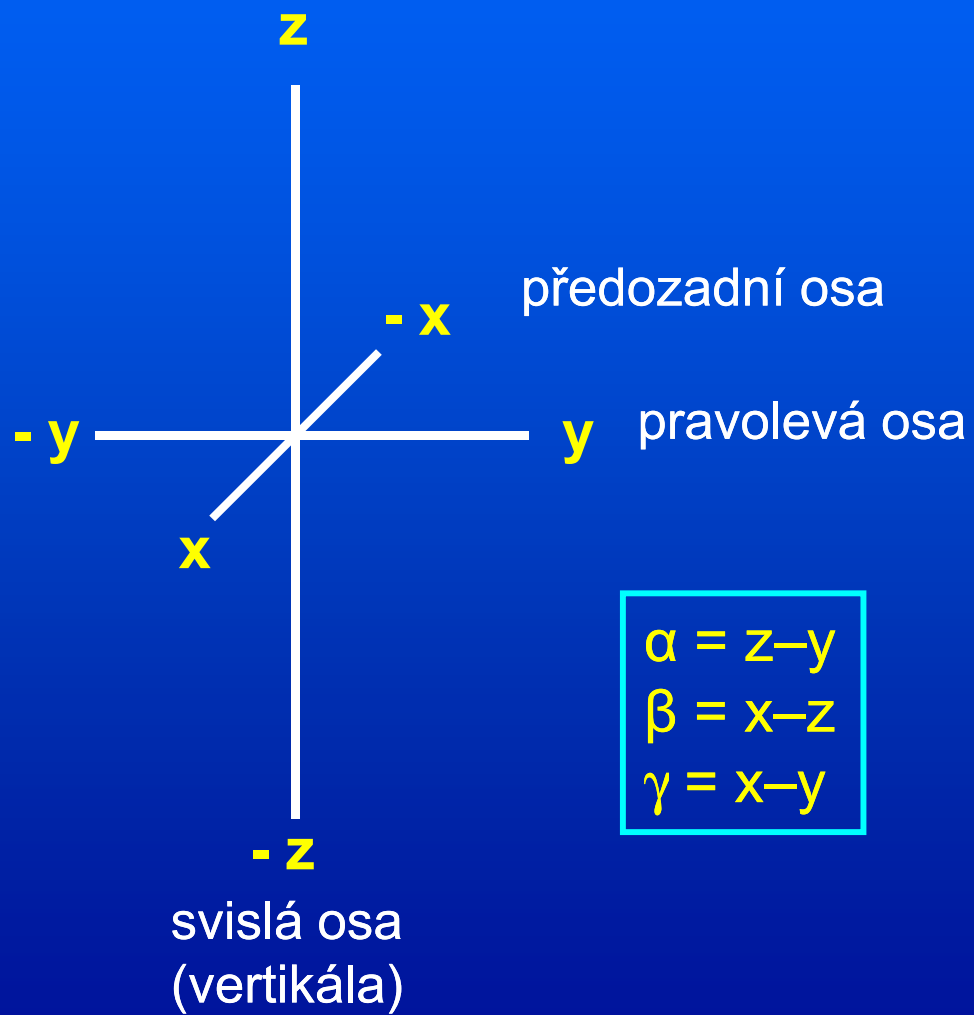
Příložný goniometr

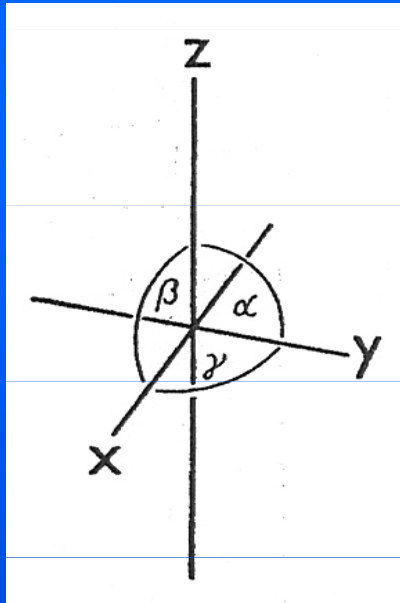
Odrazový goniometr

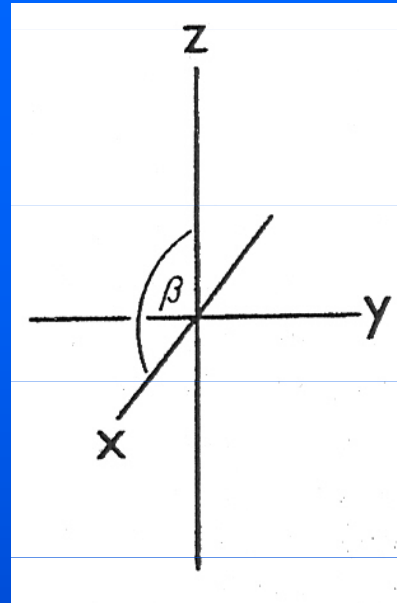
Osní kříž

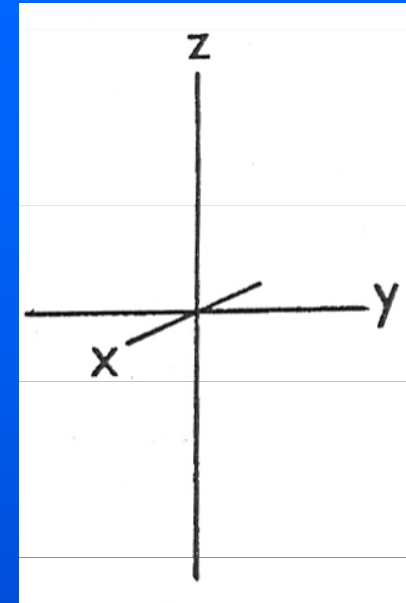
Triklinická symetrie

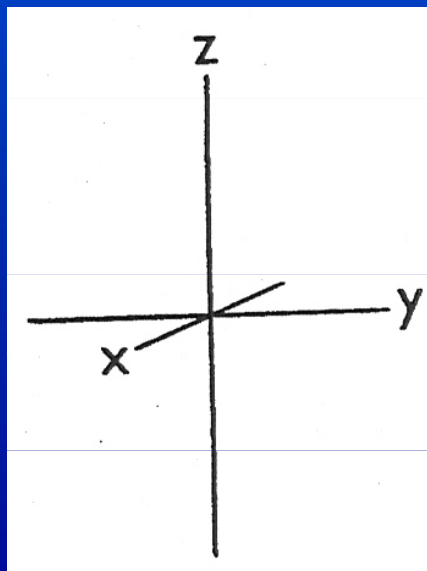
Monoklinická symetrie

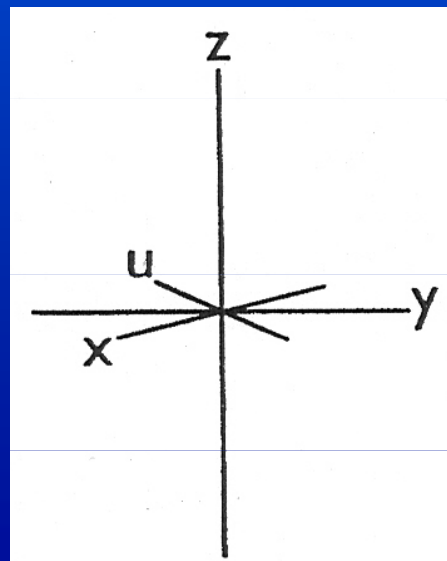
Rombická symetrie

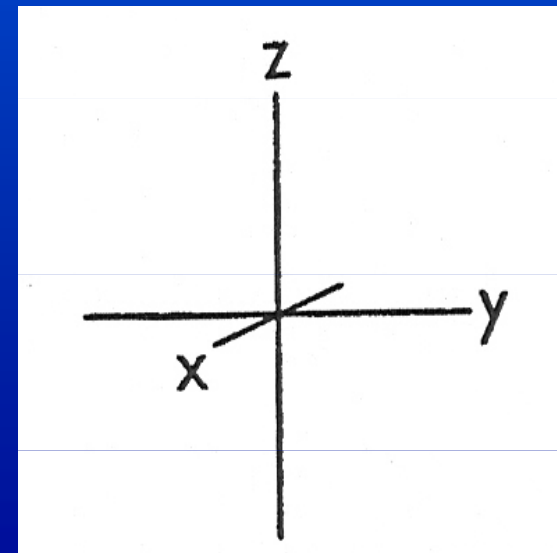
Tetragonální symetrie

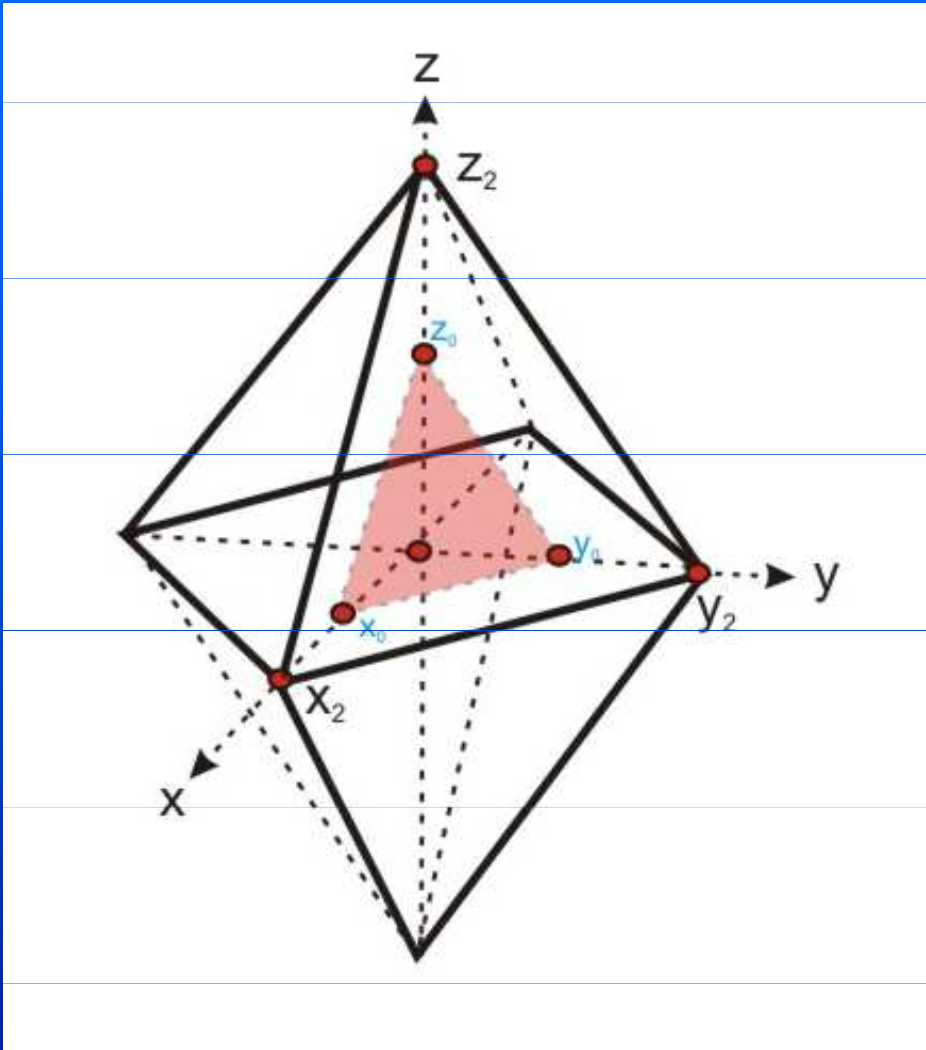
Hexagonální (trigonální) symetrie

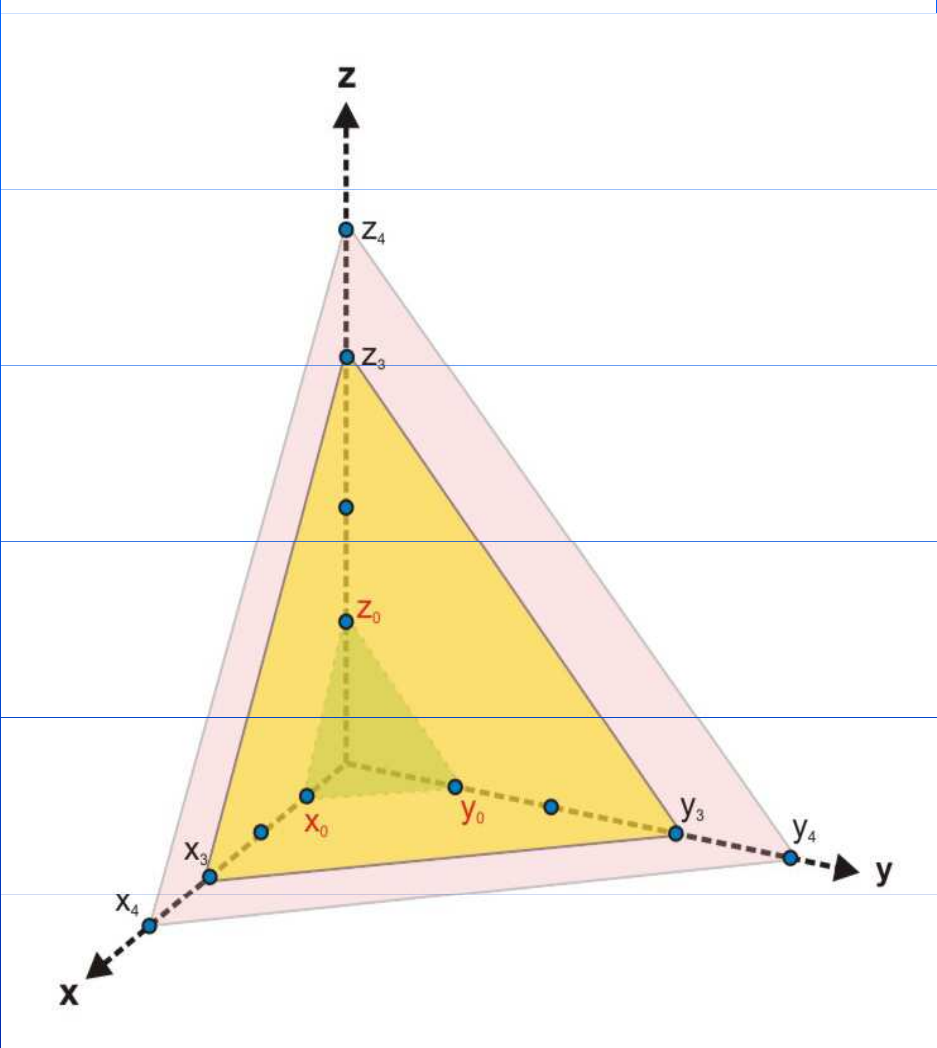
Kubická symetrie

Krystalografické indexy

$$x_2 : y_2 : z_2 = 2x_0 : 2y_0 : 2z_0 = X_0 : y_0 : z_0$$

$$x_3 : y_3 : z_3 = 3x_0 : 3y_0 : 3z_0 = X_0 : y_0 : z_0$$

$$x_4 : y_4 : z_4 = 4x_0 : 4y_0 : 4z_0 = X_0 : y_0 : z_0$$

Weissovy značky:

základní tvar: $(x : y : z)$

odvozený tvar: $(mx : ny : pz)$

plocha: $x : y : z$ $x : -y : z$

tvar: $(x : y : \infty z)$ ..... základní prizma

$(mx : ny : \infty z)$ ..... odvozený tvar

Millerovy značky:

základní tvar: (hkl)

plocha: hkl

tvar: (hkl)
(111) ..... dvojjechlan (osmistěn)

Převod krystalografických značek

1. Převod Weissových značek na Millerovy:

- a) odvodíme převrácené hodnoty koeficientů
- b) odvozené hodnoty převedeme na společného jmenovatele
- c) ze získaného výsledku zapíšeme čitatele

$$2x : y : \frac{3}{2}z = \frac{1}{2}x : y : \frac{2}{3}z = \frac{3}{6}x : \frac{6}{6}y : \frac{4}{6}z = 364$$

Převod krystalografických značek

2. Převod Millerových značek na Weissovy:

$$321 = \frac{1}{3} x : \frac{1}{2} y : z = \frac{2}{6} x : \frac{3}{6} y : \frac{6}{6} z = 2x : 3y : 6z$$

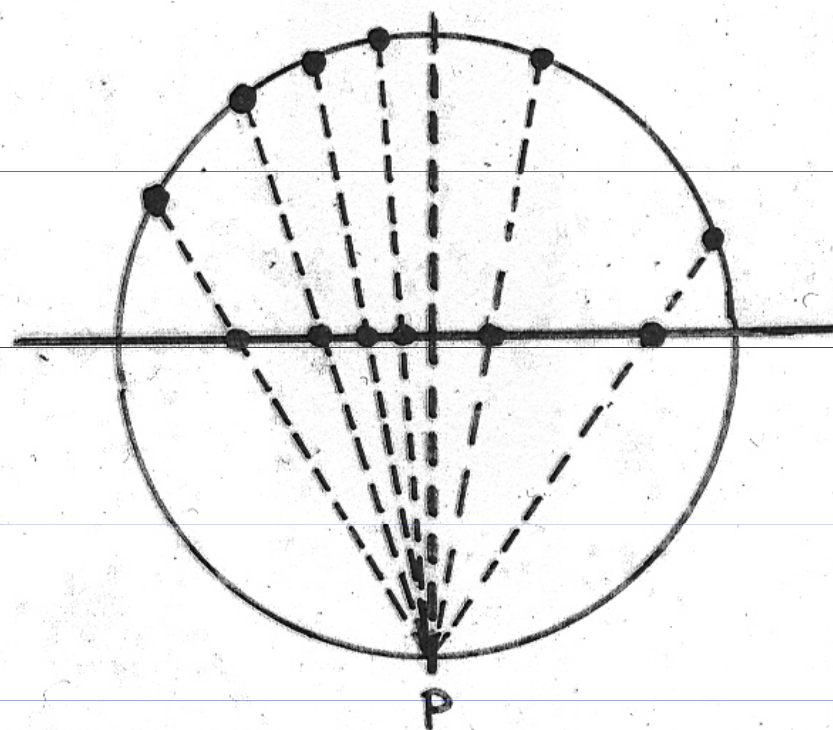

Zákon celých čísel (zákon o racionalitě odvozovacích indexů)

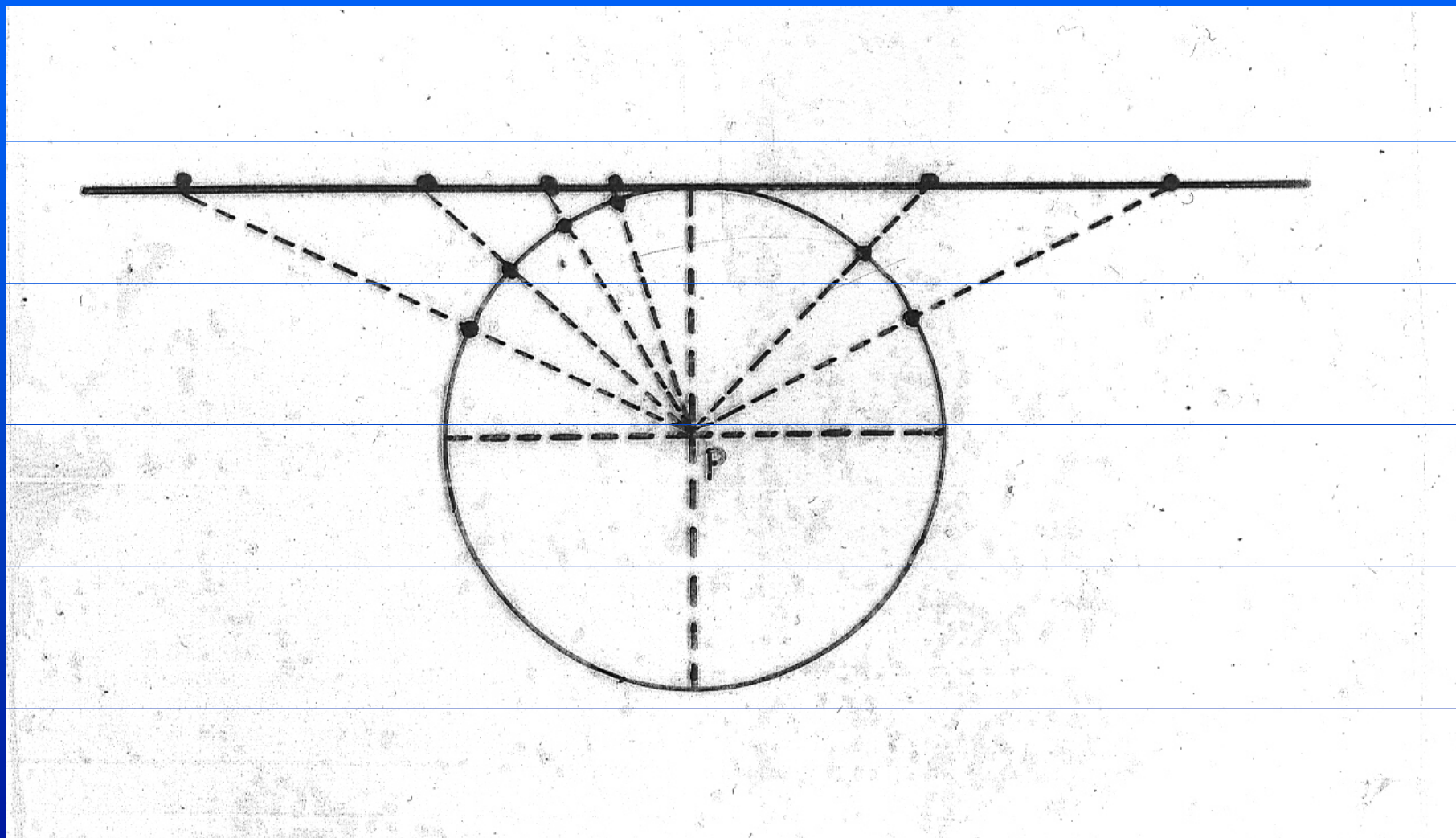
René Just Haüy (1781): Indexy, kterými odvozujeme libovolné krystalové plochy ve spojení se základním poměrem parametrů určitého nerostu, mají vždy hodnoty racionální.

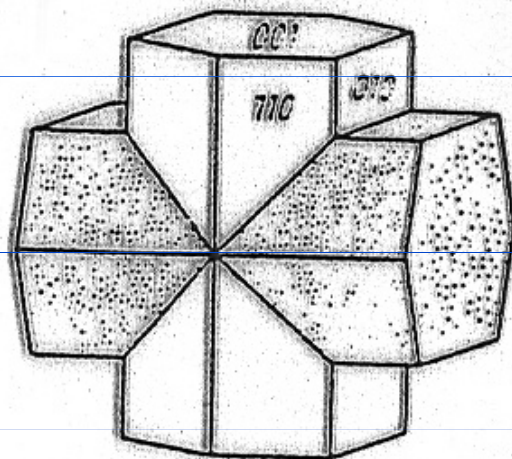
Stereografická projekce

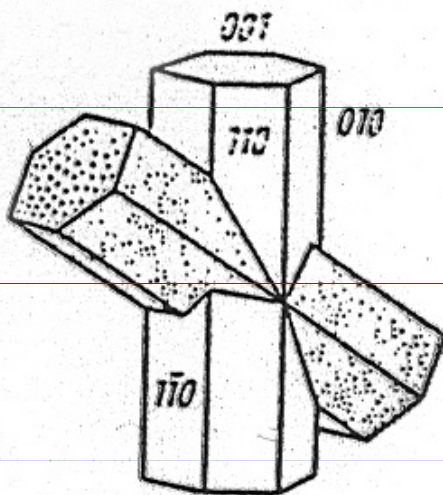
Gnómonická projekce

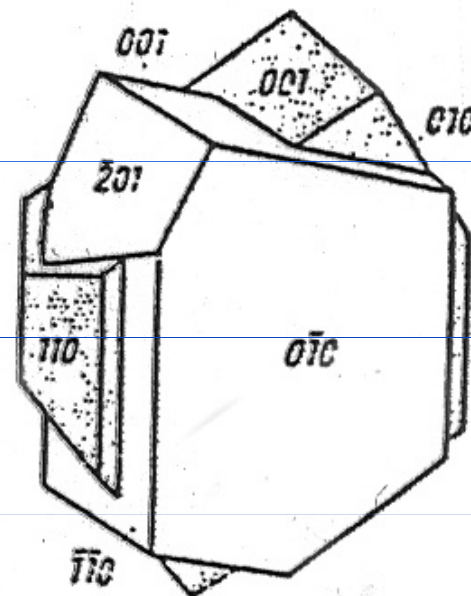
Krystalové srůsty

a

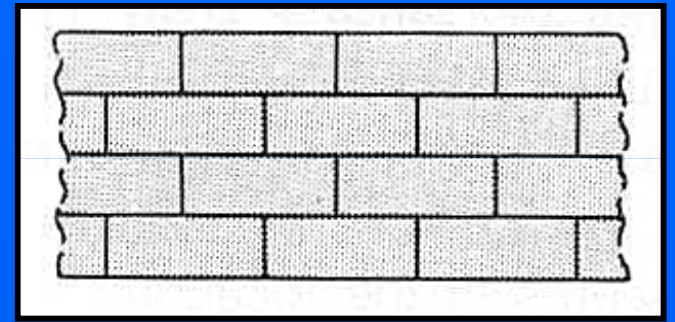

b

c

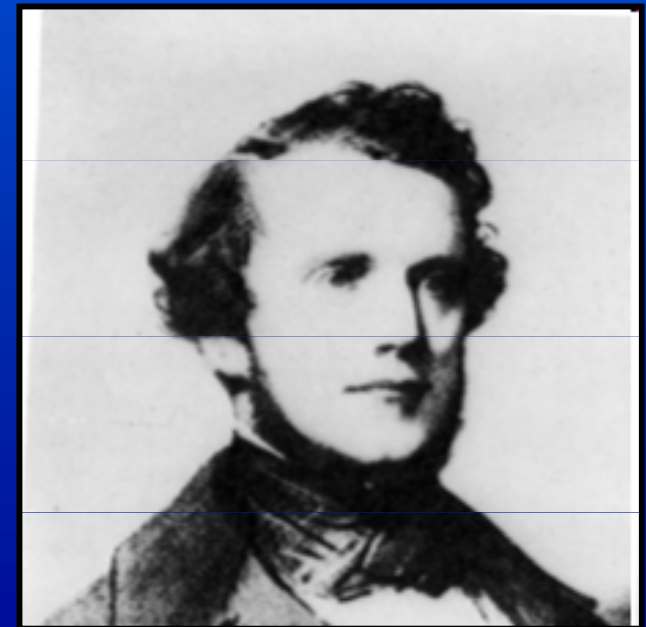
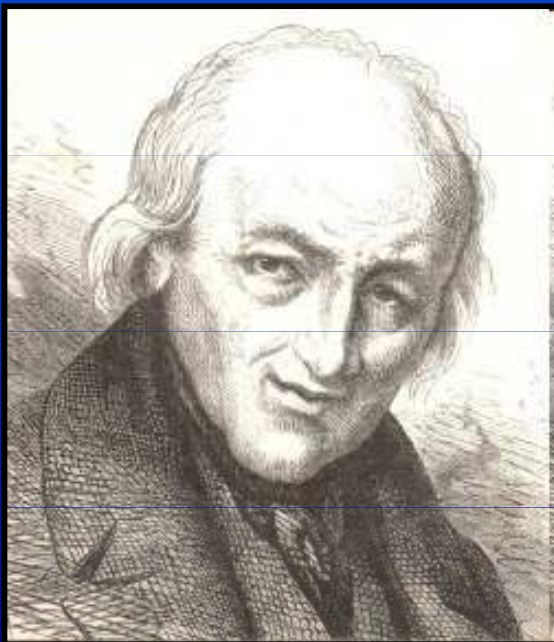
Strukturní krystalografie

René Just Haüy (1743-1822) – galenit, kamenná sůl, kalcit

M. V. Lomonosov (1711-1765) – krystaly vznikají pravidelným seskupením atomů

Auguste Bravais (1811-1863) – hlubší propracování představ Lomonosova

Princip krystalové struktury

Hmota = ionty, atomy, molekuly

Způsob vyplnění prostoru:

- **nepravidelně a nahodile** – v různých směrech uspořádány různě (kulovitá forma, látky beztvaré – amorfní)
- **pravidelně a zákonitě** – strukturní mřížka

Strukturní bod

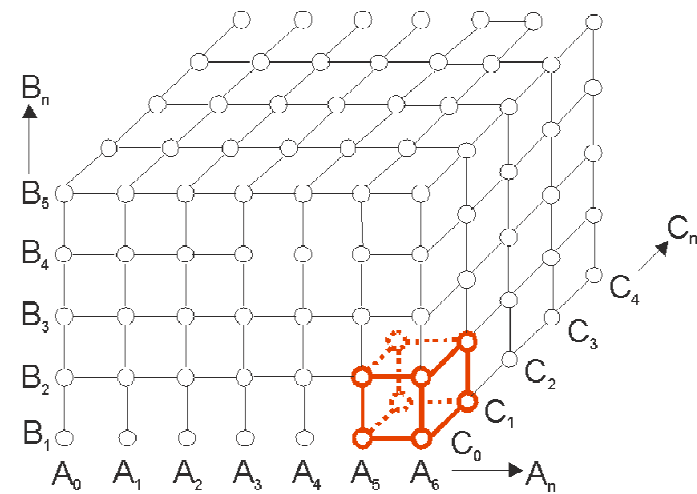
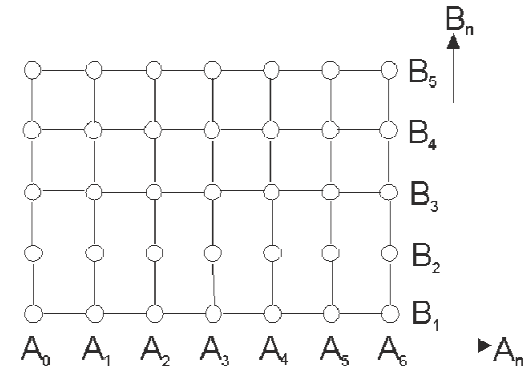
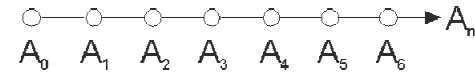
Strukturní řada

Strukturní rovina

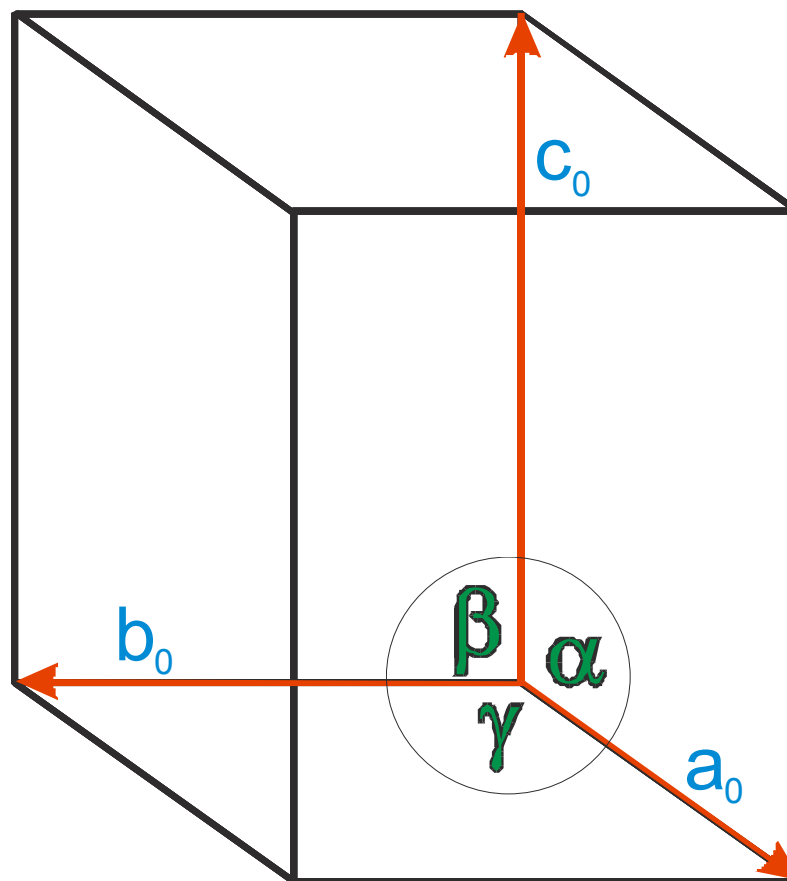

Strukturní mřížka

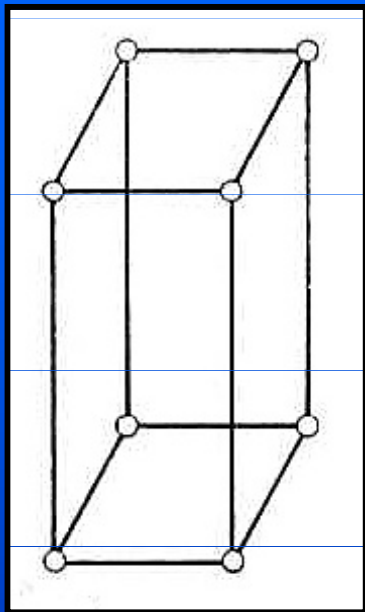

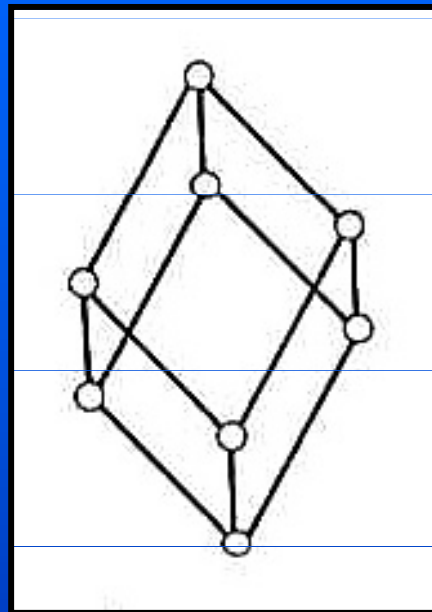
Základní buňka

Bravaisovy mřížky – 14 typů

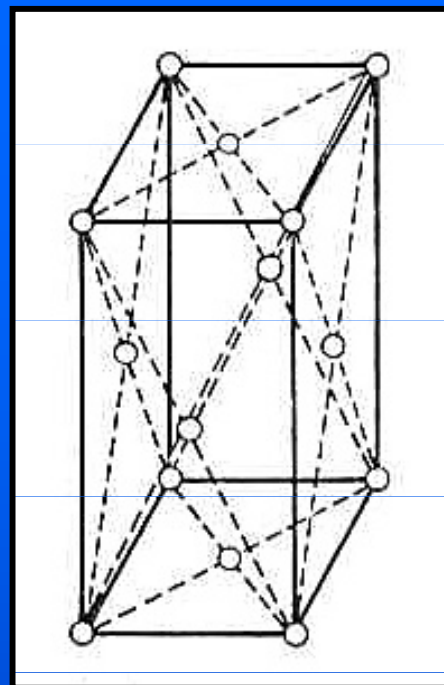

P

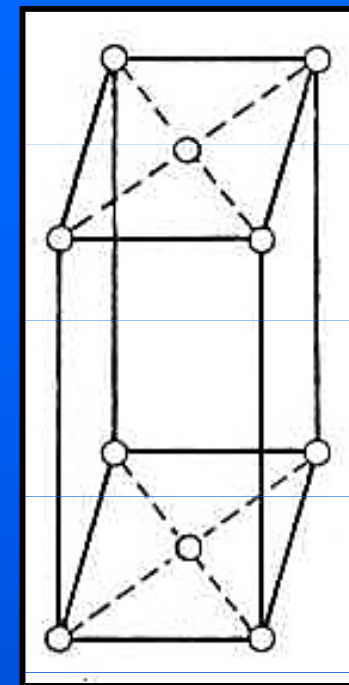

R

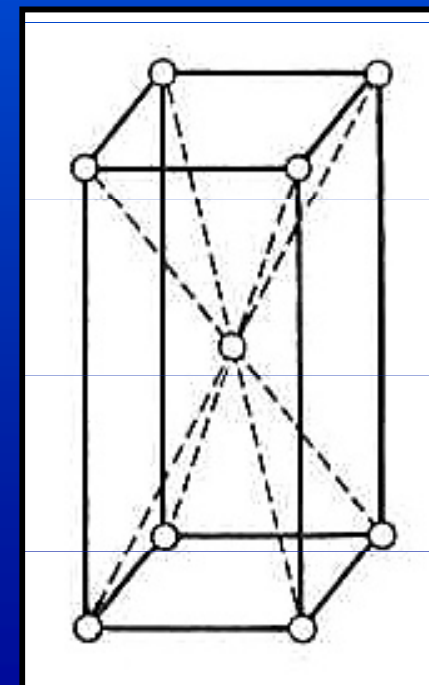
- jednoduché – P
- romboedrické – R
- plošně centrované – F
- bazálně centrované – C
- prostorově (vnitřně) centrované - I

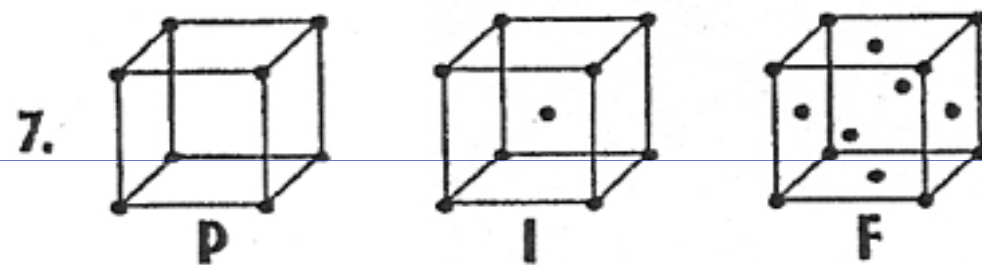
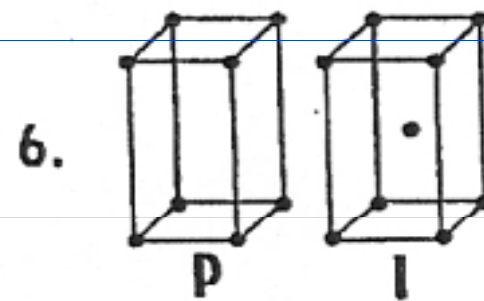
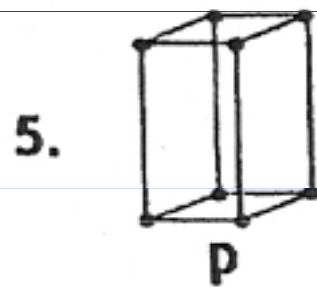
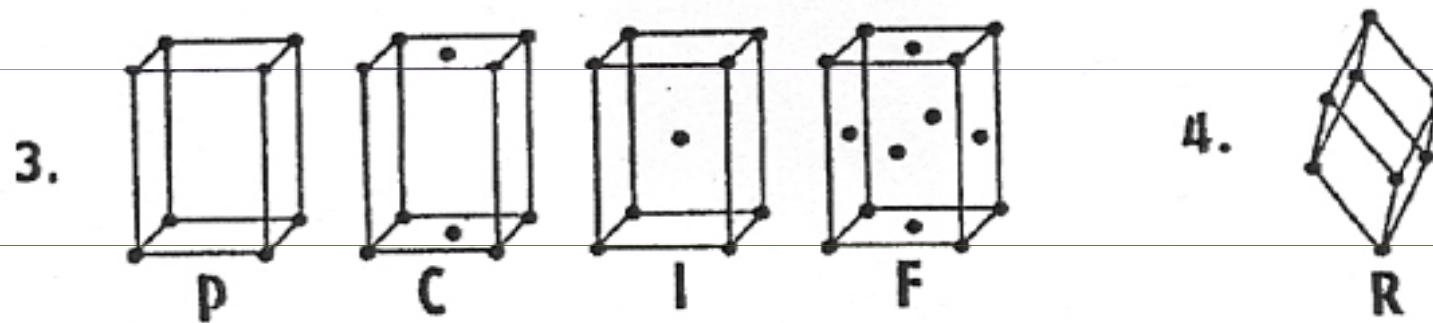
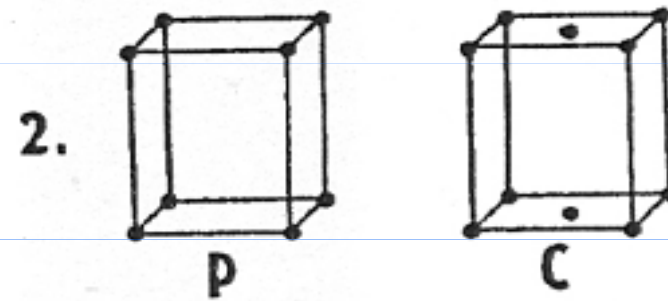
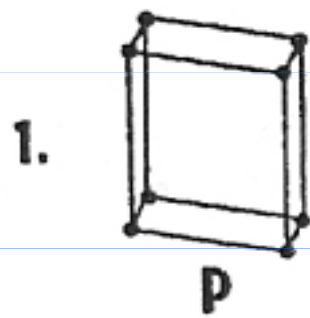
F

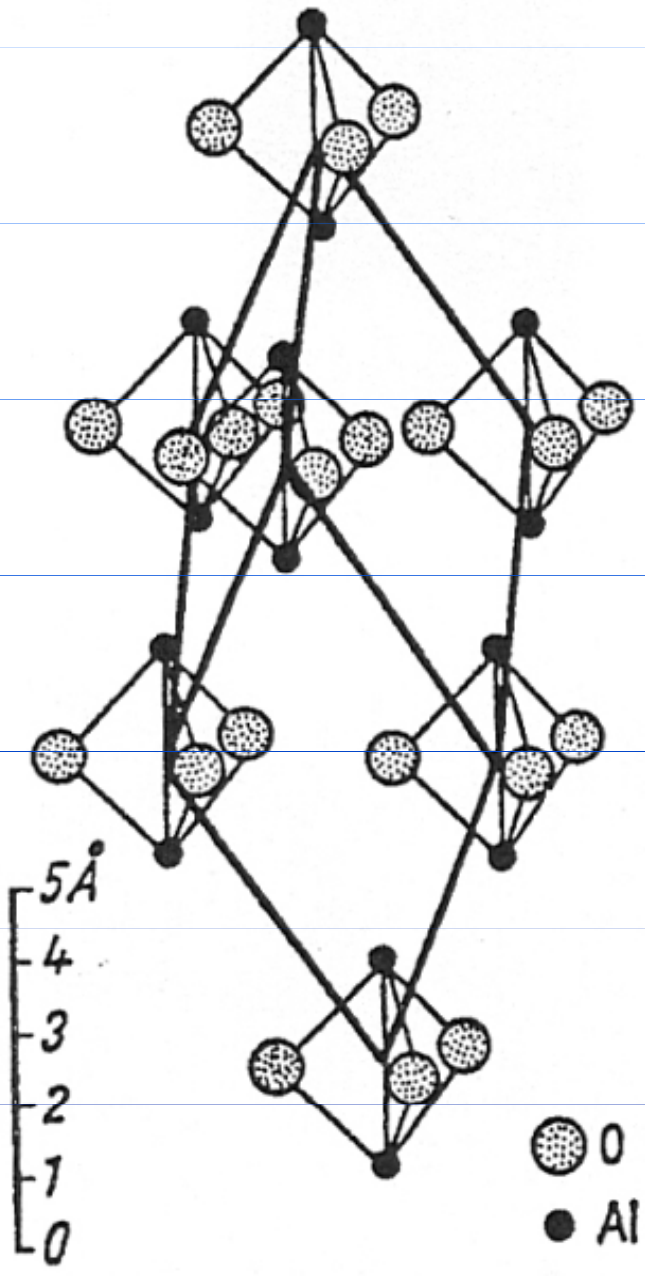

C

I

Vliv prostorových mřížek a Bravaisových buněk na hodnoty mřížkových parametrů:

1. Triklinická soustava:

$a_0, b_0, c_0; \alpha, \beta, \gamma$ libovolné

2. Monoklinická soustava:

a) $\alpha = \gamma = 90^\circ; \beta, a_0, b_0, c_0$ libovolné

b) $\alpha = \beta = 90^\circ; \gamma, a_0, b_0, c_0$ libovolné

3. Rombická soustava:

$\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ; a_0, b_0, c_0$ libovolné

4. Tetragonální soustava:

$\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ, a_0 = b_0; c_0$ libovolné

5. Hexagonální soustava:

$\alpha = \beta = 90^\circ; \gamma = 120^\circ; a_0 = b_0; c_0$ libovolné

6. Trigonální soustava:

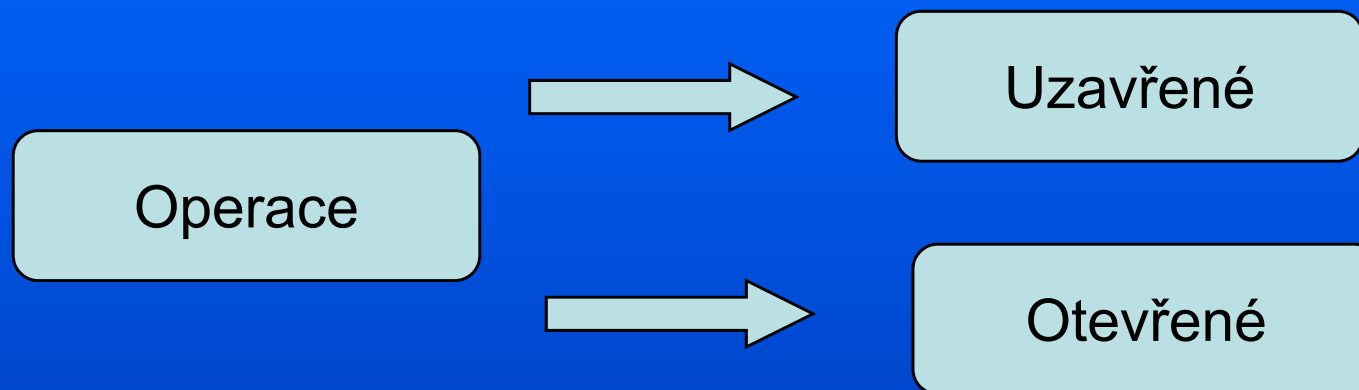
$\alpha = \beta = \gamma < 90^\circ; a_0 = b_0 = c_0$

7. Kubická soustava:

$\alpha = \beta = \gamma = 90^\circ; a_0 = b_0 = c_0$

Prostorová mřížka krystalů je soubor troj-
rozměrných, pravidelně uspořádaných bodů,
sestavených ve shodné, nekonečně se
opakující rovnoběžnostěny.

Prvky souměrnosti krystalových struktur

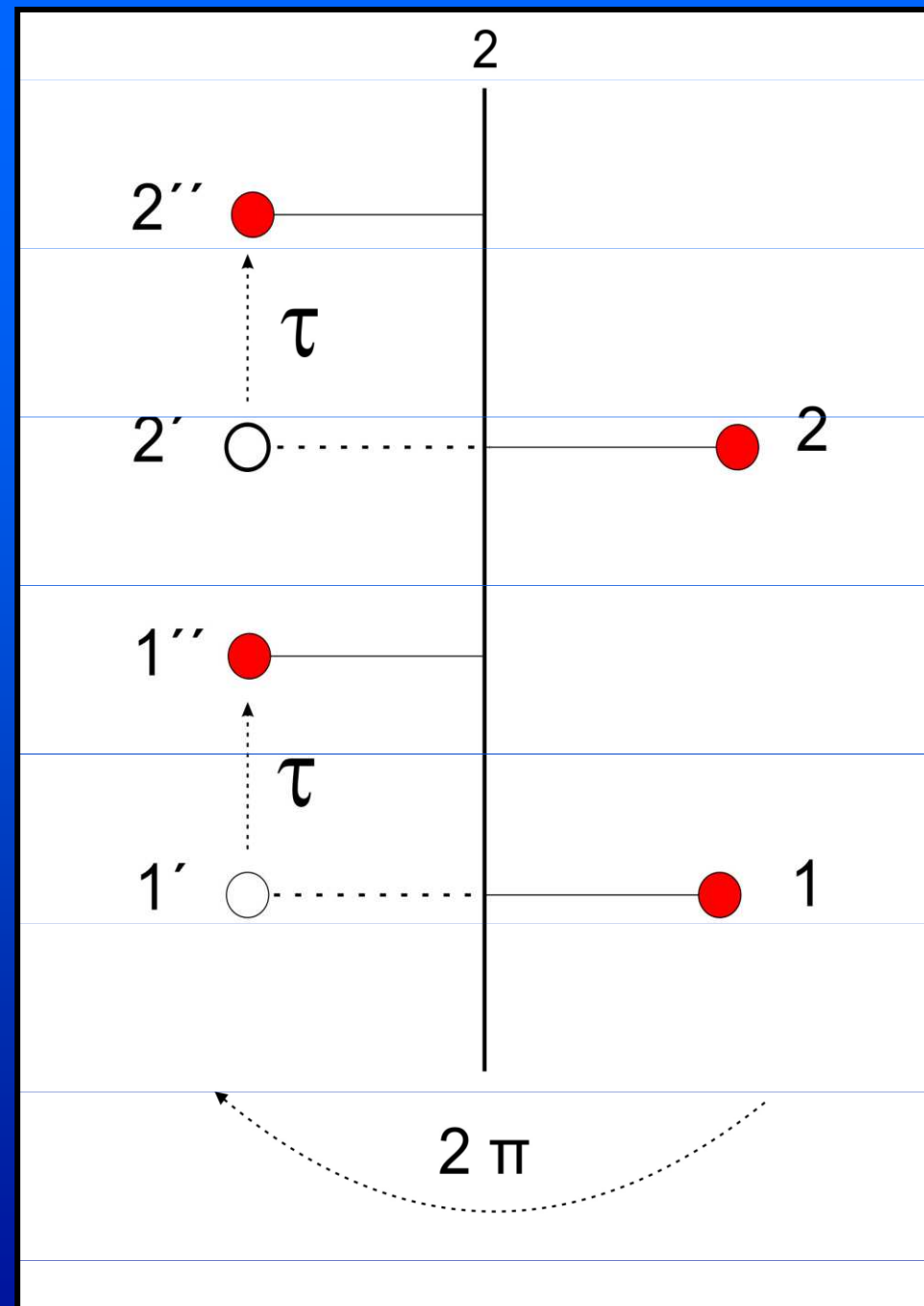

Otevřené operace souměrnosti:

- šroubové osy
- roviny posunutého zrcadlení (kluzné roviny)

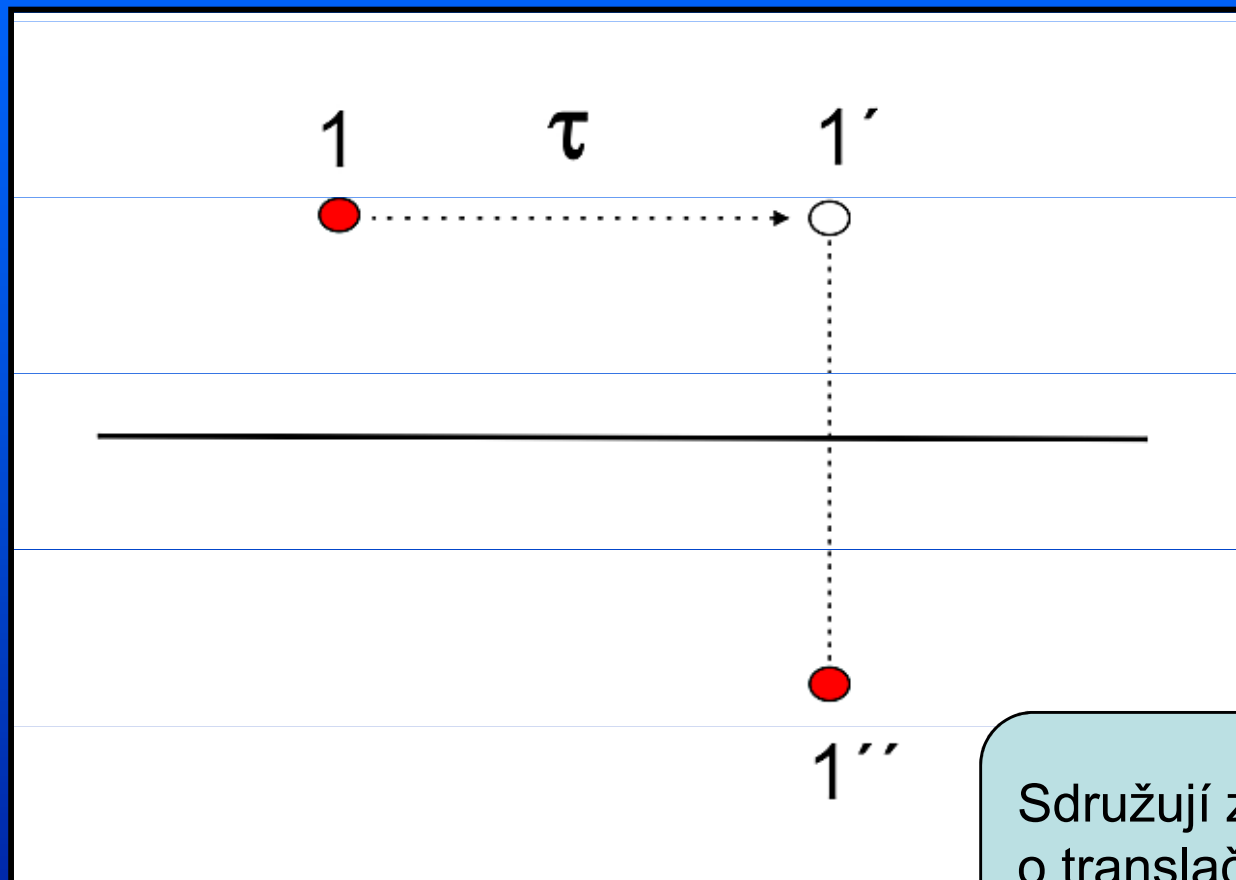
Šroubové osy

Sdružují otočení o krystalograficky možný úhel 180° , 120° , 90° , 60° podle četnosti osy n , spojený s posunutím o translační složku τ ve směru osy

Roviny posunutého zrcadlení (kluzné roviny)

Sdružují zrcadlení v rovině s posunutím o translační složku τ rovnoběžnou s kluznou (zrcadlící) rovinou.

Typy krystalových strukturních mřížek

1) Mřížky izotypní

- odpovídají nerostům se strukturou stejného typu, časté u látek geometricky podobných (např. kamenná sůl, diamant). Analogické obsazení bodových pozic mřížky.

2) Mřížky homeotypní

- struktury, které nejsou izotypní, mají však sblíženou geometrii mřížky (sfalerit, diamant). Někdy označovány jako polytypní.

3) Mřížky heterotypní

- charakteristické pro látky strukturně zcela odlišné.

Koordináční mřížka =

mřížka, v níž jsou atomy a ionty stejnoměrně pravidelně a periodicky uspořádány

Hlavní typy koordinačních mřížek:

• s iontovou vazbou

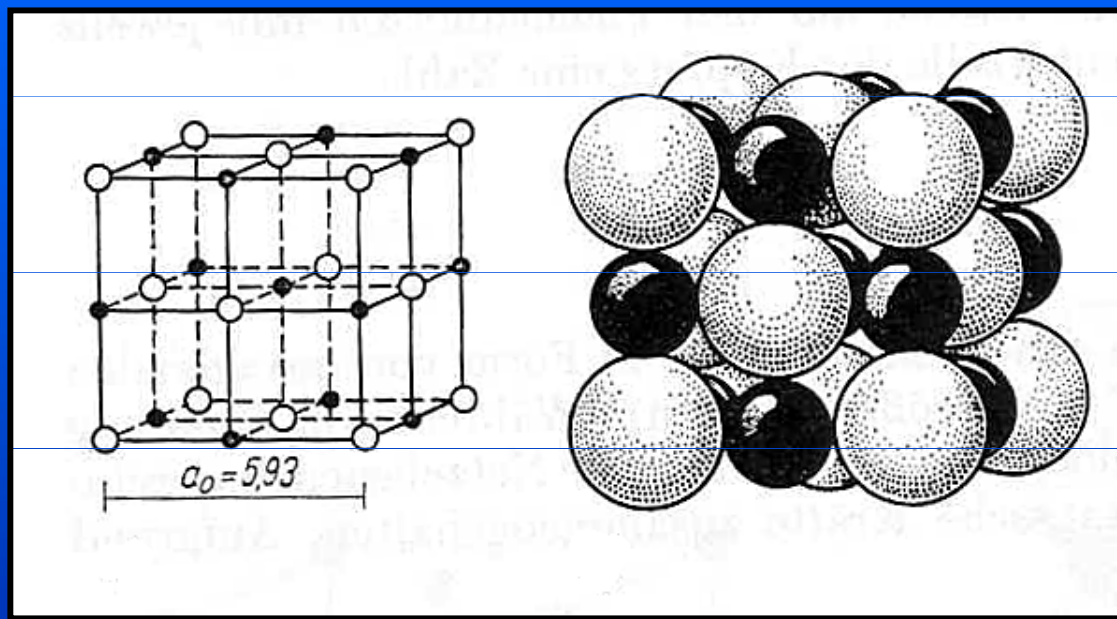
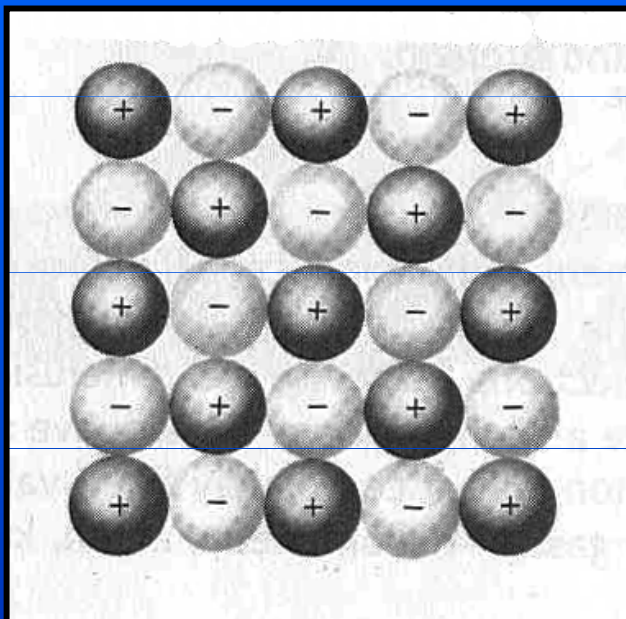
• s kovalentní vazbou

• s kovovou vazbou

Iontová vazba

Vazba elektrostatické povahy: důsledek elektrostatického přitahování opačně nabitých částic (kationtů a aniontů). Ionty mají víceméně kulovitý nebo jen mírně deformovaný tvar.

U minerálů ve velkém rozsahu, 90 % = iontové sloučeniny.

Vlastnosti iontových krystalů

• vysoký bod tání

• štěpnost

• nízká elektrická vodivost

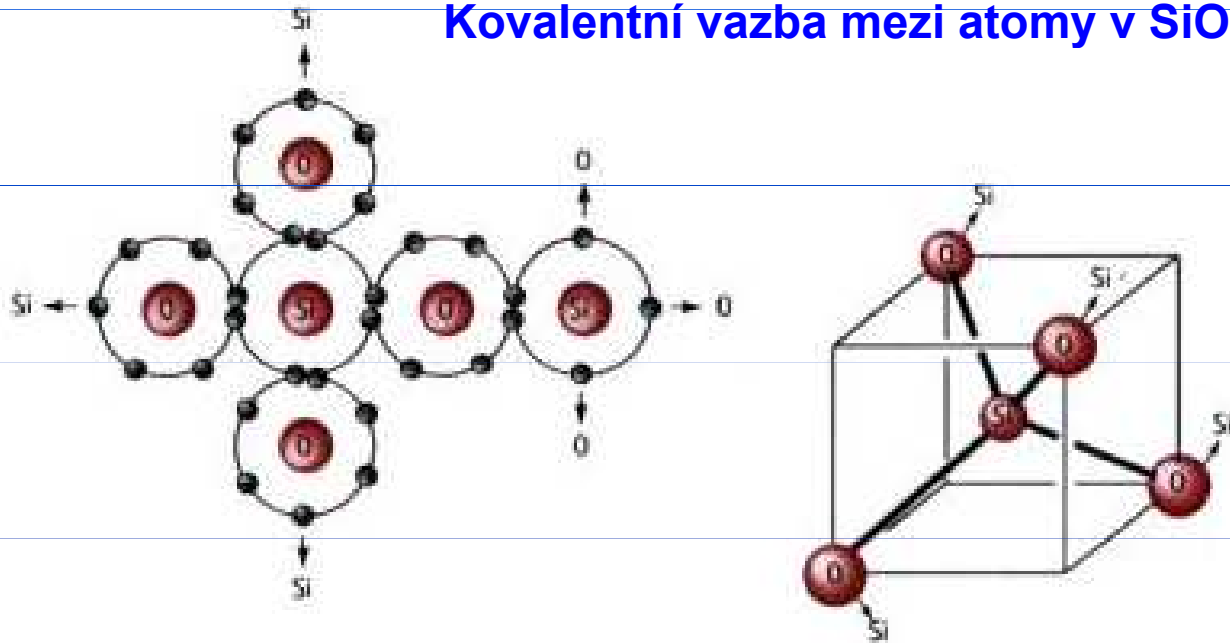
• růst tvrdosti (s rostoucí vzdáleností mezi ionty)

Kovalentní vazba

Předpoklad:

těsné přiblížení atomů při vzájemné reakci – částečné překrytí jejich elektronových orbitalů.
Dva nebo více elektronů každého atomu sdíleny společně oběma atomy - vznik **elektronových párů**.

Kovalentní vazba mezi atomy v SiO_2

Vlastnosti krystalů

- vysoké teploty tání

- vysoká tvrdost

- nerozpustnost

- elektrická nevodivost

V minerálech jen ojediněle, častá vazba v organických sloučeninách.

Kovová vazba

- u látek s nízkou elektronegativitou (schopnost atomu ve sloučenině, molekule nebo krystalu předávat své vnější vazebné elektrony)
- snadné uvolňování elektronů – zůstávají volné
- ve strukturní mřížce kovů vytvářejí mezi kationty velmi pohyblivý „elektronový plyn“
- příčina tepelné a elektrické vodivosti kovů
- analogie iontové vazby (funkci aniontů přebírají volně pohyblivé elektrony)

Výskyt:

- **ryzí kovy**
- **některé sulfidy**
- **některé arzenidy**

Vlastnosti krystalů

• vysoká tepelná a elektrická vodivost

• vysoká kujnost a tažnost

• nízká tvrdost

• kovový lesk

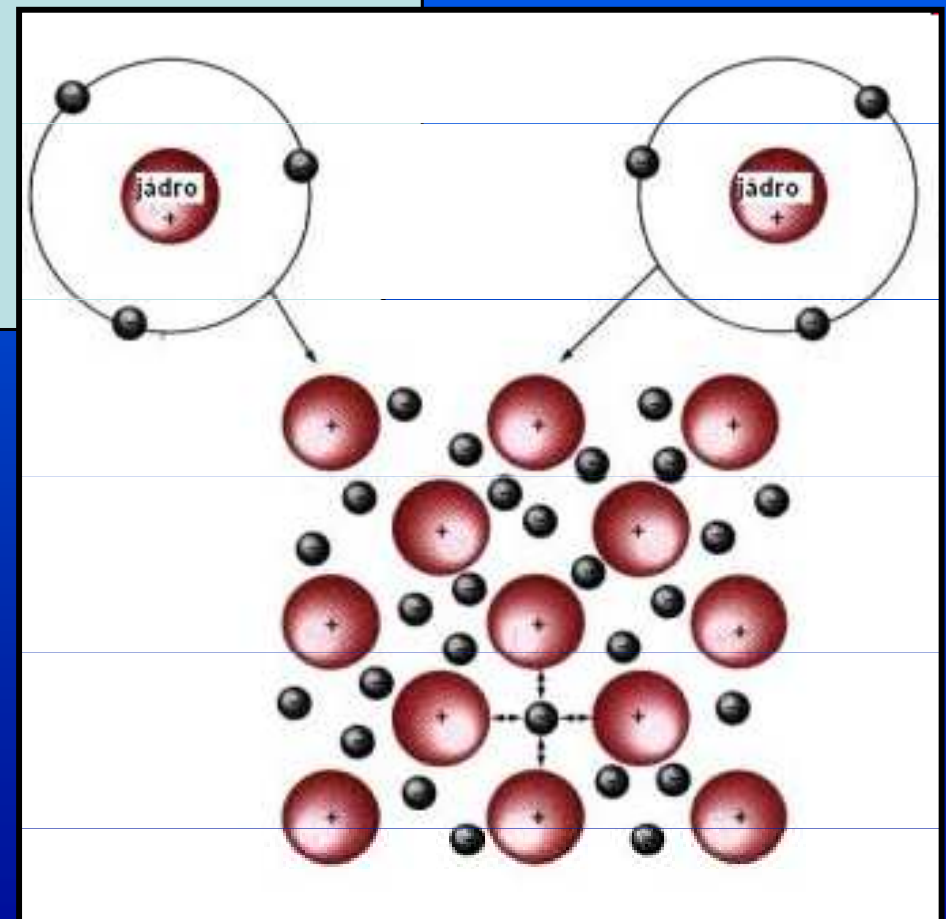

Schéma kovové vazby

Vazebné síly van der Waalsovy

Slabé přitažlivé síly:

- mezi molekulami kapalin

- u krystalů inertních plynů

- u organických látek

Vlastnosti krystalů

- nízká tvrdost

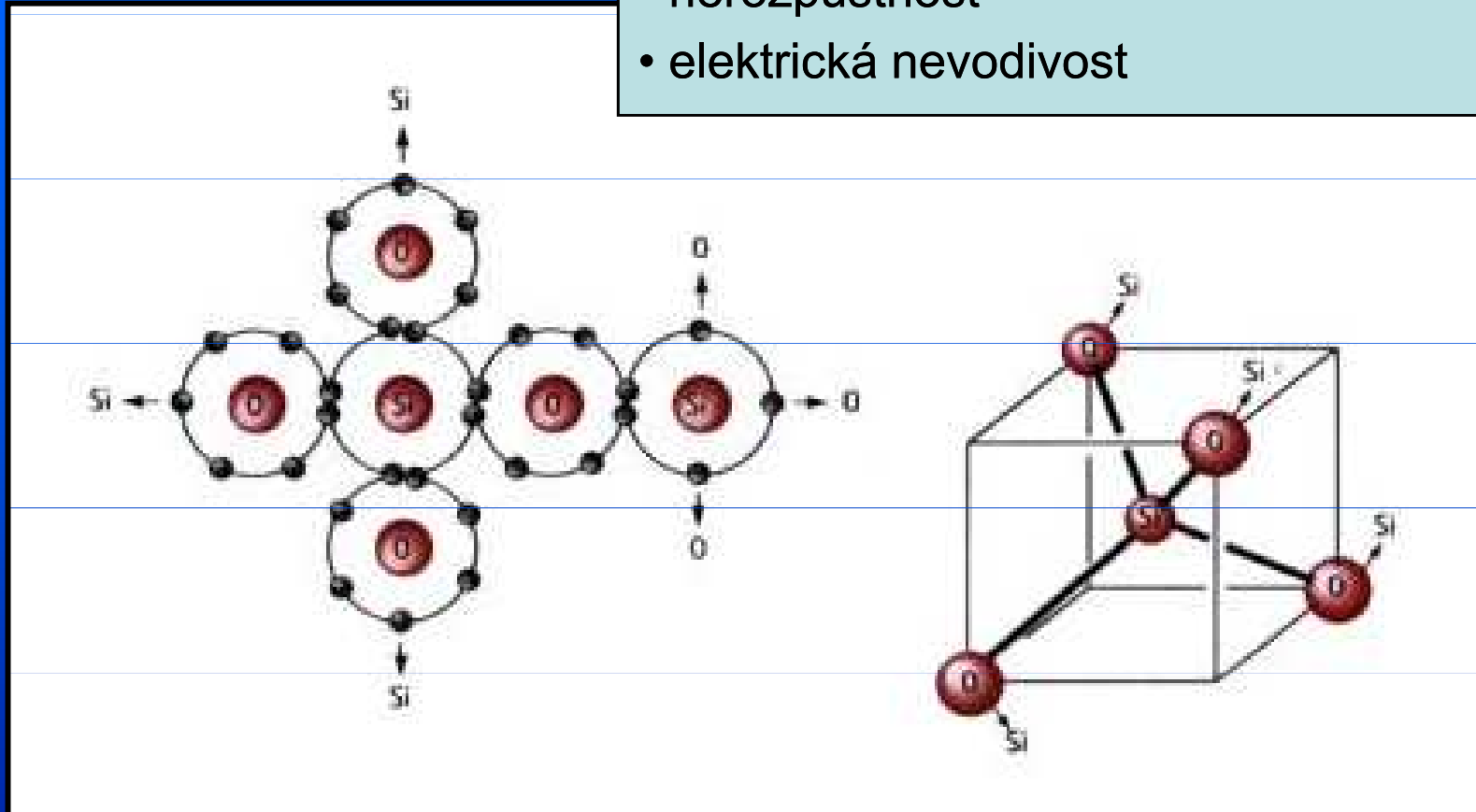
- nízký bod tání

U minerálů jen vzácně

- síra
- grafit

Vlastnosti krystalů s kovalentní vazbou:

- vysoké teploty tání
- vysoká tvrdost
- nerozpustnost
- elektrická nevodivost

Kovalentní vazba mezi atomy v SiO₂

V minerálech jen ojediněle, častá vazba v organických sloučeninách.

Izomorfie a polymorfie

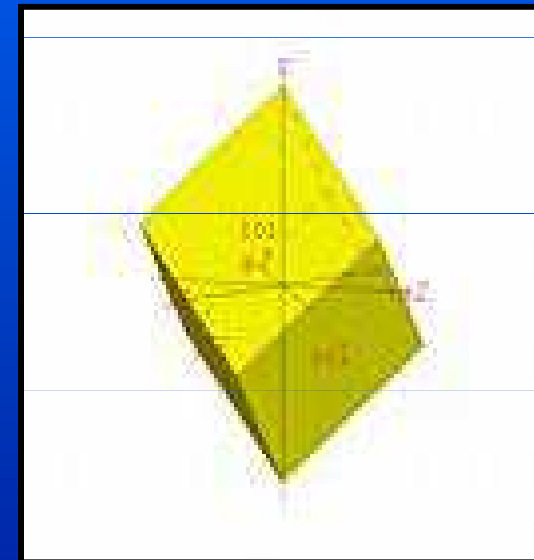
Izomorfie: minerály s obdobným chemickým složením vytvářejí též podobné krystalové tvary.

kalцит CaCO_3

magnezit MgCO_3

siderit FeCO_3

rodochrozit MnCO_3

Dnes: studium tvaru krystalu na krystalové struktuře a povaze chemických vazeb

Izomorfie a polymorfie

Polymorfie: táž chemická látka vytváří za různých fyzikálních podmínek morfologicky zcela odlišné druhy krystalů

a) uhlík (C)	grafit diamant	(kubický / hexagonální) (kubický)
b) CaCO_3	kalcit aragonit	(trigonální) (rombický)
c) FeS_2	pyrit markazit	(kubický) (rombický)

DIMORFIE

Izomorfie a polymorfie

křemen

< 573°C

klencový

> 573°C

šesterečný

tridymit

< 870°C

kosočtverečný

> 870°C

šesterečný

crystalit

< 1470°C

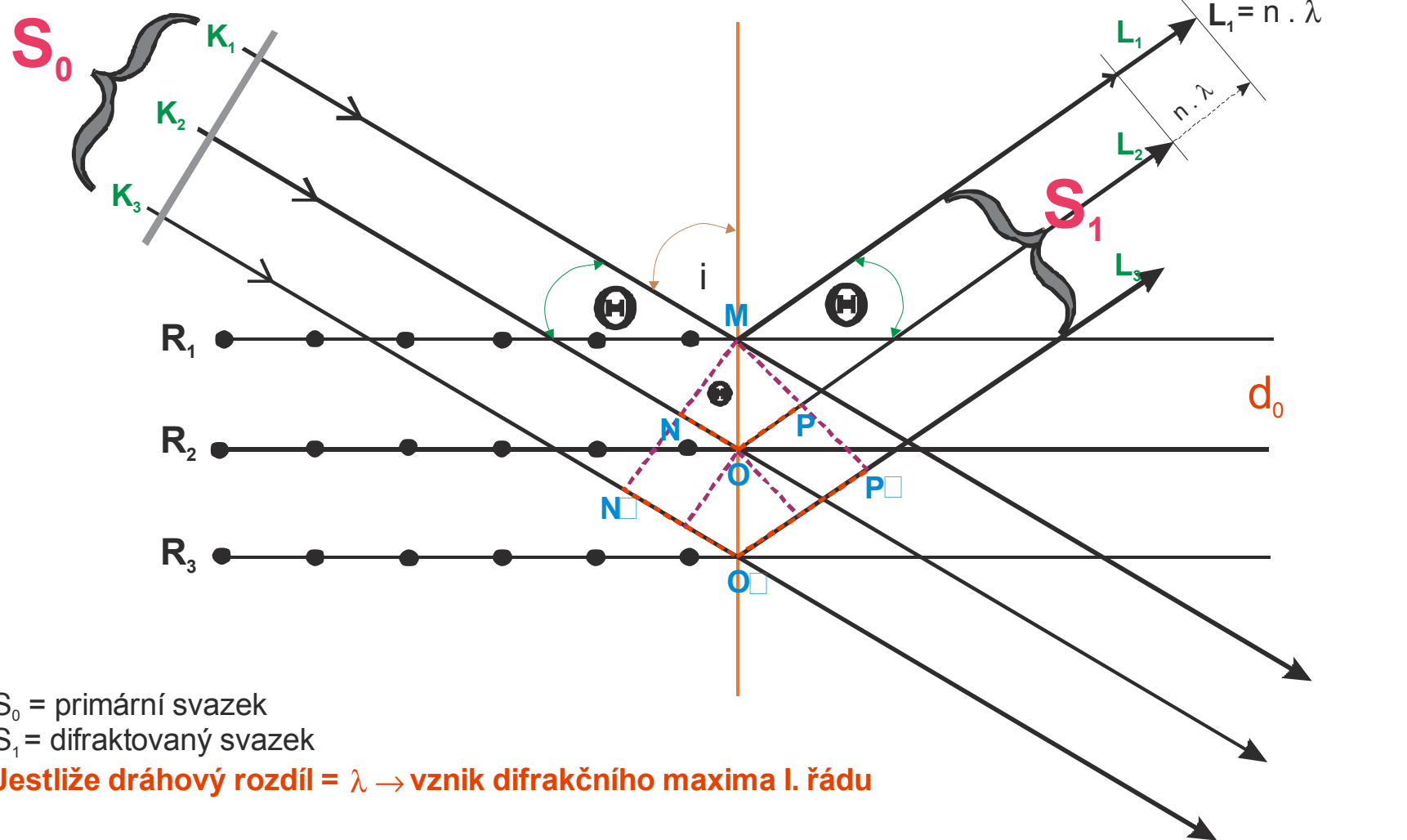
čtverečný

> 1470°C

krychlový

POLYMORFIE

DRÁHOVÝ ROZDÍL = 0

S_0 = primární svazek

S_1 = difraktovaný svazek

Jestliže dráhový rozdíl = $\lambda \rightarrow$ vznik difrakčního maxima I. řádu

Braggova rovnice:

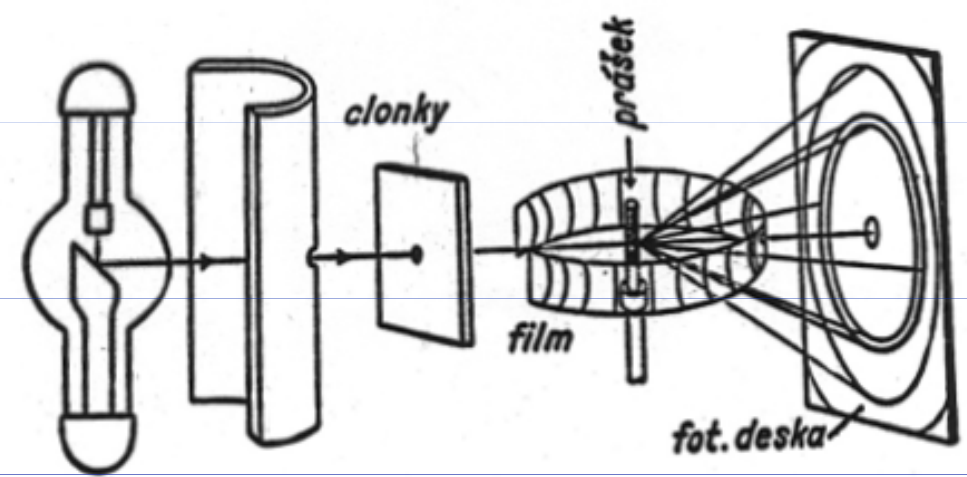
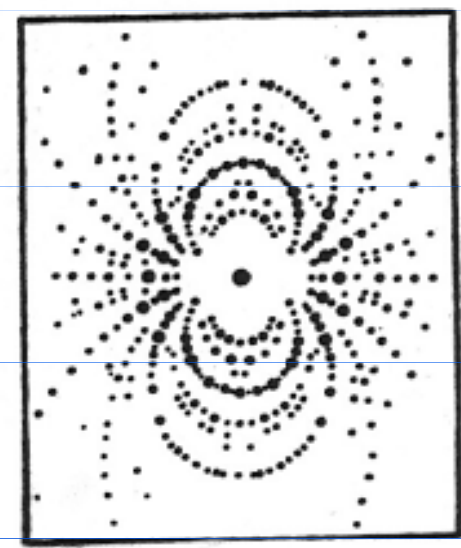
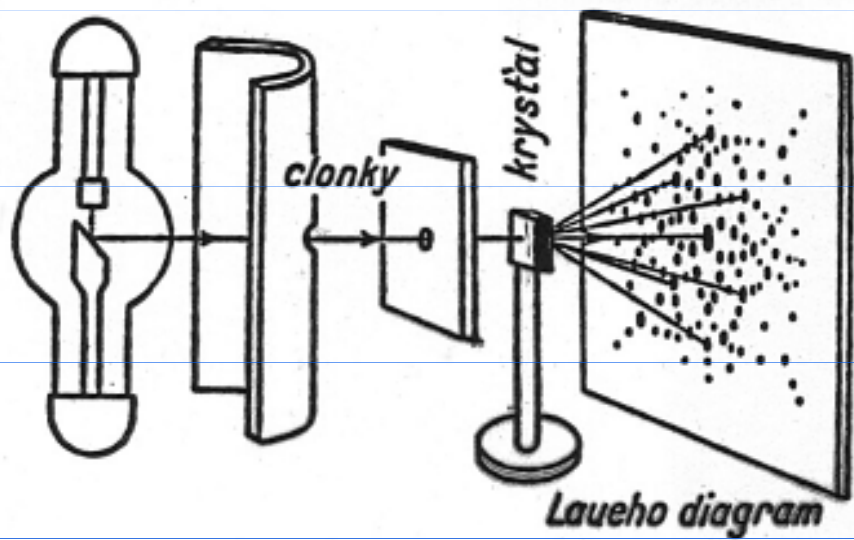
$$n \cdot \lambda = 2d \cdot \sin \Theta$$

λ = vlnová délka rtg paprsků

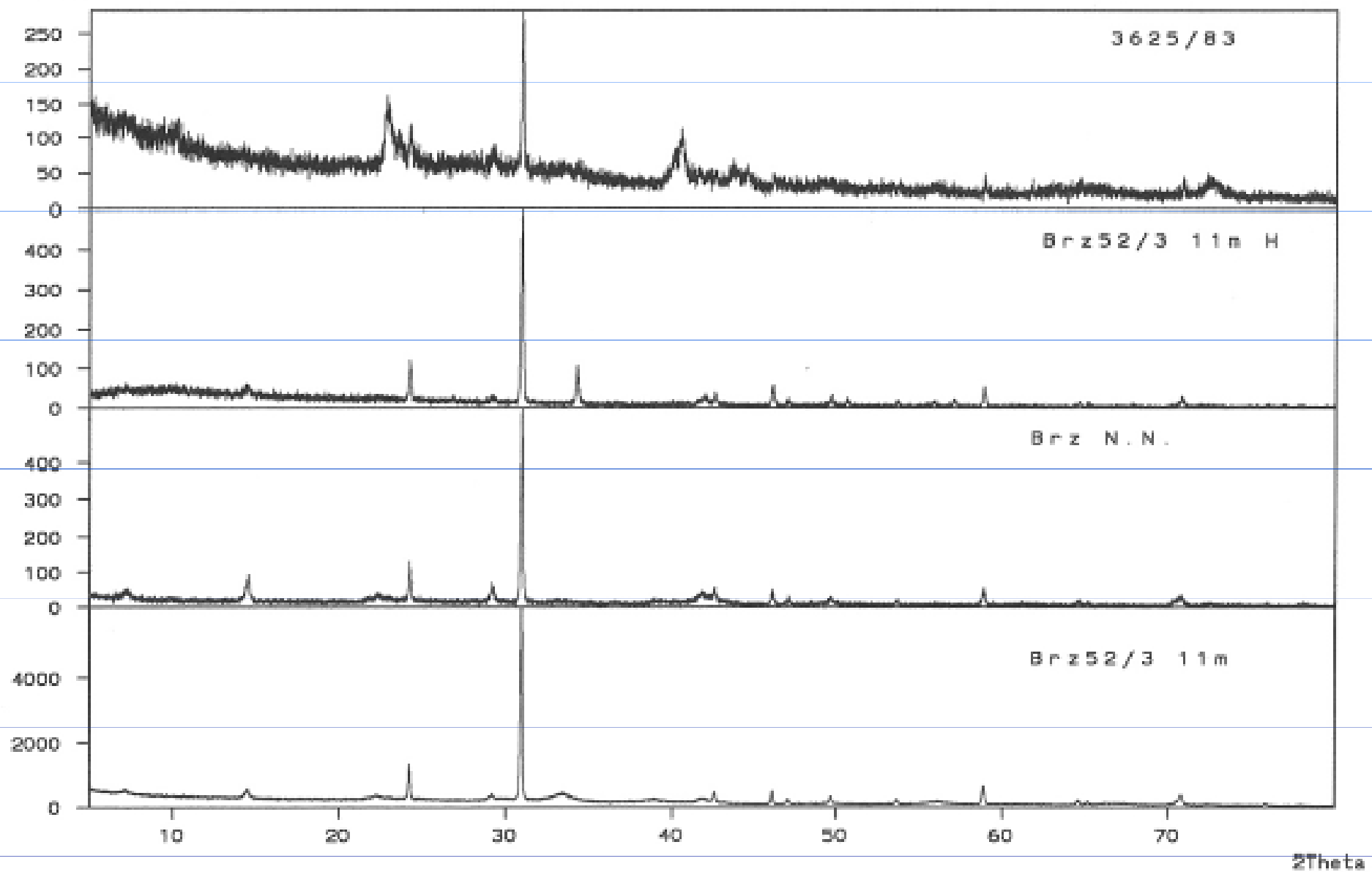
Θ = úhel dopadajícího svazku paprsků

d = mezirovinná vzdálenost

n = celé číslo (1, 2, 3, 4, ... n)

Total Counts

Fyzikální vlastnosti minerálů

Hustota

Definice

Jednotky: $\text{kg} \cdot \text{m}^{-3}$ ($\text{g} \cdot \text{cm}^{-3}$)

Platnost: vždy pro určitou minerální fázi

C – grafit (trigonální / hexagonální): $h = 2,25 \text{ g} \cdot \text{cm}^{-3}$

C – diamant (kubický): $h = 3,50 \text{ g} \cdot \text{cm}^{-3}$

Závislost hustoty na:

- chemickém složení minerálu

- typu strukturní mřížky

STANOVENÍ HUSTOTY

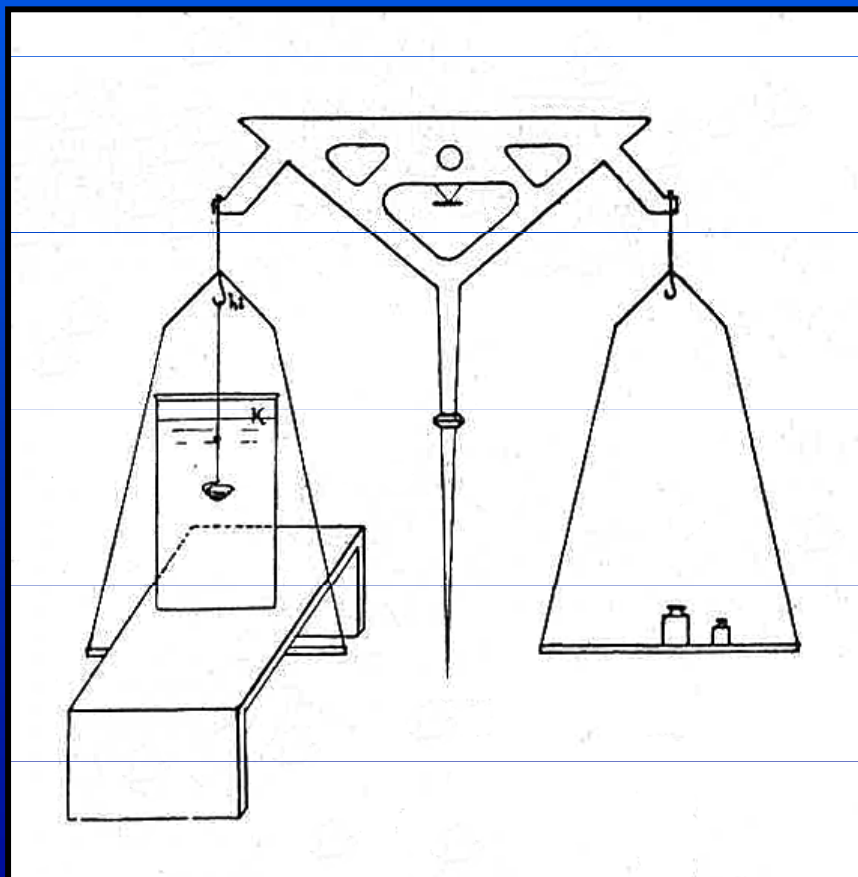
1. Metoda volumetrická

- zvážíme nerost na vzduchu (m)
- stanovíme objem nerostu (V)

$$\rho = \frac{m}{V}$$

2. Metoda hydrostatická

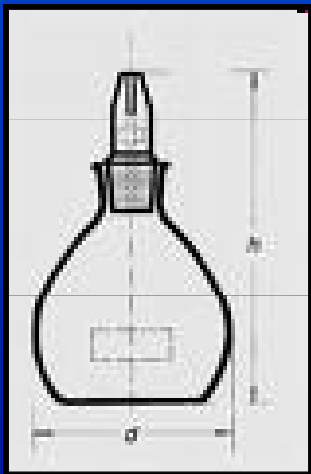
- zvážíme nerost na vzduchu (v)
- stanovíme hmotnost nerostu po jeho ponoření do vody (v')

$$h = \frac{v}{v - v'}$$

3. Metoda pyknometrická

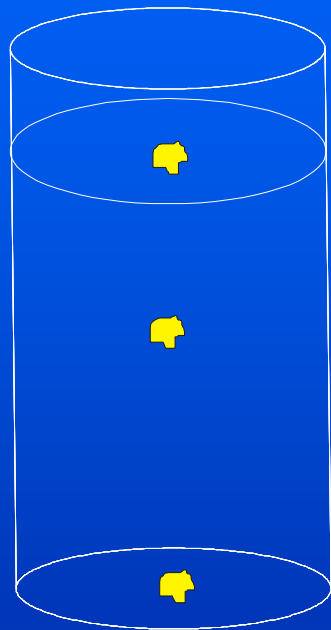
- zvážíme pyknometr zcela naplněný vodou (p)
- zvážíme nerost na vzduchu (v)
- zvážíme nerost vhozený (nebo nasypáný v drobné drti) do zcela naplněného pyknometru (c)

$$h = \frac{v}{p + v - c}$$

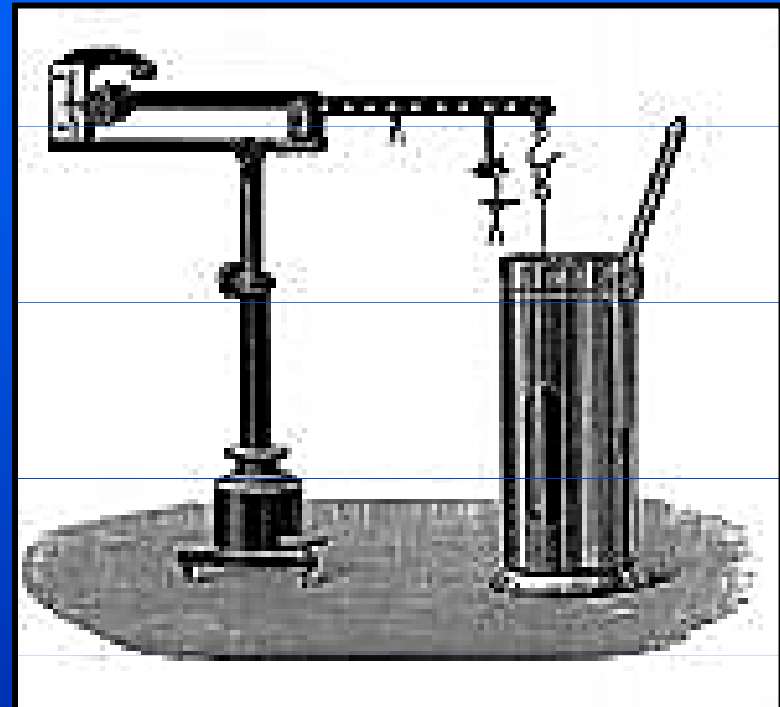
4. Metoda suspenzační (imerzní)

$$h_m < h_k$$

$$h_m = h_k$$

$$h_m > h_k$$

Hustota kapaliny: Mohr-Westphalovy váhy

Tvrdost

Definice

Závislost tvrdosti na:

- povaze chemické vazby

- valenci prvků ve strukturní mřížce

- těsnosti uspořádání iontů nebo atomů

U iontových krystalů na:

- velikosti elektrostatických sil mezi ionty

- vzdálenosti mezi ionty

Stanovení tvrdosti

Mohsova stupnice tvrdosti (Friedrich Mohs 1773-1839)

1. mastek

2. halit

3. kalcit

4. fluorit

5. apatit

6. ortoklas

7. křemen

8. topaz

9. korund

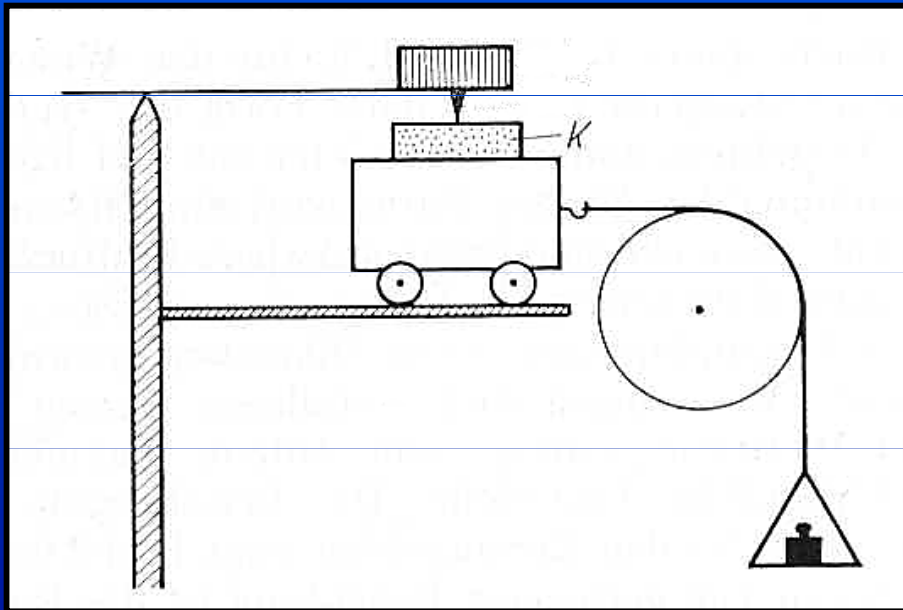
10. diamant

- nejtvrďší nerosty: silikáty a oxidy
- hydratované formy: měkčí než bezvodé
- sloučeniny těžkých kovů měkké (s výjimkou sloučenin Fe a Mn)

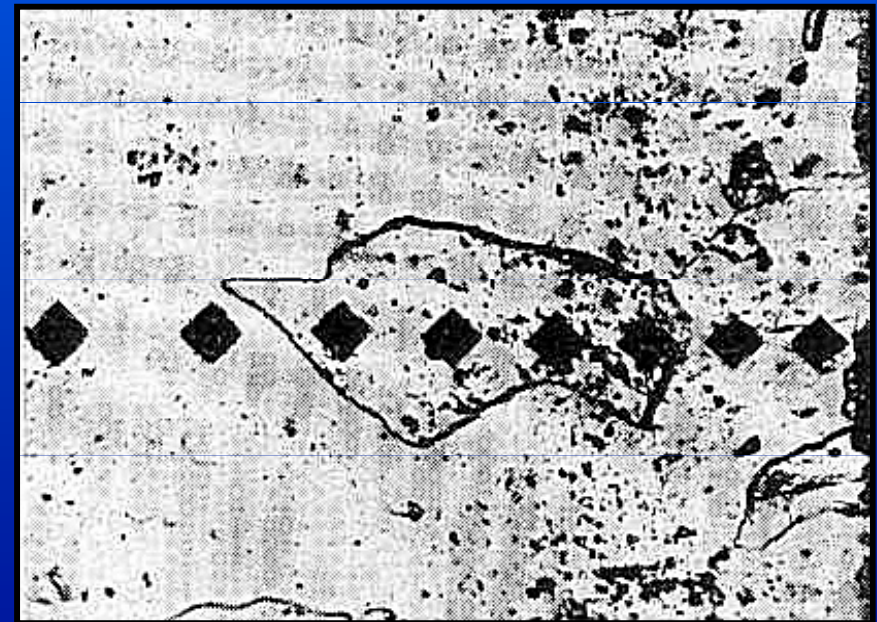
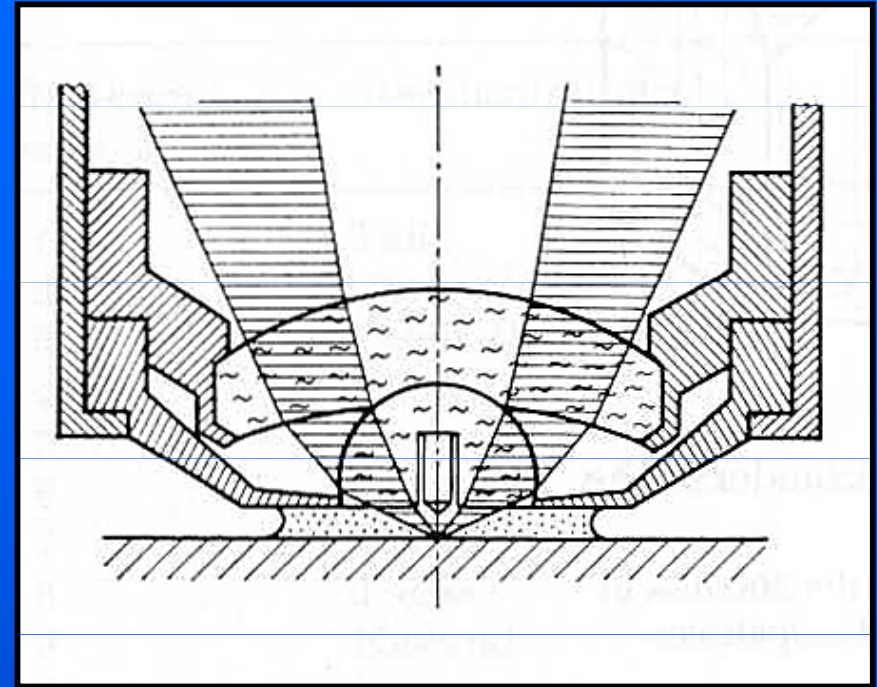
Kvantitativní stanovení tvrdosti

Sklerometry

Sledování hmotnosti nutné:

• k vyrytí rýhy

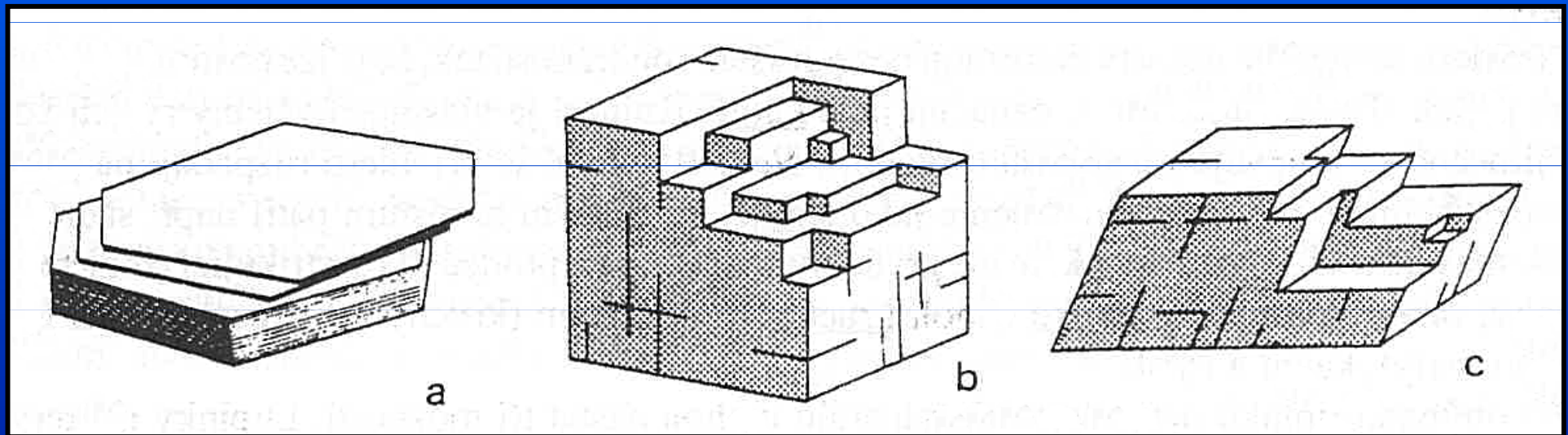

• k vytlačení jamky

Fyzikální vlastnosti minerálů

Štěpnost

Štěpnost = krystalograficky orientované minimum soudržnosti.

Štěpnost

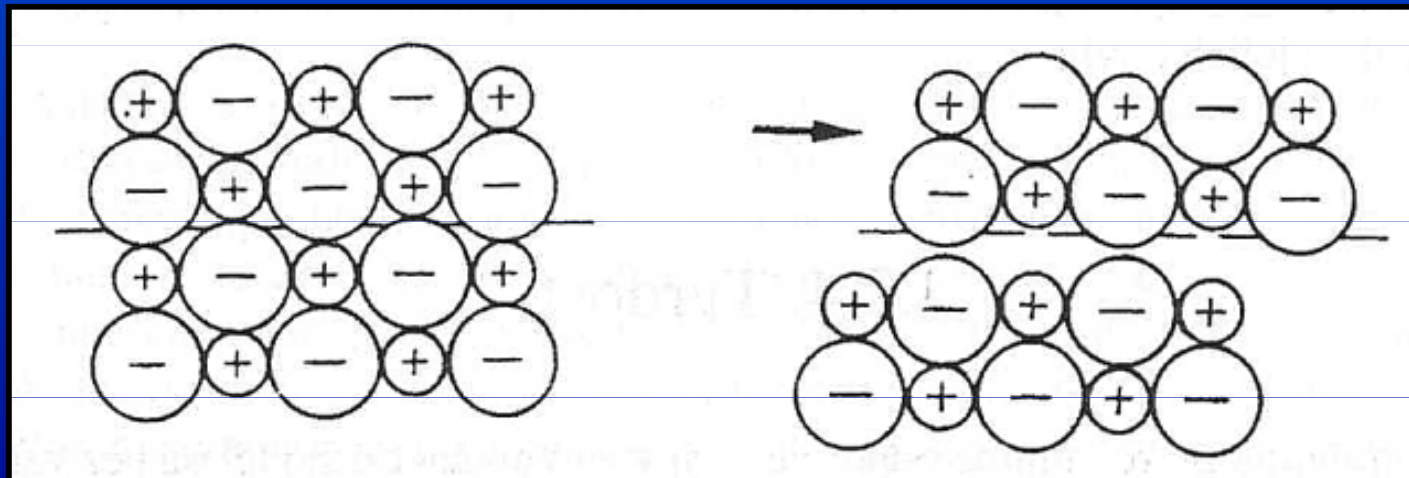
Plochy štěpnosti:

- krystalové roviny s nejjednoduššími symboly

Poloha dána:

- největší vzdáleností strukturních rovin

- rovinou probíhající v mřížce napříč nejmenším počtem vazeb

Štěpnost

výtečná

slídy

dokonalá

galenit, halit (kamenná sůl), kalcit

dobrá

živce, amfiboly

nedokonalá

apatit

minerály neštěpné:
lom

• lasturnatý

opál, síra, obsidián

• rovný

chalcedon

• nerovný

pyrit

Tuhost (tenacita)

Tuhost = odolnost minerálu vůči nárazu zvenčí.

minerály kujné (např. ryzí kovy)

minerály kruché (kalcit, křemen, pyrit)

minerály jemné (sádrovec, grafit, slídy)

minerály ohebné (mastek)

minerály pružné (slídy)

Roztopnost (tavitelnost)

Stupnice roztopnosti (Franz von Kobell 1803-1882):

1. antimonit

taje již v plameni svíčky (~ 520°C)

2. natrolit

taje relativně lehce

3. almandin

taje obtížněji než natrolit

4. aktinolit

tenké třísky tají lehce, silnější obtížněji

5. adulár

nataávají se jen tenké třísky

6. ortoklas

nataává se obtížně jen na nejtenčích hranách

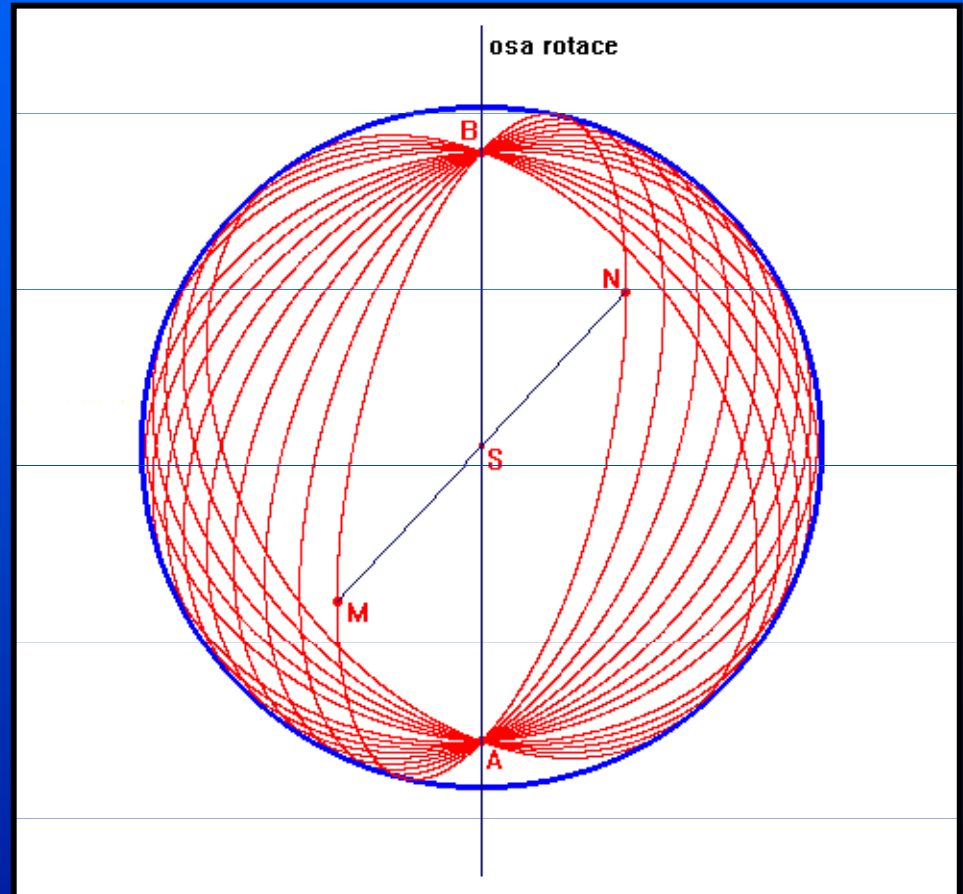
7. křemen

v plameni dmuchavky (1670°C) neroztopný

Tepelná vodivost nerostů

a) Krystaly tepelně izotropní

- látky amorfní
- krystaly krychlové soustavy

Tepelná vodivost nerostů

b) Krystaly tepelně anizotropní

- tepelně jednoosé

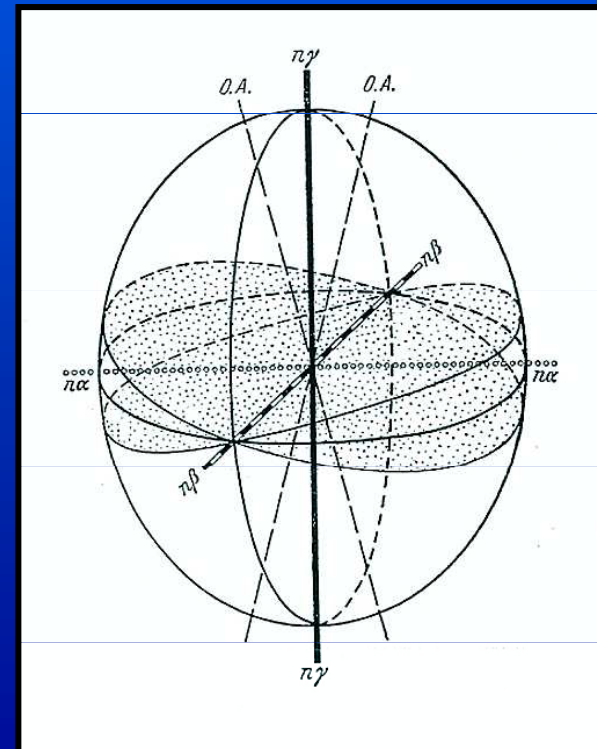
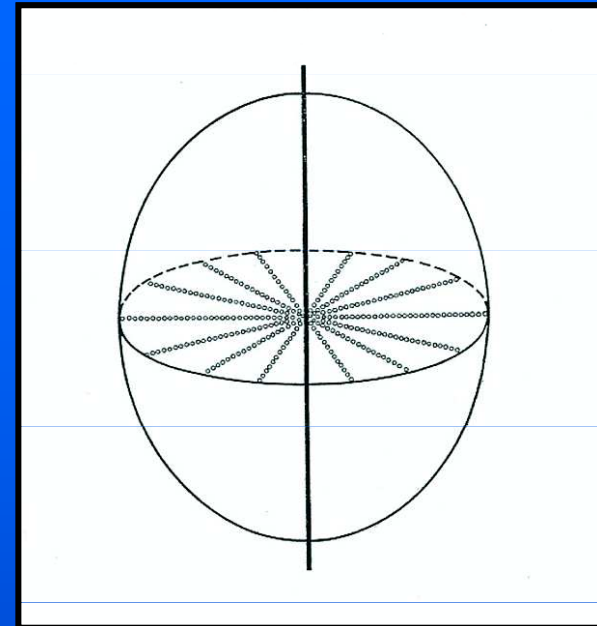

krystaly čtverečné, šesterečné
a klencové soustavy

- tepelně dvojosé

krystaly trojklonné, jednoklonné
a kosočtverečné soustavy

Elektrická vodivost nerostů

- vodiče
- nevodiče
- izolátory

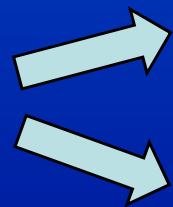
a) Krystaly elektricky izotropní

b) Krystaly elektricky anizotropní

Specifický elektrický odpor (ρ)

Specifická elektrická vodivost ($1/\rho$)

Polární elektřina

piezoelektrina (mechanická deformace)

pyroelektrina (změna teploty)

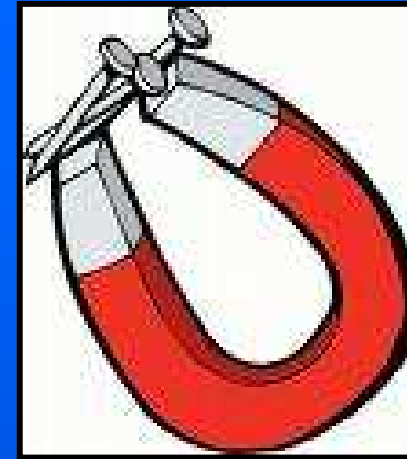
Příklad: křemen, turmalín (+ = analogní pól, – = antilogní pól)

Magnetické vlastnosti nerostů

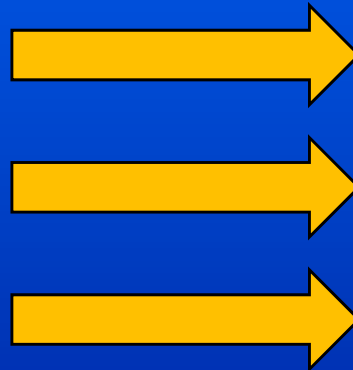
Magnetický moment (M)

Intenzita magnetického pole (H)

Magnetická susceptibilita (χ)

$$\chi = \frac{M}{H}$$

látky diamagnetické

látky paramagnetické

látky feromagnetické

Látky diamagnetické: χ = malé, záporné, slabě odpuzovány (měď, stříbro, zlato, halit, křemen, topas).

Látky paramagnetické: χ = malé, kladné, silným magnetem slabě přitahovány (platina, siderit, turmalín, beryl).

Látky feromagnetické: χ = velké, kladné, póly magnetu silně přitahovány, zmagnetování i po odstranění vnějšího magnetického pole (železo, kobalt, nikl, magnetit).

Radioaktivita nerostů

Paprsky α , β , γ

Záření α

Letící heliová jádra ${}^4\text{He}$ (2 protony + 2 neutrony)

Rychlost: max. 10 % rychlosti světla

Průchodnost hmotou: silně omezena

Doběh α částic: vzduch řádově v cm
minerály a horniny 0,0X mm

Záření β

Proud elektronů

Rychlost: 99 % rychlosti světla

100x pronikavější než záření α

Doběh β částic: vzduch – několik m
horniny – řádově cm

Záření γ

Elektromagnetické vlnění podobné světlu

- mnohonásobně vyšší energie

Z uvedených typů nejpronikavější

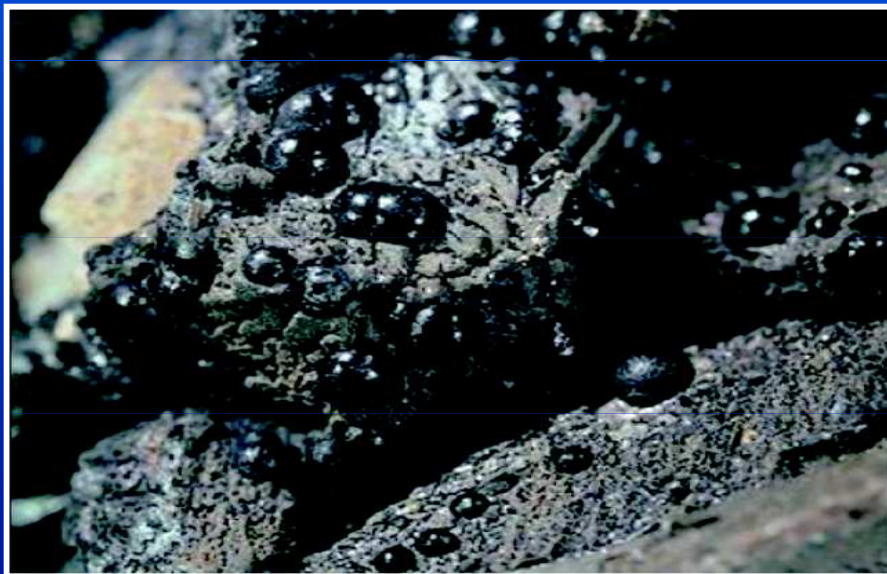
Doběh kvant γ záření: vzduch - kolem 700 m
horninové prostředí – přibližně do 1 m

Rozpadové řady

Poločas rozpadu

Doba, za kterou se rozpadne polovina z počátečního množství atomů příslušného radionuklidu.

1. Minerály s podstatným zastoupením radioaktivních prvků (vzácné)

Uraninit (smolinec): $UO_2 + UO_3$

URANIUM 238 (U238) RADIOACTIVE DECAY		
type of radiation	nuclide	half-life
	uranium—238	4.5×10^9 years
α	↓	
	thorium—234	24.5 days
β	↓	
	protactinium—234	1.14 minutes
β	↓	
	uranium—234	2.33×10^5 years
α	↓	
	thorium—230	8.3×10^4 years
α	↓	
	radium—226	1590 years
α	↓	
	radon—222	3.825 days
α	↓	
	polonium—218	3.05 minutes
α	↓	
	lead—214	26.8 minutes
β	↓	
	bismuth—214	19.7 minutes
β	↓	
	polonium—214	1.5×10^{-4} seconds
α	↓	
	lead—210	22 years
β	↓	
	bismuth—210	5 days
β	↓	
	polonium—210	140 days
α	↓	
	lead—206	stable

2. Minerály s radioaktivními prvky
ve formě příměsí (převažují)

Využití radioaktivních vlastností:

- stanovení absolutního stáří hornin

kvantitativní poměr U : Pb
U : He

Izotropizované krystaly (metamiktně přeměněné minerály)

Luminiscenční jevy

Fotoluminiscence: účinek světelných paprsků

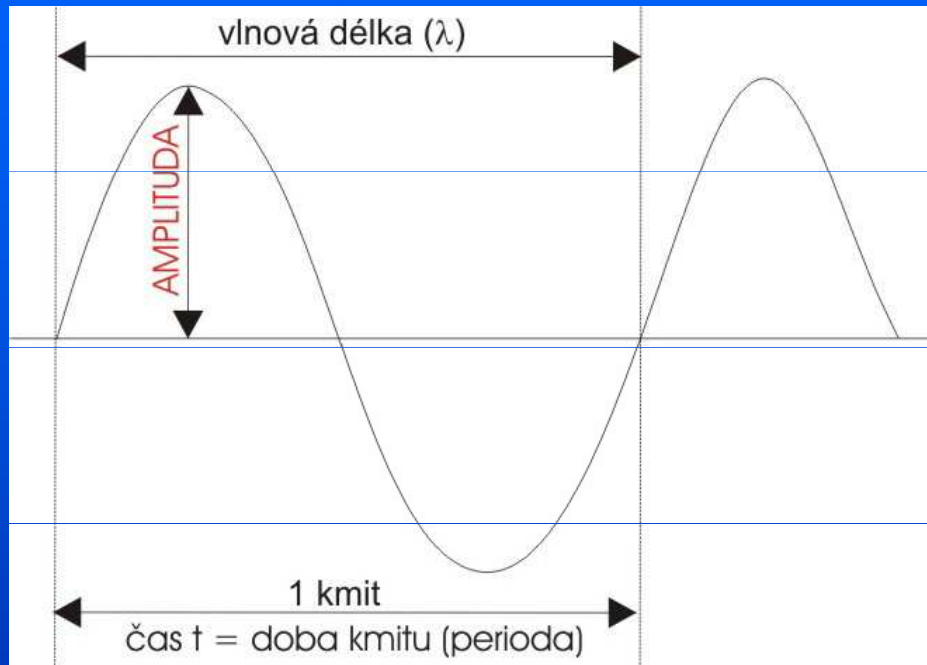
Fluorescence: pouze po dobu ozařování
(fluorit, jantar, chlorofyl, petrolej)

Triboluminiscence: mechanické působení
(sfalerit, křemen, slídy, některé mramory)

Termoluminiscence: tepelné působení
(diamant, fluorit, topas)

Fosforescence: samovolné záření ve tmě
(diamant, pálený baryt, vláknitý sádrovec)

Optické vlastnosti nerostů

Jedna vlnová délka = světlo jednobarevné (monochromatické)

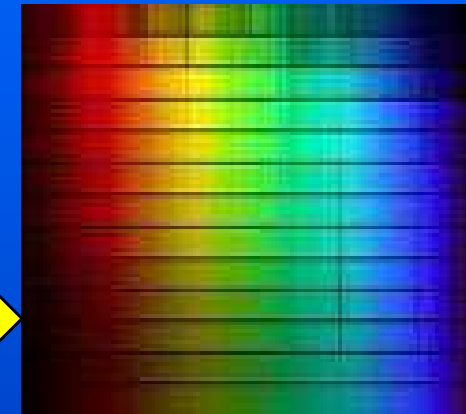
Více vlnových délek = světlo vícebarevné (polychromatické - bílé světlo)

Nejkratší vlnová délka: fialová část spektra

Nejdelší vlnová délka: červená část spektra

Podstata a charakter světla

Spektrum

červená – oranžová – žlutá
– zelená – modrá - fialová

Optická hustota prostředí

- látky opticky izotropní
- látky opticky anizotropní

Propustnost světla nerostem

Nerosty:

1. průhledné (křišťál, kalcit)

nerosty čiré (průhledné + bezbarvé)

2. průsvitné (opál)

3. neprůhledné (amfibol, pyroxen)

4. opakní (grafit, magnetit)

Lesk nerostů

LESK KOVOVÝ

- ryzí kovy
- sulfidy
- sirné soli

LESK NEKOVOVÝ

• diamantový

• skelný

• perleťový

• mastný

• matný

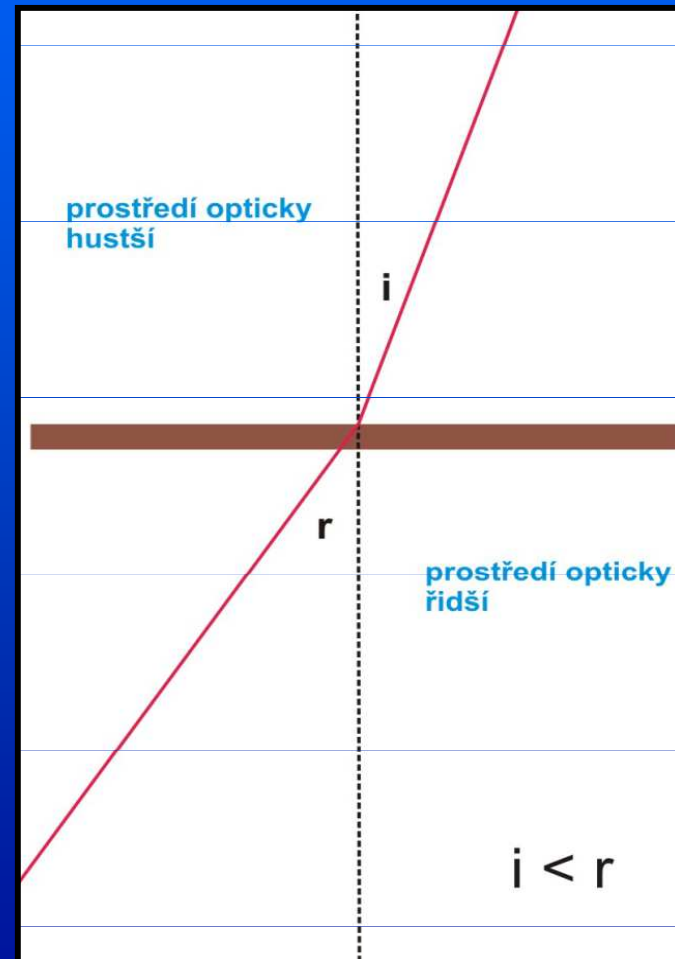
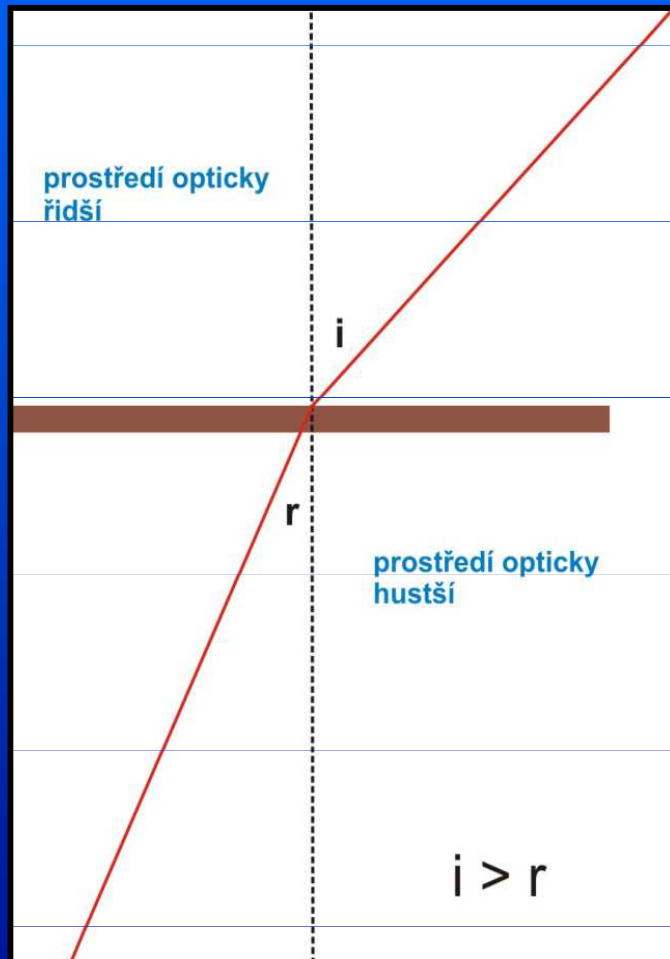
• hedvábný

- diamant
- křemen, silikáty
- slídy
- zeolity, žilný křemen
- krystaly z dutin a žil
- amfibol, sádrovec

Lom světla

Optická hustota prostředí

Snelliův zákon:

$\frac{\sin i}{\sin r} = \text{konst.}$

- a) pro přechod z opticky řidšího prostředí do prostředí opticky hustšího je konstanta > 1 ($i > r$)
- b) pro přechod z opticky hustšího prostředí do prostředí opticky řidšího je konstanta < 1 ($i < r$)

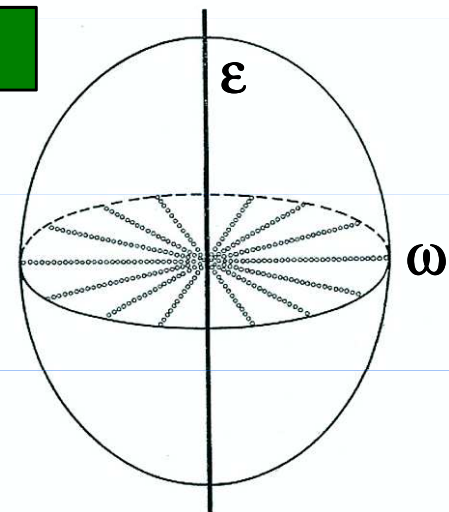
$\frac{\sin i}{\sin r} = \frac{v_2}{v_1} = \text{konst.}$

Index lomu:

$\frac{c}{v} = n$

Soustava: tetragonální,
hexagonální, trigonální

Rotační elipsoid

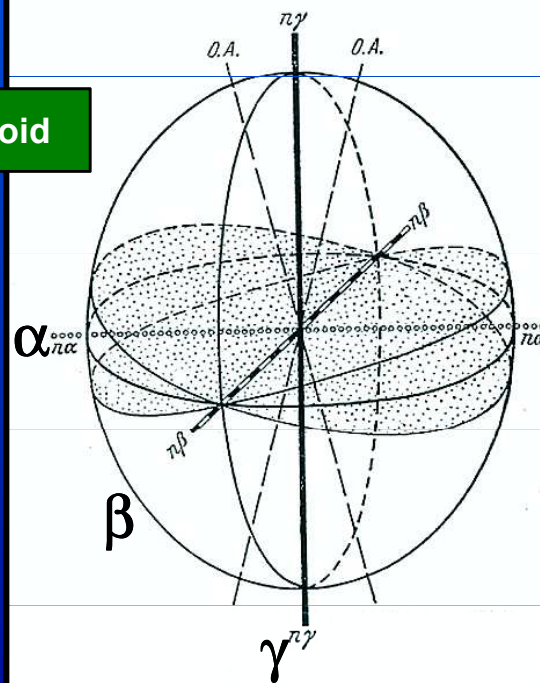
2 indexy lomu
(ϵ , ω)

ω (minimální lom)

ϵ (maximální lom)

Soustava: triklinická,
monoklinická, rombická

Trojosý elipsoid

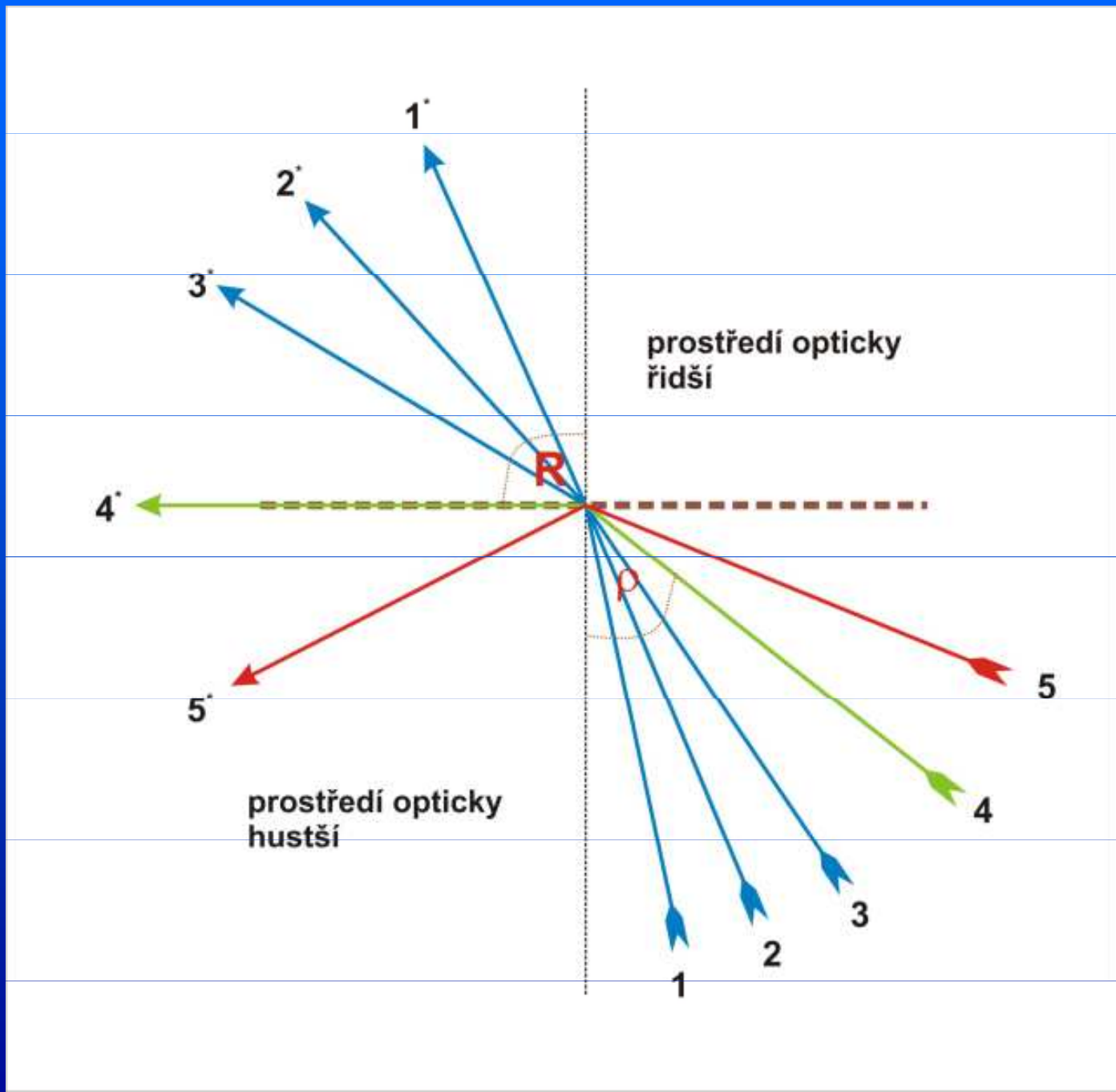

3 indexy lomu
(α , β , γ)

α (minimální lom)

γ (maximální lom)

Totální reflexe

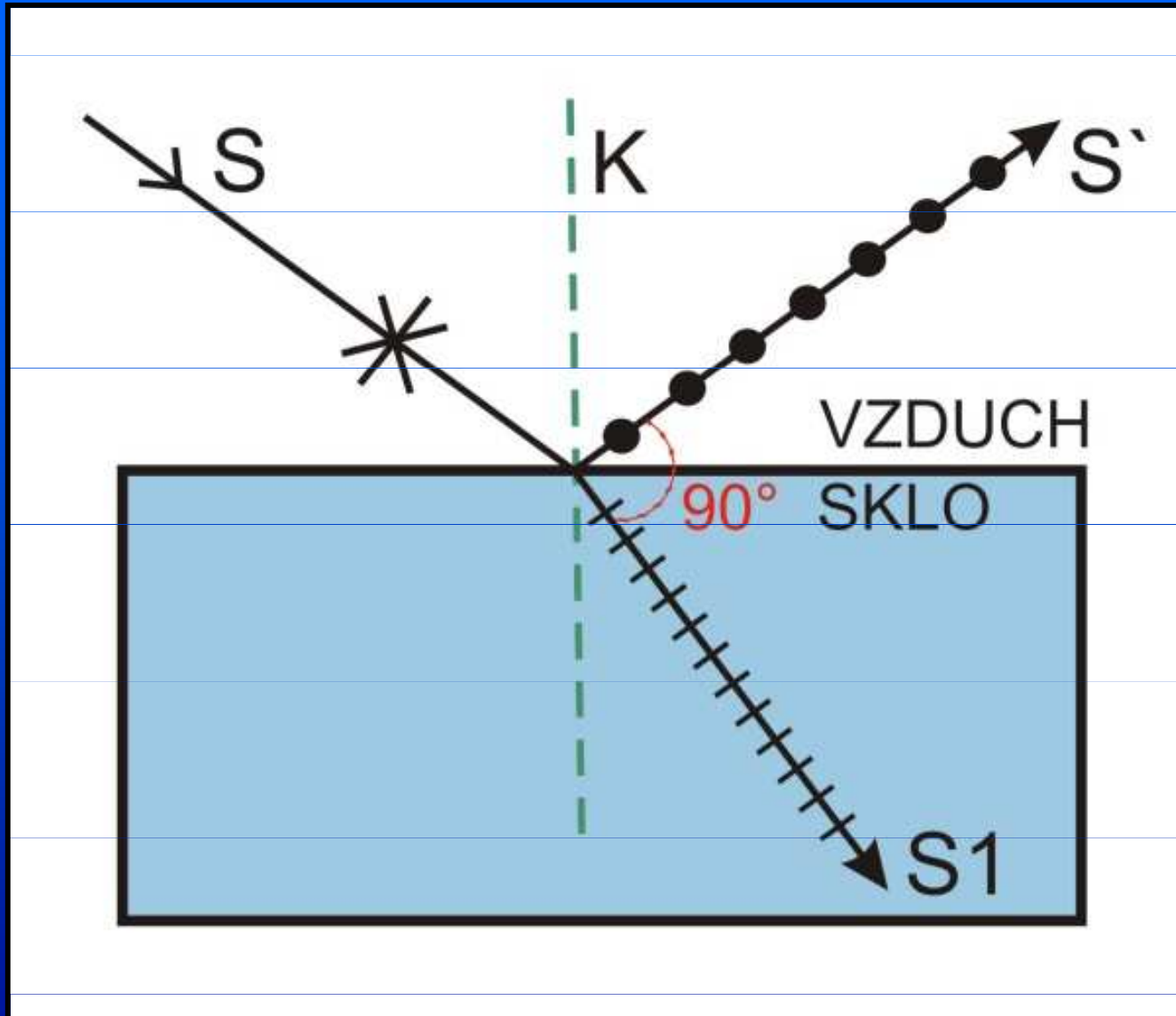
Totální reflexe:

$$\frac{\sin \rho}{\rho} = n \quad \longrightarrow \quad \sin \rho = \frac{1}{n}$$

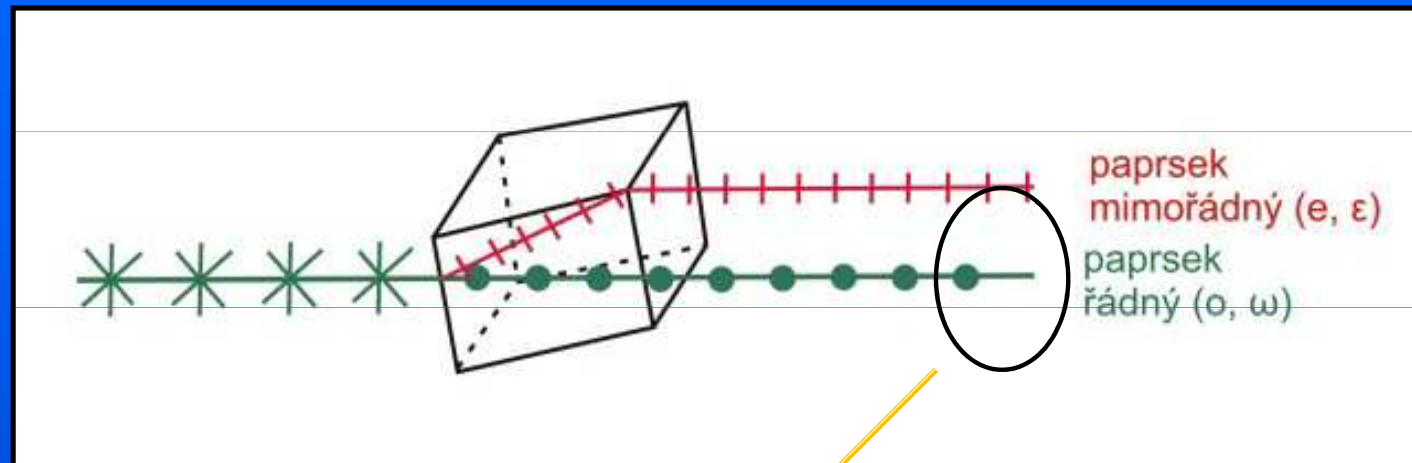
$$\frac{n_1}{n_2} = \frac{1}{n}$$

n_1 = index lomu prostředí opticky řidšího
 n_2 = index lomu prostředí opticky hustšího

Polarizace odrazem a lomem

Dvojlom

$$r = d \cdot \text{tg } \alpha$$

Optické osy

minerály opticky jednoosé

minerály opticky dvojosé

Optická osa – krystalograficky daný směr, v němž u opticky anizotropních krystalů nenastává dvojlom.

Optické osy

minerály opticky jednoosé

minerály opticky dvojosé

**Minerály opticky izotropní
(jednolomné)**

amorfní látky, soustava
kubická

**Minerály opticky anizotropní
(dvojlomné)**

minerály opticky jednoosé

soustava tetragonální,
hexagonální, trigonální

minerály opticky dvojosé

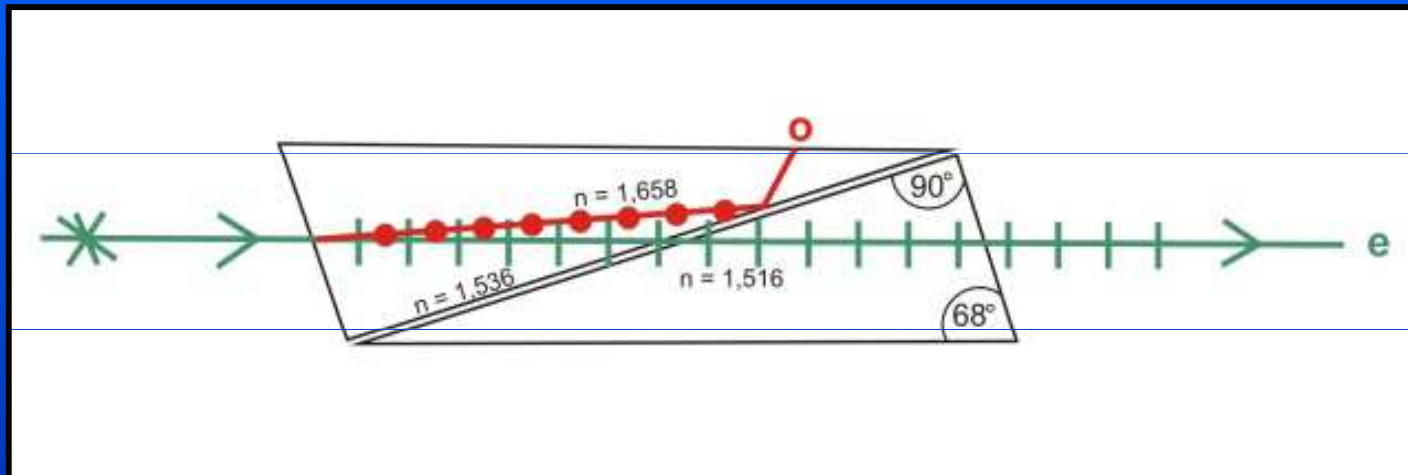
soustava triklinická,
monoklinická, rombická

Polarizační přístroje

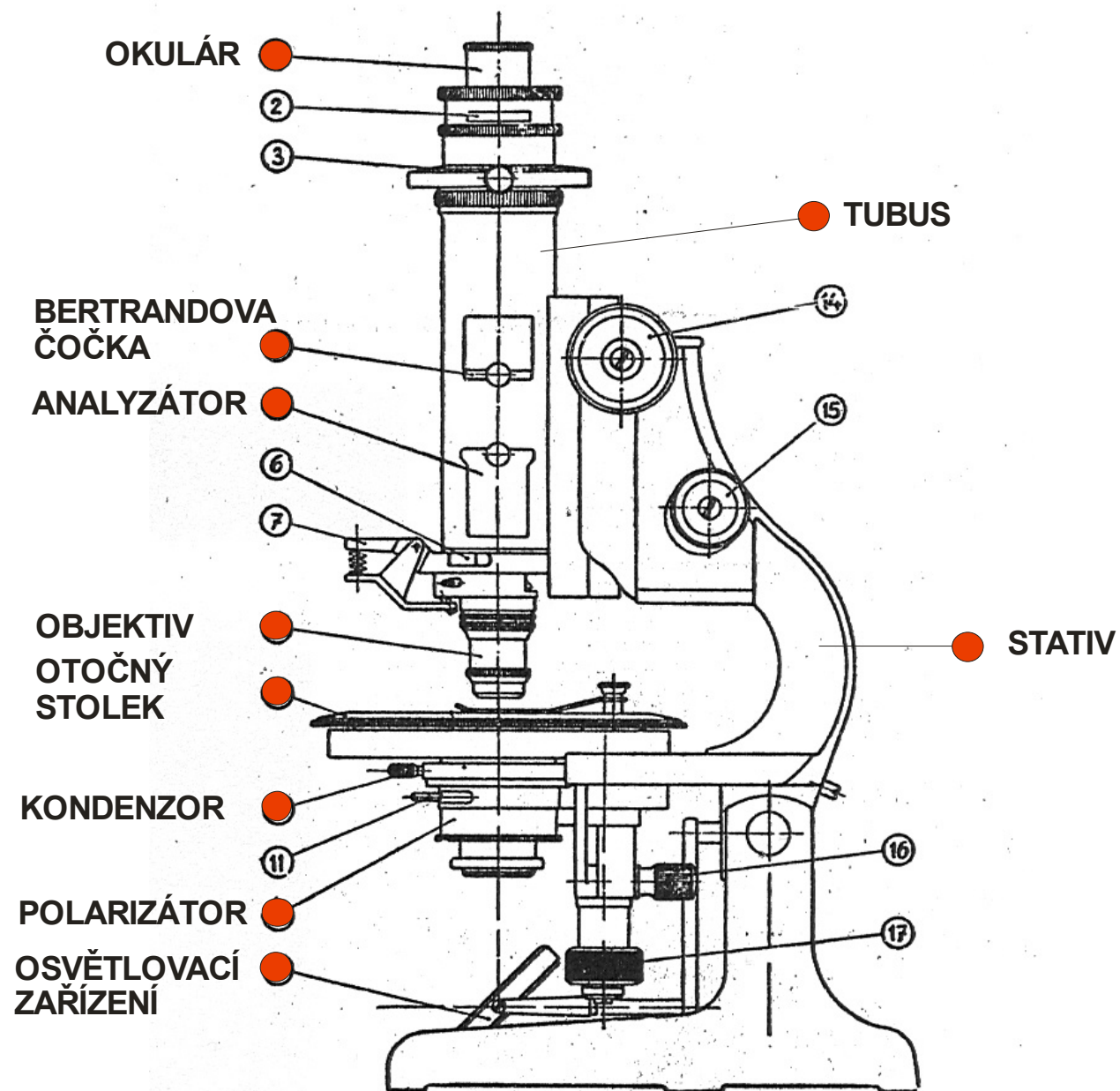

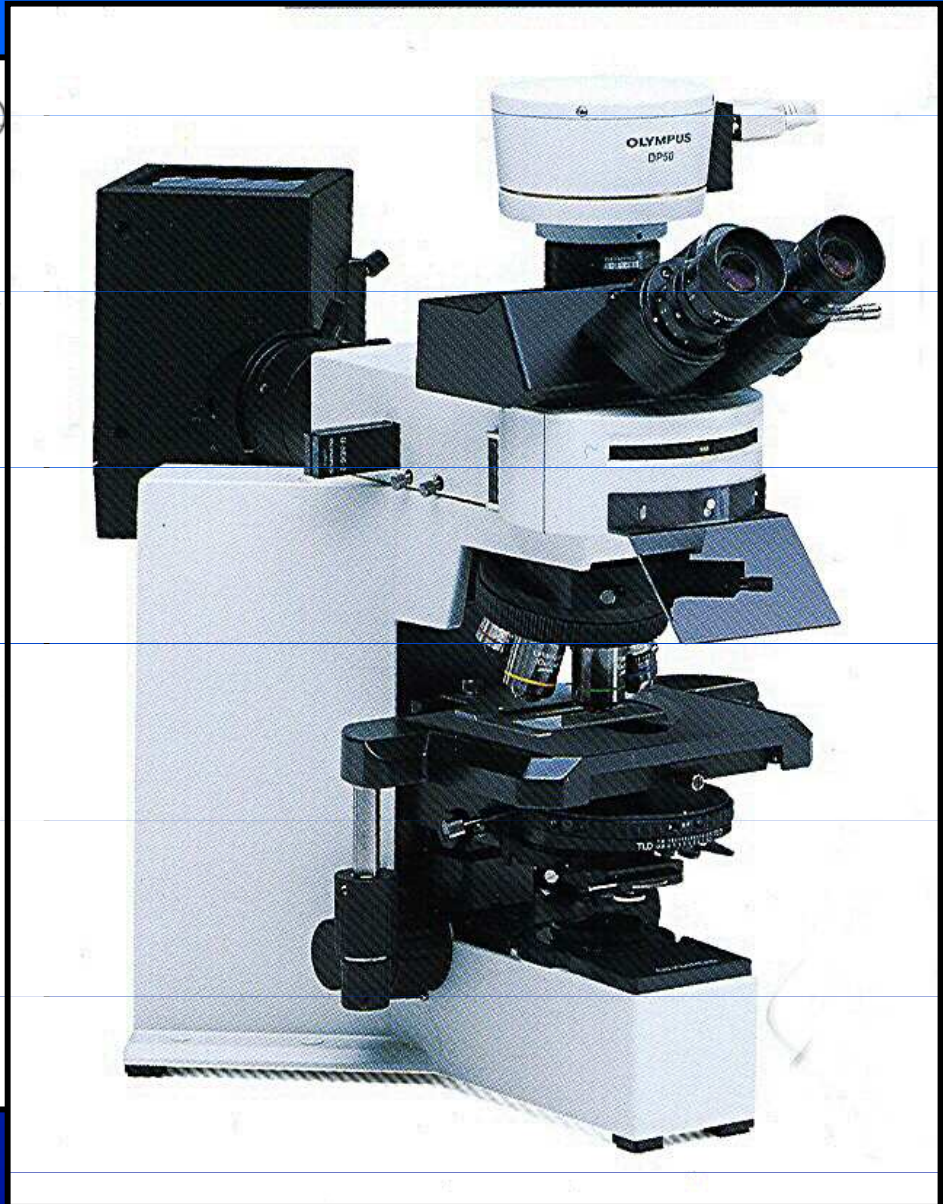
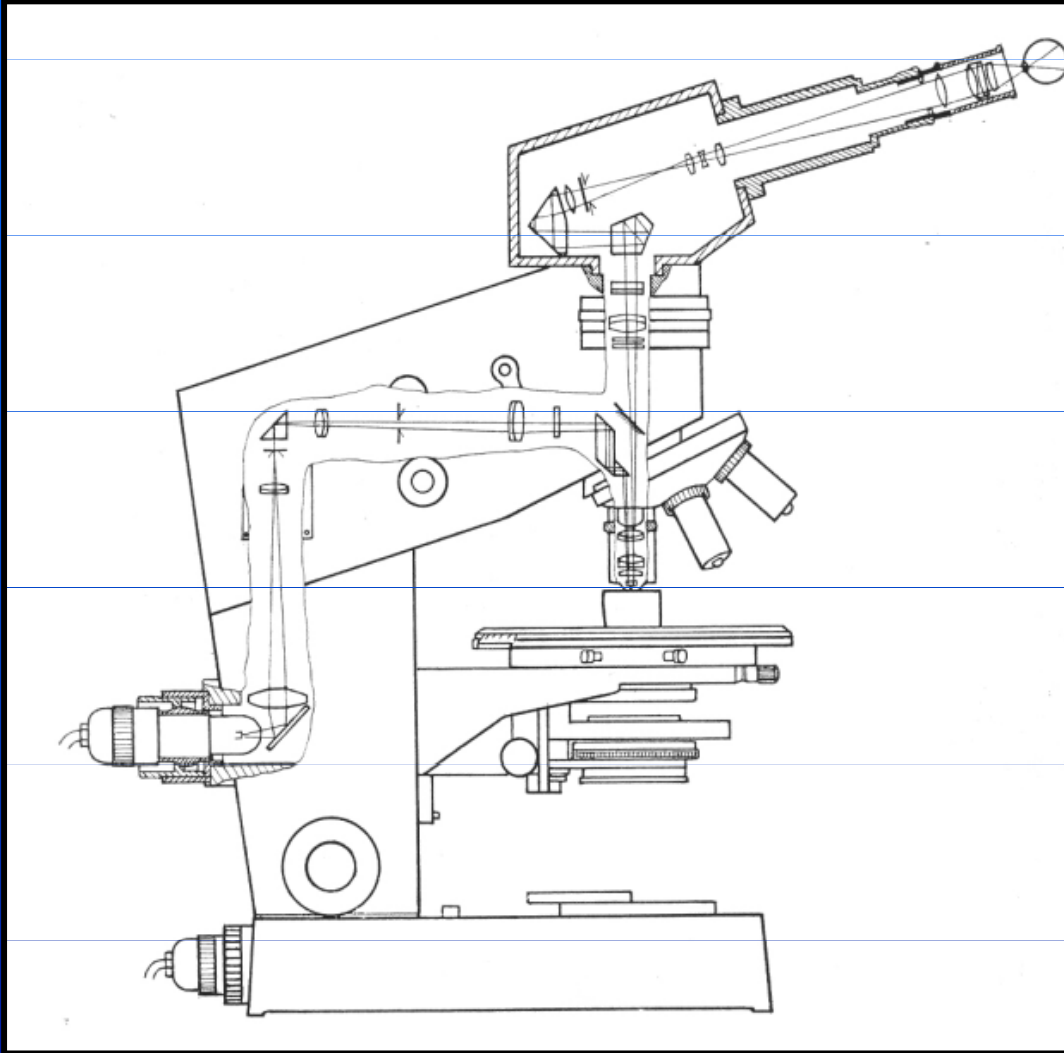
Nicol: (William Nicol 1770 - 1851)

Dnes: – herapatit (polaroid)
– turmalín

Polarizační mikroskop

VZNIK NEROSTŮ

1. ENDOGENNÍ PROCESY

– ve svrchním plášti a spodní kůře, spojené s vnitřními geologickými silami.

Procesy:

- magmatogenní
- metasomatické
- metamorfní

2. EXOGENNÍ PROCESY

– v připovrchových částech zemské kůry, hydrosféře a atmosféře.

Procesy:

- zvětrávání
- sedimentace

VZNIK NEROSTŮ MAGMATOGENNÍMI PROCESY

Fáze

1. Magmatická

↳ 2. Pegmatitová

↳ 3. Pneumatolytická

↳ 4. Hydrotermální

Vznik minerálů krystalizací magmatu

1. Magma: charakter, krystalizace
2. Vylučování minerálů z magmatu: teplota, tlak

Prvotní krystalizace (1200-900°C)

- minerály v magmatu málo rozpustné s vysokou teplotou tání

ložiska

minerály přídatné
(akcesorické)

Minerály: magnetit, zirkon, apatit, olivín, chromit

Vznik minerálů krystalizací magmatu

Hlavní fáze krystalizace (900-650°C)

- hlavní horninotvorné minerály

silikáty

Minerály: živce, slídy, amfiboly, pyroxeny

oxidy

Minerály: křemen

Vznik minerálů v pegmatitové fázi (650-450°C)

PEGMATITY

Minerály:

- živce (draselné a sodnovápenaté), křemen, slídy (muskovit, biotit)
- turmalín, topaz, fluorit, beryl, Li-slídy
- někdy cínovec, molybdenit
- minerály vzácných prvků (Th, V, Nb, Ta, Zr, Ti, Hf, Sn)

Pneumatolytický vznik nerostů

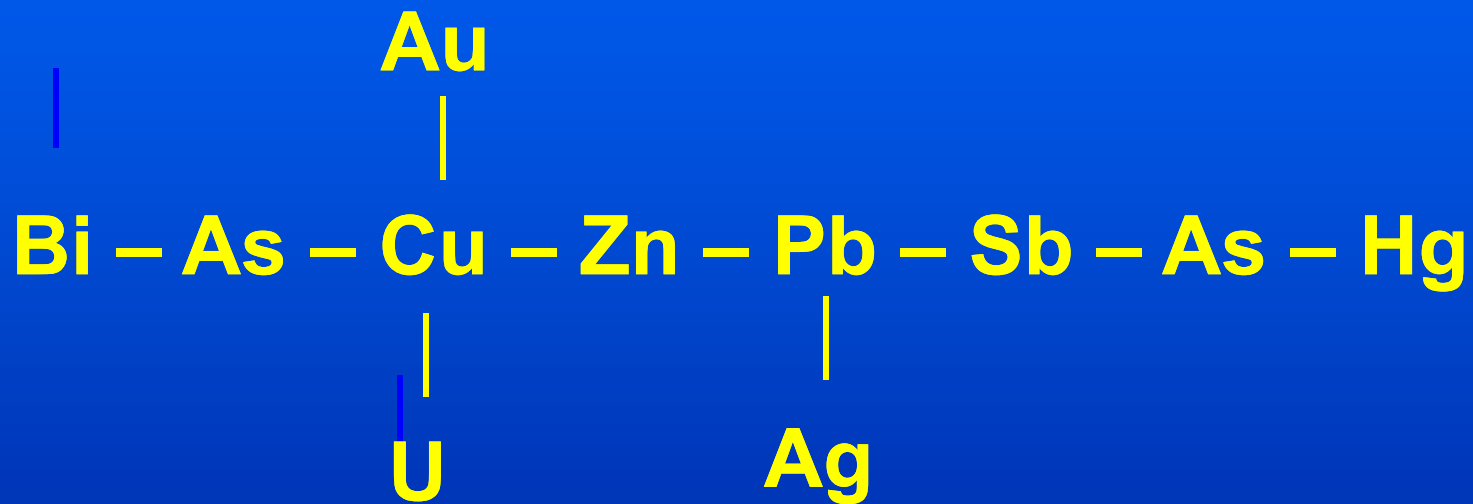
Vznik cínovce

Vznik hematitu

Schéma vzniku sulfidů v závislosti na teplotě

Pokles teploty

Ložiskové formace sulfidů

1. ZLATÁ A ZLATO-STŘÍBRNÁ FORMACE
2. Ag-Co-Ni-Bi-U FORMACE (pětiprvková formace)
3. PYRITOVÁ A CHALKOPYRITOVÁ FORMACE
4. Pb-Zn-Ag FORMACE
5. Sb-As-Se FORMACE
6. Hg FORMACE

Vznik nerostů metasomatickými pochody

Dolomitizace

Greisenizace

Epidotizace – minerály sk. zoisitu

Granitizace

Serpentinizace

Kaolinitizace

Sericitizace

VZNIK NEROSTŮ EXOGENNÍMI PROCESY

Vznik nerostů zvětráváním

1. OXIDACE

2. HYDROLÝZA

3. HYDRATACE

4. KARBONATIZACE

OXIDACE

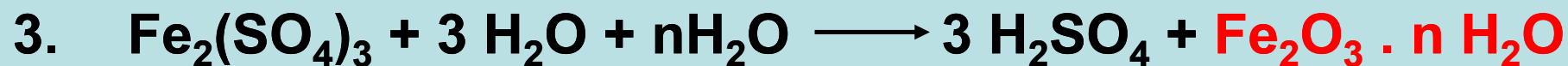
Siderit FeCO_3 $\longrightarrow$ limonit $\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n \text{H}_2\text{O}$

Magnetit Fe_3O_4 $\longrightarrow$ hematit Fe_2O_3 $\longrightarrow$ limonit $\text{Fe}_2\text{O}_3 \cdot n \text{H}_2\text{O}$

Ryzí Cu $\longrightarrow$ cuprit Cu_2O $\longrightarrow$ malachit $\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$

Sírníky $\longrightarrow$ sírany

Kyzové zvětrávání

Železný klobouk – gossan: malachit, azurit, Cu-arzeničnany a vanadičnany,
sloučeniny Pb

PŮSOBENÍ VODY NA HORNINY A MINERÁLY:

1. Hydrolyticky v disociovaném stavu
2. Hydratačně jako molekula s dipólovým momentem

DISOCIACE VODY:

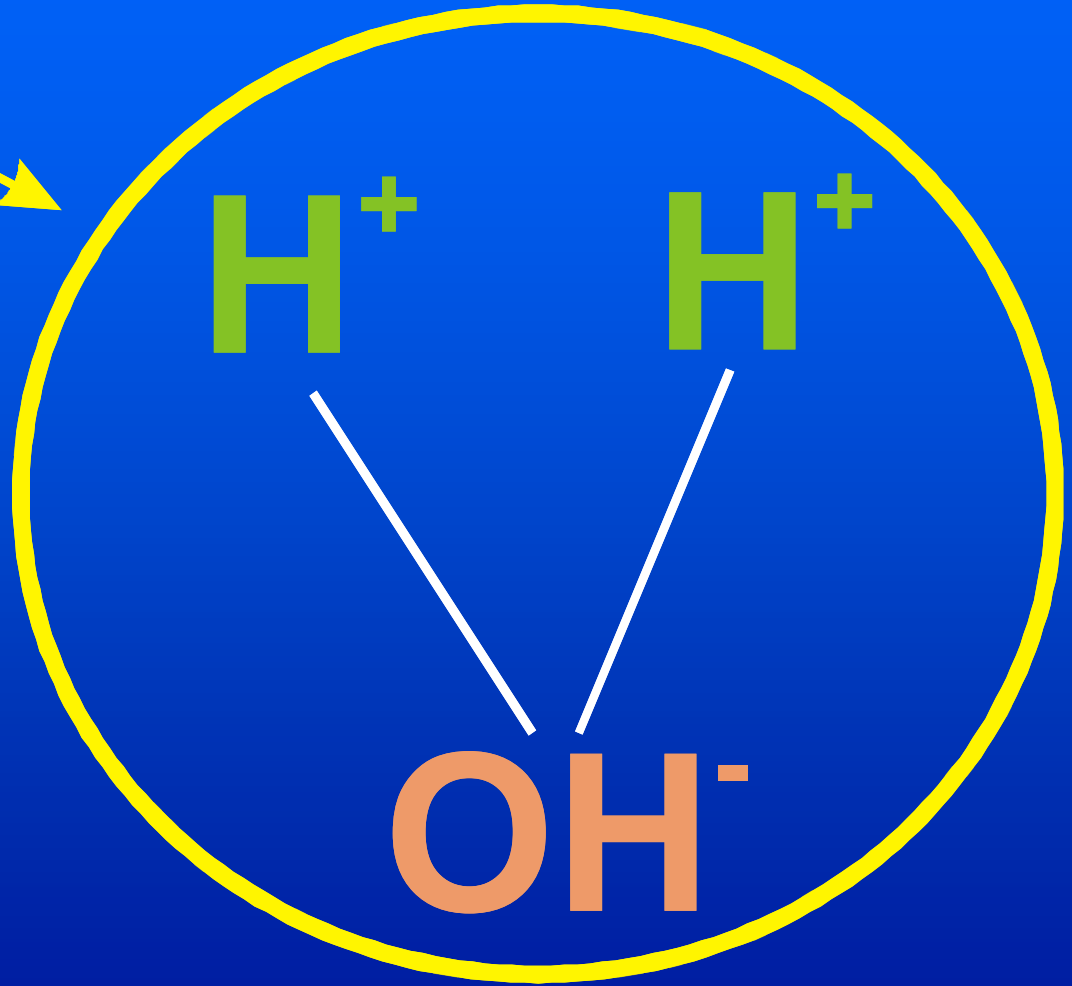
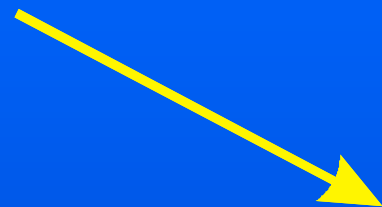

HYDROLYTICKÝ ROZKLAD SILIKÁTŮ

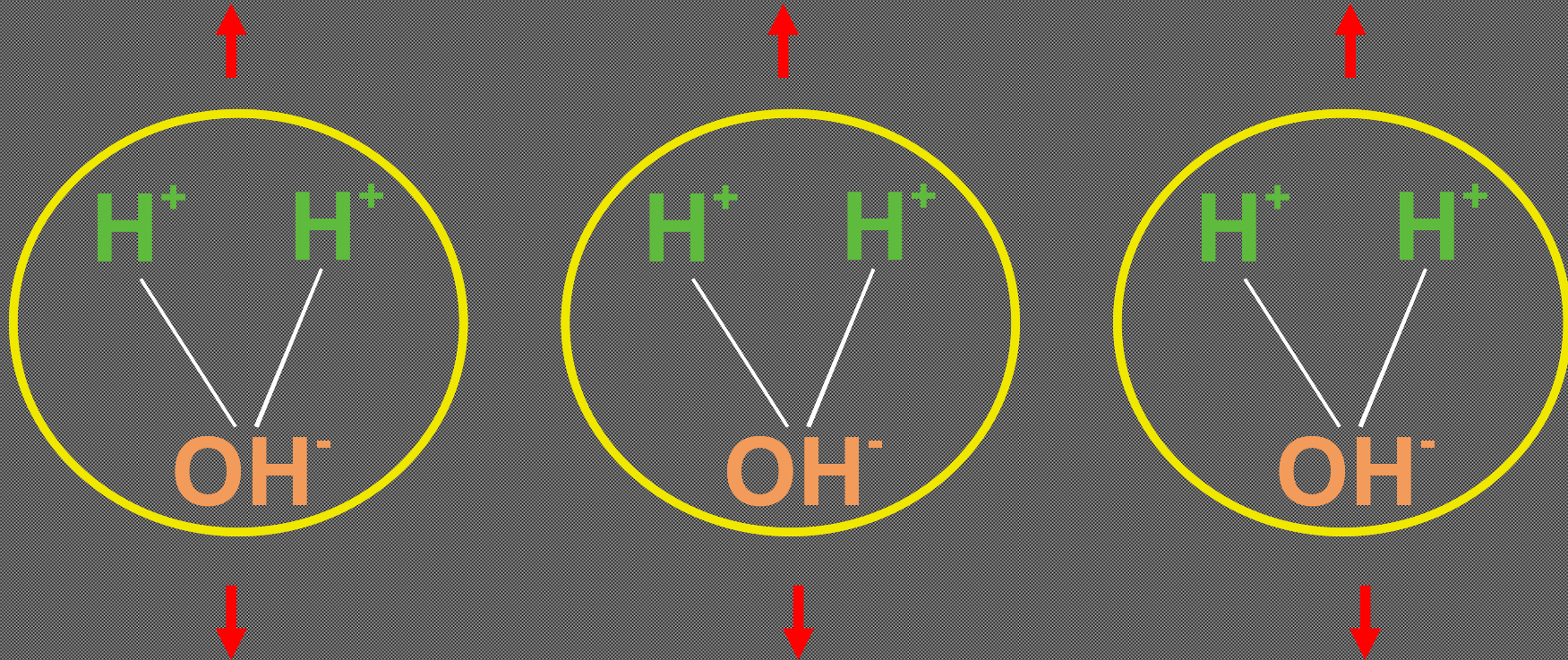
1. **KATIONY (ZÁSADITÉ)** – snadno se uvolňují, slučují se s hydroxylovou skupinou disociované vody
2. **ANIONY (Kyselínotvorné)** – málo pohyblivé, snadno se spojují s vodíkovým kationem z disociované vody

Vznikají: jílové minerály
Ca-, Mg-, Na-, K- karbonáty
Fe-, Mn- hydroxidy
vedlejší produkt: kyselina křemičitá

Elektrostatické pole

NASYCENÉ ANIONY

NENASYCENÉ KATIONY

Následuje: vytváření vazeb mezi kyslíkovými aniony (součást struktury minerálu) a vodíkovými kationy (oddělené od struktury vody) – **oslabování vazeb kyslík - alkálie**

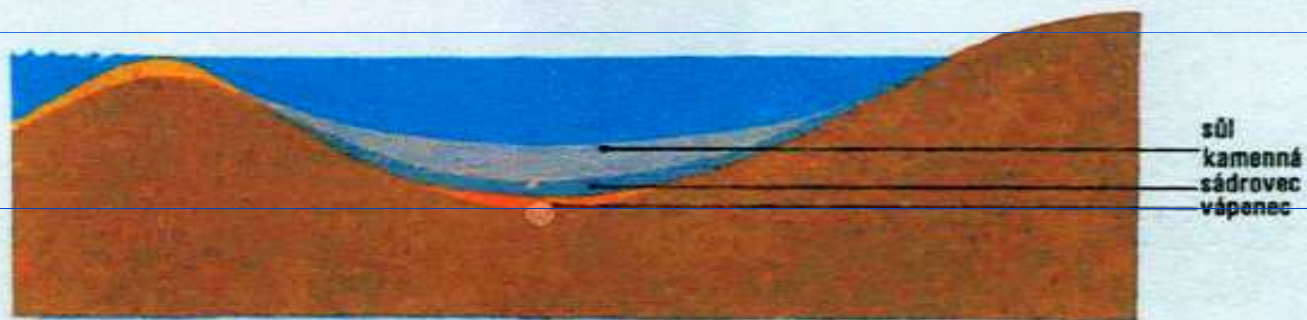
Zesílené zvětrávání horninotvorných minerálů:

- kaolinizace

- lateritizace

- bauxitizace

Vznik solných ložisek

Krystalizace solí při vypařování mořské vody (v závislosti na stupni rozpustnosti)

karbonáty Ca (aragonit, kalcit, dolomit)

anhydrit (nejnižší rozpustnost)

sádrovec (nad hranicí 200 m - hydratace anhydritu)

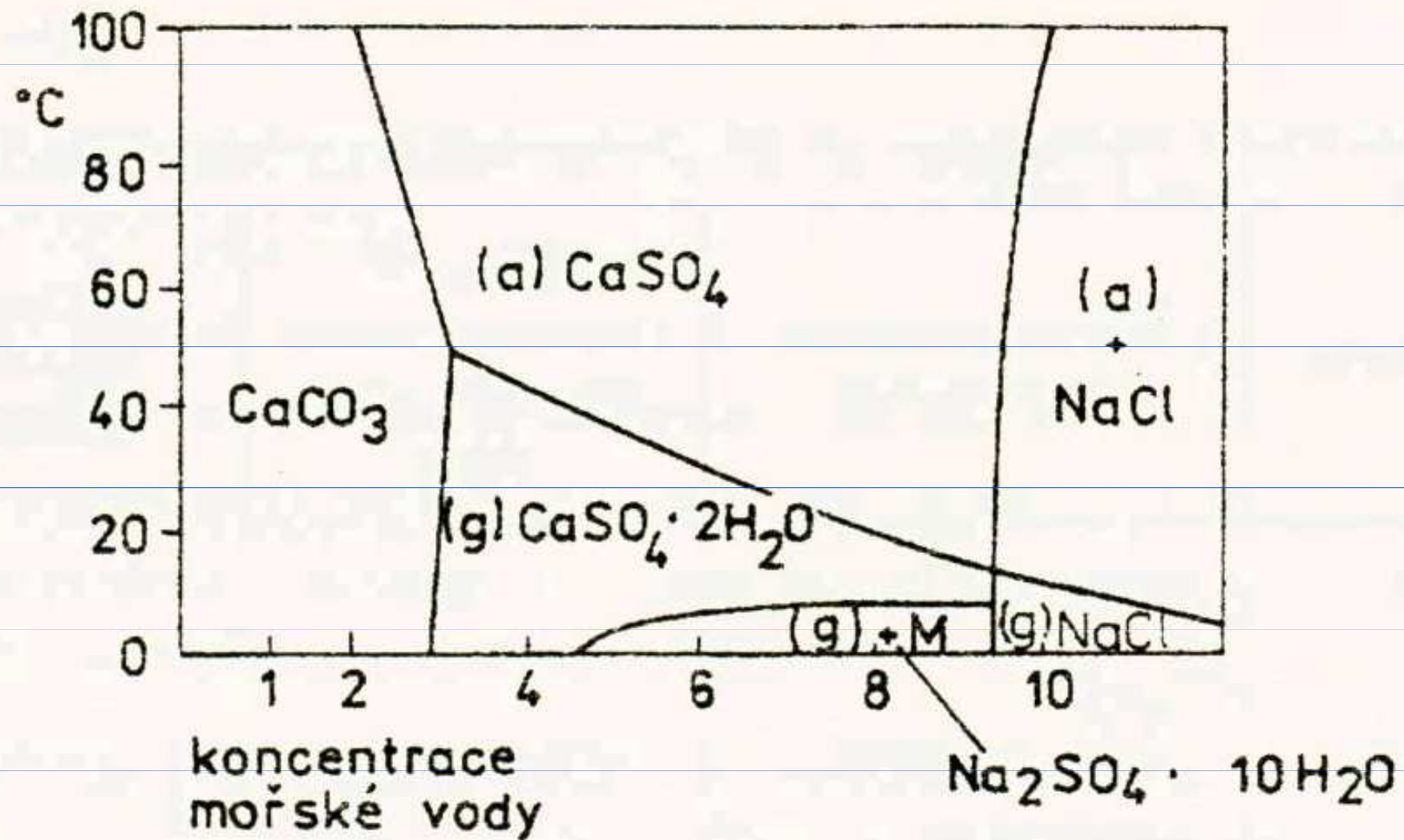
halit

podvojně soli K- a Mg- (polyhalit)

draselné soli (sylvín KCl, carnallit $\text{KCl} \cdot \text{MgCl}_2 \cdot 6\text{H}_2\text{O}$)

Vznik nerostů biochemickými pochody

- vliv organismů na tvorbu minerálů a hornin
- prouhelňovací proces (grafit)
- bitumeny, pryskyřice, uhlovodíky
- vznik vápenců
- vylučování SiO_2 (rozsivky, radiolarie, houby)
- vznik fosforečnanů (krystalické i koloidní formy)
- sedimentární železné rudy